

67 5189

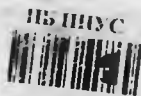
1000

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника
Історичний факультет

Ігор Райківський

*ІСТОРІЯ УКРАЇНИ
XIX СТОЛІТТЯ*

ПРАКТИКУМ

Івано-Франківськ
2002

Історія України ХІХ століття. Практикум. Частина І:
*Плани семінарських занять та методичні рекомендації для
студентів історичного факультету / Уклад І.Я. Райківський.* –
Івано-Франківськ, 2002. – 136 с.

Укладач:

Ігор Ярославович Райківський – канд. істор. наук, доцент
кафедри історії України Прикарпатського університету
імені Василя Стефаника

Рецензенти:

Микола Васильович Кугутяк – доктор істор. наук,
професор кафедри всесвітньої історії, декан історичного
факультету Прикарпатського університету імені Василя
Стефаника

Мар'ян Михайлович Мудрий – канд. істор. наук, доцент
кафедри новітньої історії України Львівського національного
університету імені Івана Франка

Валентина Олександрівна Шийчук – канд. істор. наук,
доцент, завідувач кафедрою психології та соціології освіти Івано-
Франківського Інституту післядипломної педагогічної освіти.

Затверджено та рекомендовано до друку на засіданні
Вченої ради Прикарпатського університету
ім. Василя Стефаника
15 лютого 2002 р., протокол № 5.

ВСТУП

XIX століття – важливий період в історії України, який трактується в сучасній історіографії як доба **українського національного відродження**. У науковий обіг це поняття ввели видатні представники вітчизняної історичної науки ХХ ст. М.Грушевський, Д.Багалій, Д.Дорошенко, І.Крип'якевич та ін., розуміючи під ним комплекс подій і явищ, пов'язаних із поширенням у масах національної самосвідомості, активізацією українського визвольного руху та розвитком усіх галузей культурного життя українців, що на певному етапі вступив у політичну стадію. Національне відродження українського народу становило стрижень тодішнього історичного процесу в усіх його проявах: національно-етнічному, соціально-економічному, політичному, духовно-культурному¹.

Історія України XIX ст. характеризується певними рисами, що відрізняють її від попередніх і наступних часів. Українські землі не мали навіть формальних атрибутів державності (що було характерним для Гетьманщини до кінця XVIII ст.), вважалися невід'ємними територіями двох величезних імперій – Російської (Наддніпрянська Україна) та Австрійської, пізніше Австро-Угорської (західноукраїнські землі). По-іншому цей період в історії України нерідко називають імперським з огляду на перебування усіх етнічних українських земель під імперською владою сусідніх держав, що позбавили український народ будь-яких легальних можливостей впливати на свою долю. Правлячі кола Росії та Австрії проводили колоніальну політику, що виражалася у підпорядкуванні природних багатств та людських ресурсів України економічним, політичним і військовим потребам обох імперій.

XIX століття увійшло в історію нашого народу як "Історія України нового часу"². Важливі зміни відбулися в різних сферах життя українського народу. В економіці поступово визрівали товарно-грошові відносини, господарство втрачало натуральний характер, відбувся перехід від ручного до

¹ Сарбей В.Г. Національне відродження України. – К., 1999. – Т.9. – С.4, 18.

² Це традиційна точка зору, яку поділяють більшість дослідників. Загальна періодизація історії України, хронологічні рамки окремих періодів та їх назви в сучасній історіографії є дискусійним питанням. (Див.:Добржанський О., Карпо В., Коцур А. Історія України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Практикум. – Чернівці, 2000. – С.3).

машинного виробництва, що свідчило про те, що Україна стала на шлях ринкового розвитку, по якому вже рухалися передові країни світу. Промисловий переворот супроводжувався формуванням нових соціальних верств та швидким розвитком міст, в яких чимдалі більше зосереджувалось економічне, політичне і культурне життя. Щоправда, в умовах політичної залежності українські землі виконували роль сировинного придатку імперій, українці не змогли опанувати ключовими галузями промисловості на етнічних землях та опинилися у меншості в містах.

Як антитеза до імперського гніту на зламі XVIII – XIX ст. почався рух за збереження самобутності народу, за національні права, який проявляється у розвитку його духовної культури, прагненні відтворити власне історичне минуле, захисті мови. Попри адміністративні обмеження і заборони, відбувся значний поступ у культурному розвитку України. Зокрема, було закладено основи нової української літератури, національного українського професійного театру і класичної музики, досягнуто великих успіхів у науковій, особливо народознавчій діяльності, модернізовано освітню галузь (хоч і довелося національній інтелігенції вести боротьбу, щоб освіта в Україні не була засобом зросійщення (в Наддніпрянщині), колонізації, зугорчення чи румунізації (в Західній Україні)).

Центральною проблемою в українській історії XIX ст. стало формування модерної української нації, що було частиною загальноєвропейського процесу, який характеризувався поступовим переходом від середньовічного, аграрно-ремісничого до індустріального, освіченого і мобільного суспільства, з широкими національно-політичними правами та економічною свободою для всього населення (а не лише для панівної верстви). Можна погодитися з твердженням сучасного російського історика М.Троїцького, що “загальна тенденція розвитку Росії (як і Австрії. – *І.Р.*) в XIX ст. незмінно залишалася висхідною: від самодержавно-кріпосницького свавілля через всі перешкоди до початків законності, свободи, демократії”³. Перебуваючи під чужоземною владою, а протягом півстоліття – ще й у кріпацькій неволі, український народ у той час переживав складний процес внутрішньої еволюції. В обох частинах

³ Троїцкий Н.А. Россия в XIX веке. Курс лекций. – Москва, 1997. – С. 6.

України – підросійській і підавстрійській, незважаючи на протидію монархічних режимів, поширювався вплив демократичних ідей із Заходу – Французької революції 1789-1794 рр., європейського Просвітництва і романтизму. Демократичні гасла про рівність усіх народів, волю і право на щастя кожної людини спонукали до пробудження українського національного руху*. У контексті відродження усіх слов'янських народів, поневолених імперіями, український національно-визвольний рух поступово посилювався, але майже до середини ХІХ ст. був обмежений вузьким прошарком національно свідомої інтелігенції. Освічені представники українського дворянства (нащадки козацької старшини) у Наддніпрянській Україні та греко-каголицькі священики в Галичині займалися науковою і літературною діяльністю, що відображала різні сторони народного життя. Проведені дослідження довели, що українці – окремий народ з багатими державною історією, мовою та культурою, отже, було зроблено наукове обґрунтування української національної ідеї.

Промисловий переворот в Україні, як і в західноєвропейських країнах (хоч і пізніше), не лише прискорив соціально-економічний розвиток, а й докорінно змінив соціальну структуру суспільства і викликав до життя нові суспільно-політичні рухи. З 40-х рр. ХІХ ст. на громадську арену вийшла українська різночинна інтелігенція, що надала потужного імпульсу розвитку національної ідеї. Різночинні члени Кирило-Мефодіївського братства вперше зробили спробу вдатися до політичної боротьби за національне і соціальне визволення. Їхню справу продовжили наступні покоління українських патріотів по обидва боки російсько-австрійського кордону. Skorиставшись можливостями в результаті ліквідації кріпацтва та внаслідок часткової лібералізації імперських режимів, передові представники вітчизняної науки і культури на

* Тарас Шевченко писав про важке становище українського народу на зламі ХVІІІ – ХІХ ст.:

... Заснула Україна,
 Бур'яном укрилась, цвіліло зацвіла,
 В калюжі, в болоті серце прогноїла
 І в дупло холодне гадюк напустила,
 А дітям надію в степу оддала.
 А надію...
 Вітер по полю розвіяв,
 Хвня морем рознесла. (Див.: Шевченко Т. "Чигрине, Чигрине..." // Кобзар. – К.,

початку другої половини XIX ст. взяли курс на культурницьку діяльність, “пішли в народ” з метою пробудження серед селянства національної свідомості. В умовах ризикових відносин, що робили людей більш ініціативними і динамічними, забите, неписьменне українське населення перетворювалося на модерну українську націю. На рубежі XIX – XX ст. відбулися суттєві якісні зміни в національному русі: виникли перші українські політичні партії, що задля збереження майбутнього свого народу відкрито поставили собі за мету боротися за самостійну соборну Українську державу.

Нижня хронологічна межа курсу – важливі політичні і соціальні зміни та перетворення в Україні наприкінці XVIII ст. (ліквідація російським царизмом української козацької автономії на Лівобережжі і Слобожанщині та закріпачення селянства; заселення і освоєння Південної (Степової) України; кінець існування могутньої колись Речі Посполитої і поділ українських земель, якими вона володіла, між Росією (до неї відійшло Правобережжя) та Австрією (захопила Галичину); приєднання до Австрії Буковини, що була частиною Османської імперії). Відомий вітчизняний історик Я.Грицак стверджував: “Якщо уявити собі творення модерної України як велику історичну драму, то найперший її акт розпочався власне зі збільшення сценічної площі та заміни декорацій”⁴. Українські землі, як уже зазначалося, були поділені між двома імперіями – Російською (понад 85 % території і населення) та Австрійською. Це започаткувало перехід, за висловом видатного українського історика І.Лисяка-Рудницького, “до нової історичної епохи – XIX століття”, котре “як окремих період української історії... тривало приблизно від 1780-1790-х років до 1914 року”⁵. У сучасній історіографії завершальні хронологічні рамки “українського XIX століття” датують по-різному: як правило, 1914 р., коли з вибухом Першої світової війни виникли передумови для державного відродження України, або 1917 р., що було пов’язано з початком Української національно-демократичної революції і діяльністю Української Центральної Ради. Однак, немає сумніву, що переломні події в розвитку національного відродження відбулися на межі календарного XIX і XX ст.: обґрунтування ідеї політичної

⁴ Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX - XX ст. – К., 1996. – С.16.

⁵ Лисяк-Рудницький І. Проблеми термінології і періодизації в українській історії // Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.І. – С.43.

самостійності України, утворення новітніх національних партій, що виступили під гаслом боротьби за державність українського народу. Це й буде *верхньою хронологічною межею* курсу.

* * *

Історія України XIX ст. на історичному факультеті Прикарпатського університету, згідно навчальної програми, вивчається на *III курсі* стаціонарного (протягом 5-ого і 6-ого семестрів) та *II курсі* заочного відділення. Основними формами вивчення нормативного курсу з української історії XIX ст. є лекції, семінарські заняття, консультації, самостійна робота. Завершується курс складанням екзамену, в кінці 5-ого семестру студенти стаціонарного відділення складають залік.

Сучасне навчання (у вищих навчальних закладах і школі) – це навчання проблемно-діалогічне⁶. Тому однією з найважливіших форм у структурі навчального процесу є семінарські заняття, які проводяться з метою:

- сприяти поглибленому засвоєнню студентами найбільш важливих і складних тем курсу;
- ознайомити студентів із наявною спеціальною літературою з даної проблематики, дати можливість для її опрацювання;
- виробити вміння самостійно працювати над документами та здійснювати їх науковий аналіз;
- навчити студентів аргументовано викладати свої погляди, простежувати причинно-наслідкові зв'язки, вести дискусію.

Семінарські заняття належать до традиційних методів навчання, бо ще з часів стародавніх Афіні і Риму застосовувалися переважно як засіб навчання прийомів вести полеміку, оволодіння мистецтвом дискутувати. Вони не тільки не втратили своєї актуальності сьогодні, але й набули особливої ваги, стали однією із форм особистісно-орієнтованого навчання, максимальної індивідуалізації навчального процесу у вищих навчальних закладах, створення умов для саморозвитку і самонавчання⁷. Така форма заняття дає змогу ознайомити студентів з джерельною базою, різними концепціями чи підходами до проблеми, з різноманітною,

⁶Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 5-11 класн. - К., 1998. - С.7.

⁷Див.: Закон "Про вищу освіту", "Концепція громадянської освіти України" (2001р.). Державна програма "Вчитель" (2002 р.).

навіть полярною інформацією, акцентувати увагу на ключових аспектах теми, робити висновки, узагальнення. Поскільки в її основі лежить комунікативна діяльність, майбутні викладачі історії, працюючи на семінарі, мають змогу формувати (відшліфувати) практичні уміння й навички свого фаху.

Пропоновані плани семінарських занять з історії України XIX ст. складаються з двох частин, що охоплюють відповідно першу (до 1861 р.) і другу половину століття. Кожне заняття містить план (з визначенням кількості годин, що виділяються на вивчення теми), а також список джерел і літератури, які викладач рекомендує студенту для опрацювання. Зрозуміло, що у списку немає змоги подати всю доступну літературу з тієї чи іншої проблематики, студент може самостійно здійснювати бібліографічний пошук і використовувати інші видання. Водночас не ставиться завдання пересічному студентові опрацювати повний список рекомендованої літератури, але обов'язково при підготовці на кожне питання семінару використати, як мінімум, дві наукові статті або монографії (на власний вибір). Треба мати на увазі, що у пропонованому практикумі не вміщено найновішу літературу, яка вийшла друком після 2001 р., про неї можна довідатися на лекціях або шляхом самостійного пошуку в бібліографії. Окремо виділяються узагальнюючі дослідження з історії України XIX ст., що можуть бути рекомендовані для підготовки більшості тем семінарських занять і висвітлюють події як на Наддніпрянщині, так і на західноукраїнських землях.

В кінці кожної теми подано методичні рекомендації, що містять короткий план відповіді на поставлені питання, звертають увагу студента на найбільш важливі аспекти піднятої проблеми. Безперечно, ці поради жодною мірою не повинні бути догмою й обмежувати творчу активність у процесі підготовки семінарського заняття. Доцільно робити конспекти – короткі письмові виклади змісту книги, статті тощо, використовувати уривки з документів для підтвердження висловлених думок. Студент обирає форму опрацювання книг і наукових статей за своїм бажанням (складання тексту виступу або розширеного плану відповіді з необхідними виписками). У конспекті бажано виділити найбільш яскраві факти, приклади, цифри, а також власні думки, що виникли під час читання монографічної літератури.

Звертаємо увагу на необхідність вдумливого опрацювання, що передбачає глибоке обміркування тексту, усвідомлення логічного зв'язку між окремими фактами. На семінарах повинна домінувати не стільки пам'ять, скільки самостійне мислення, тобто не репродуктивне (відтворююче), а розвиваюче, особистісно орієнтоване навчання⁸. Досвідом доведено, що до вивчення студентом тієї чи іншої теми варто приступати, прослухавши попередньо відповідну лекцію, в якій викладач дає загальний огляд доступних джерел та історіографії, визначає зміст і спрямованість навчального процесу.

Форми проведення семінарських занять можуть бути різними: семінар-бесіда, семінар-диспут, семінар-конференція, проблемний семінар (творче вивчення теоретичних питань історії), колоквиум (як засіб теоретичного узагальнення) тощо. Як правило, більшість семінарів з історії України ХІХ ст. проводяться у формі розгорнутої бесіди⁹. Один студент виступає перед аудиторією 10-15 хвилин, після цього дає відповіді на питання, які можуть поставити як викладач, так і самі студенти. Не можна дослівно читати конспект (крім цитування, наведення цифрових даних тощо), слід прагнути до самостійного, вільного викладу матеріалу, широкого використання першоджерел. Кожний виступ обговорюється, студенти в групі доповнюють, уточнюють, а можливо, й заперечують тези доповідача (на одне доповнення – не більше 5-6 хв.). Бажано, щоб обговорення виступів проходило активно, викликало дискусію, в якій були б використані положення з праць сучасних вітчизняних істориків. Важливо звертатися також до творів художньої літератури і мистецтва, в яких відображено окремі явища й події української історії. Згідно розпорядження деканату, періодично проводяться контрольні роботи (по три протягом кожного навчального семестру).

⁸Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. Проект. – К., 2001. – С. 8.

⁹Див.: Плани семінарських занять до вивчення курсу "Новітньої історії України" для студентів ІІІ курсу історичного факультету / Укладачі Кондрашок К. К., Мудрий М. М. – Львів, 1998. – С. 3.

Рекомендовані підручники, навчальні посібники з історії України XIX ст.

1. Борисенко В.Й. Курс української історії. З найдавніших часів до XX століття. – К.: Либідь, 1996. – 616 с. (лекції 22-31).
2. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.). – Львів: Світ, 1996. – 448 с.
3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX – XX століття. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
4. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.
5. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів: Світ, 1991. – 576 с.
6. Історія України. Курс лекцій у двох книгах. – К.: Либідь, 1991. – Кн. I. Від найдавніших часів до кінця XIX століття. – 576 с. (лекції 19-30).
7. Історія України / Кер. авт. кол. Ю.Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – 488 с.; Вид. 2-ге, зі змінами. – Львів: Світ, 1998. – 488 с.
8. Історія України: нове бачення. У двох томах. – К.: Україна, 1995. – Т. I. – С. 263-349 (Сарбей В.Г., Стеблій Ф.І. Шляхом національного відродження).
9. Історія України: нове бачення. Навч. посібник. Вид. 2-е, доповнене й перероблене / За заг. ред. В. Смолія. – К.: Альтернатива, 2000. – 464 с.
10. Історія Української РСР (У 8 томах, 10 книг). – К.: Наукова думка, 1978. – Т.3: Україна в період розкладу і кризи феодално-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (XIX ст.). – 608 с.
11. Кондратюк К. Нариси історії українського національно-визвольного руху XIX ст. – Тернопіль, 1993. – 99 с.
12. Крип'якевич І. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – 520 с.
13. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х т. – К.: Либідь, 1992. – Т.2. – 608 с.
14. Рибалка І.К. Історія України. Частина 2. Від початку XIX століття до лютого 1917 року. – Харків: Основа, 1997. – 480 с.
15. Сарбей В.Г. Національне відродження України // Серія "Україна крізь віки": У 15-ти т. – К.: Альтернатива, 1999. – Т.9. – 336 с.
16. Субтельний О. Україна: історія. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
17. Шевчук В.П., Тараненко М.Г. Історія української державності: Курс лекцій. – К.: Либідь, 1999. – 480 с.

Частина перша
УКРАЇНА В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Семінарське заняття № 1. (4 год.)

**ІНКОРПОРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ДО СКЛАДУ
 РОСІЙСЬКОЇ ТА АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЙ
 НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХІХ СТ.**

1. Остаточна ліквідація російським царизмом автономії на Лівобережній і Слобідській Україні.
2. Скасування Запорозької Січі. Переселенські мандри запорозьких козаків та їхніх нащадків (1775 р. – ХІХ ст.).
3. Колонізація Південної (Степової) України.
4. Поділи Польщі та їх значення в історії України.
5. Структура населення України: а) під владою Росії; б) у складі Австрії.
6. Система адміністративно-політичного управління в Наддніпрянській Україні під владою Російської імперії.
7. Австрійська колоніальна політика на західноукраїнських землях. Рутенство.

Реферат: *Утворення і діяльність генерал-губернаторств у підросійській Україні.*

Джерела і література:

1. *Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Док. і мат. – К., 1997. – Т.1. – С.233-241, 245-248.*
2. *Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. ХІХ ст. / Упоряд.: О.А.Бевзо, М.М.Лисенко, Д.І.Мишко, Г.І.Підлуцький. – К., 1959. – С.532-539.*
3. *Апанович О. Кубанське козацтво // Молодь України. – 1994. – 12 липня. – С.3-4.*
4. *Бачинський А.Д. Січ Задунайська. 1775-1828: Історико-документальний нарис. – Одеса, 1994. (Рец. див.: Укр. іст. журн. – 1996. – № 4).*
5. *Горобець В.М., Струкевич О.К. Українсько-російські*

політичні відносини другої половини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // Укр. іст. журн. – 1997. – № 1. – С.22-43.

6. Дністрянський М.С. Кордони України. Територіально-адміністративний устрій. – Львів, 1992. – С.53-70.

7. Дубровіна А.Б. Суспільний лад, механізм управління та право України в період розкладу феодално-кріпосницької системи і зростання капіталістичних відносин. – К., 1966.

8. Зайончковский П.А. Правительственный аппарат России в XIX в. – М., 1978.

9. Кабузан В.М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века. – М., 1976.

10. Кабузан В. Заселення і освоєння земель запорозького козацтва в 1775-1782 рр. // Арх. України. – 1969. – № 3. – С.37-45.

11. Кабузан В.М. Заселення і освоєння Таврійської губернії у другій половині XVIII – першій половині XIX ст. // Укр. іст. журн. – 1969. – № 12. – С.85-90.

12. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини. 1760-1830. – К., 1996.

13. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.

14. Мудрий М. Австрорусинство в Галичині: спроба окреслення проблеми // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип.35-36. – Львів, 2000. – С.571-604.

15. Олійник О.Л. Ще раз про причини ліквідації Запорозької Січі // Укр. іст. журн. – 1992. – № 2. – С.33-39.

16. Петренко Є. Переселення українського козацтва на Кубань у першій половині XIX ст. // Історія України. – 1997. – № 17. – С.6-7.

17. Редько Ф.А. Адміністративно-територіальний устрій південно-українських земель в останній чверті XVIII ст. (1775-1796 рр.) // Питання історії народів СРСР. Респ. міжвід. наук. збірник. Вип. 4. – К., 1967. – С.118-125.

18. Случанко Б. Запорожець на Тамані. Як починалося кубанське козацтво // Наука і суспільство. – 1993. – № 11-12. – С.38-40.

19. Слободян В. Січ на Дунаї // Літопис Червоної Калини. –

1991. – № 1. – С.64-68.

20. Чайковський А.С. Адміністративна система і поліцейсько-жандармські установи Російської імперії в Україні у XIX ст. // Історія України. 1998. – № 46 (грудень). – С.1-3.

21. Яковенко Н. Нарис історії України. З найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С.280-296.

Методичні поради

Відповідаючи на *перше* питання, слід з'ясувати особливості завершального етапу процесу ліквідації автономних чинників на Лівобережній і Слобідській Україні протягом 60-х-80-х років XVIII ст. Доцільно насамперед звернути увагу на такі події, що відбулися в період правління російської цариці Катерини II: зречення від влади останнього гетьмана К.Розумовського (1764 р.); скасування полкової системи на Слобожанщині (1765 р.) і Лівобережжі (1781 р.) та запровадження нового адміністративно-територіального устрою; перетворення козацької армії на регулярні російські військові частини (1783 р.); запровадження кріпацтва (1783 р.); надання козацькій старшині привілеїв, якими користувалися російські дворяни (1785 р.) та ін. Показати, що інкорпорація колишньої Гетьманщини до складу Російської імперії продовжувалася і в XIX ст. (для прикладу, в 1835 р. скасовано традиційне українське право, що ґрунтувалося на Литовському статуті). На Лівобережжі і Слобожанщині, за загальноросійським зразком, було запроваджено три губернії: Чернігівська, Полтавська і Харківська, що увійшли до Малоросійського генерал-губернаторства.

Друге питання логічно витікає з першого і присвячене рубіжній події у процесі повного знищення царатом автономії України – ліквідації Запорозької Січі. З'ясувати основні причини цієї акції: 1) демократичний устрій Січі не вкладався в самодержавний режим Російської імперії; 2) прагнення усунути економічного конкурента Росії на півдні, враховуючи швидкий розвиток на Січі сільського господарства і торгівлі; 3) втрата Січчю значення для оборони кордонів імперії після поразки Туреччини у російсько-турецькій війні, приєднання Криму до Росії. Детально описати акт ліквідації Запорозької Січі в 1775 р.

Окремо слід зупинитися на долі запорожців після скасування Січі, зокрема розповісти про козацькі організації, що вели своє походження від запорозького козацтва: Задунайську Січ (1775-1828 рр.), Азовське військо (1828-1865 рр.), Чорноморське військо (з 1788 р., в 1860-х рр. реорганізоване у Кубанське військо).

У *третьому* питанні студент має охарактеризувати процес колонізації (заселення та освоєння) Південної, або Степової України в другій половині XVIII ст. Зауважити, що раніше ця територія була малозаселена, називалася “Диким полем”, а її прискорена колонізація почалася у зв’язку з приєднанням Криму до Росії, коли постійна загроза воєнних нападів з Півдня зникла. Це дало змогу російському царизму після скасування Січі завершити колонізацію родючих чорноземних степів. Колонізацію можна умовно поділити на селянську і поміщицьку, необхідно з’ясувати, на яких умовах державні, вільні селяни та поміщики, що мали у своїй власності селян-кріпаків, одержували землю. Обґрунтувати думку, що переважала народна, селянська колонізація, водночас пояснити, чому уряд почав запрошувати іноземних колоністів (німців, сербів та ін.). Звернути увагу на характерну рису колонізації – виникнення і швидкий розвиток міст (Катеринослав, Херсон, Миколаїв, Одеса та ін.). В кінці підкреслити позитивне значення колонізації степових районів для України, хоч і робилося це в інтересах зміцнення Російської імперії. Південна Україна, офіційно іменована Новоросією, була поділена на три губернії: Катеринославську, Херсонську і Таврійську.

Відповідь на *четверте* питання дає змогу усвідомити вплив трьох поділів Польщі в останній третині XVIII ст. на історичну долю українських земель. Передусім, зауважити, що могутня колись Річ Посполита перестала існувати, а українські землі, якими вона володіла, були поділені між Австрією (Галичина, за першим поділом 1772 р.) та Росією (Правобережна Україна, після другого поділу 1793 р. та Західна Волинь, за третім поділом 1795 р.). Доцільно згадати, що крім Галичини, до складу Австрії увійшли Буковина, згідно з австро-рурецькою конвенцією 1775 р., та ще з кінця XVII ст. – Закарпаття. Отже, територія України опинилася під владою двох держав – Російської (близько 85 % української етнічної території) та Австрійської (решта 15 %) імперій. Такий поділ, в основному, протривав до 1914 р. Зауважити, що територію Правобережжя (офіційно названа “Юго-Западний край”) російський царизм

поділив на три губернії – Київську, Подільську і Волинську. Водночас Галичина разом з частиною польських земель була виділена в окремий коронний край Австрії – “королівство Галіції і Лодомерії”.

П'яте питання присвячене аналізу національної і соціальної структури населення України в кінці XVIII – на початку XIX ст., доцільно розглянути її в регіональному аспекті, окремо під владою Росії та Австрії. Слід з'ясувати характерні риси цієї структури, зокрема на Лівобережжі – більш високий у порівнянні з іншими регіонами відсоток українців (98 % у 1795 р.); на Правобережжі – наявність вузького прошарку (до 7%) польської або сполонізованої шляхти, що домінувала над краєм, досить велика чисельність євреїв, особливо в містах і містечках; Південь залишався найбільш різноетнічним регіоном (одну третину населення становили національні меншини – росіяни, німці, серби, молдавани і т. д.) тощо. Далі визначити основні соціальні прошарки, що проживали в Наддніпрянській Україні, підкресливши, що переважало сільське населення (до 90 %). Аналогічно проаналізувати структуру народонаселення на західноукраїнських землях – у Галичині, Буковині і на Закарпатті. В кінці слід зробити загальний висновок, що було характерне для структури населення різних регіонів України, а також визначити тенденції її розвитку.

У *шостому* питанні детально розкрити систему адміністративно-територіального управління на українських землях під владою Росії. Наприкінці XVIII ст. царизм ліквідував залишки української козацької державності, в Наддніпрянській Україні було створено 9 губерній із притаманною іншим губерніям Росії системою адміністрації: по три – на Лівобережжі і Слобожанщині, Правобережжі та Півдні. Охарактеризувати діяльність адміністративно-управлінського апарату, який був покликаний охороняти владу царизму на місцях, зберегти самодержавно-кріпосницький лад і не допустити розповсюдження передових, прогресивних ідей. Одночасно з соціальним, поліцейсько-бюрократичним посилювався і національний гніт царського уряду, що проводив в Україні насильницьку русифікацію. Звернути увагу на посилення гнобительської політики самодержавства в другій чверті XIX ст., з'ясувати реакційну суть теорії “офіційної народності” під час правління Миколи I. Підсумовуючи, слід наголосити, що російська колоніальна політика (як і австрійська) будувалися на трьох взаємопов'язаних принципах: уніфікації, бюрократизації,

денаціоналізації.

Сьоме питання розкриває політику австрійської влади на західноукраїнських землях наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Охарактеризувати адміністративно-територіальний устрій і регіональний поділ західноукраїнських земель під владою Австрійської монархії, пояснивши, чому Східна Галичина, населена в основному українцями, була об'єднана з Західною Галичиною, де переважали поляки, в окремий коронний край. Далі доцільно зупинитися на аналізі реформ освіченого абсолютизму, здійснюваних Марією-Терезою та Йосифом II у 70-80-х роках XVIII ст., які охопили головним чином сільське господарство, церкву й освіту. Показати, що ці реформи дещо покращили соціальне і матеріальне становище двох основних прошарків українського населення – селянства та греко-католицького духовенства, відкрили можливості для культурного відродження русинів-українців. Однак наступники Йосифа II поступово відновили дореформені порядки, польська шляхта повернула собі панівні позиції на початку XIX ст. Аргументувати думку, що австрійський уряд дивився на новоприєднані українські землі як на предмет визиску, проводив примусову асиміляторську політику. Завершити відповідь доцільно аналізом проблеми становлення австрорусинства, яке являло собою сукупність лояльних настроїв до Габсбурзької династії, що сформувалися серед української інтелігенції і селянства в Галичині на зламі XVIII – XIX ст. як вияв вдячності австрійському урядові за покращення свого становища. Рутенство з властивим йому підкреслено лояльним ставленням до Відня, а також переконанням, що майбутнє галицьких русинів залежить виключно від доброї волі цісаря, сучасні історики вважають складовою частиною австрорусинства.

Контрольні запитання

1. З'ясуйте особливості завершального етапу ліквідації автономії українських земель у складі Російської імперії в останній третині XVIII ст.

2. Розкажіть про долю запорозьких козаків, що після скасування царизмом Січі в 1775 р. втекли у межі Туреччини і заснували Задунайську Січ.

3. Визначте характерні риси колонізації (заселення і освоєння) Півдня України в кінці XVIII – на початку XIX ст., вкажіть, яке це мало значення в українській історії.

4. Коли відбулися поділи Польщі і до складу яких держав ввійшли українські землі колишньої Речі Посполитої – Галичина і Правобережжя?

5. Проаналізуйте адміністративно-територіальний устрій і регіональний поділ українських земель під владою Російської та Австрійської імперій в кінці XVIII – XIX ст.

6. Охарактеризуйте національний і соціальний склад населення підросійської України (за регіонами).

7. Порівняйте структуру населення в Наддніпрянській Україні під владою Росії і на західноукраїнських землях у складі Австрії.

8. На яких принципах будувалася російська і австрійська колоніальна політика в Україні?

9. В чому проявлявся гніт українського населення (національний і соціальний) в Російській та Австрійській імперіях?

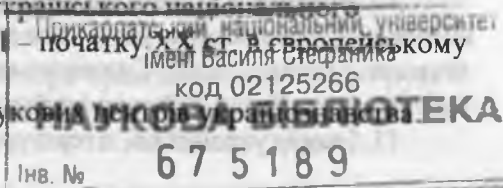
10. Який вплив на становище західних українців справили реформи австрійського уряду в дусі освіченого абсолютизму наприкінці XVIII ст.?

11. Розкрийте зміст світогляду, який сформувався серед значної частини української інтелігенції в Галичині на зламі XVIII – XIX ст.

Семінарське заняття № 2. (4 год.)

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНЕ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В КІНЦІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

1. Витоки, зміст та етапи українського національного відродження кінця XVIII – початку XIX ст. в європейському контексті.
2. Формування перших наукових шкіл української науки.

3. Фольклорно-етнографічні та мовознавчі дослідження в Наддніпрянській Україні.
4. Історична наука Наддніпрянщини в процесі утвердження української національної самосвідомості.
5. Становлення нової української літератури.
6. Перша хвиля національного відродження на західно-українських землях.
7. Діяльність “Руської трійці” – переломна подія в західно-українському національному відродженні.

Реферати: 1. *“Історія Русів” та її роль у розвитку української суспільної думки нового часу.*

2. *“Русалка Дністровая” – перший опублікований фольклорно-літературний альманах західноукраїнських літературів (аналіз збірки).*

Джерела і література:

1. *Історія Русів.* – К., 1991.
2. *Котляревський І. Енеїда.* – К., 1994.
3. *Русалка Дністровая.* – К., 1987.
4. *Багалій Д.І. Історія Слобідської України.* – Харків, 1993.
5. *Гербільський Г.Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині ХІХ ст. (до 1848 р.).* – Львів, 1964.
6. *Голубенко П. Русифікація України і український культурний процес у ХІХ столітті // Березіль.* – 1994. – № 1-2. – С.126-161.
7. *Дем'ян Г. Іван Вагилевич – історик і народознавець.* – К., 1993.
8. *Доба культурно-національного відродження (ХІХ – початок ХХ ст.) // Теорія та історія світової і вітчизняної культури.* – Львів, 1992. – С.135-155.
9. *Іванова Л.Г. Роль інтелігенції України у формуванні етносоціальної свідомості у 30-ті – 40-ві роки ХІХ ст. // Укр. іст. журн.* – 1991. – № 8. – С.83-94.
10. *Історія України в особах: ХІХ-ХХ ст.* – К., 1995. (*Бантшиш-Каменські. Іван Котляревський. Михайло Максимович. Микола Гоголь. Ізмаїл Срезневський. Микола Костомаров. Пантелеймон Куліш. “Руська трійця”*)
11. *Історія української літератури ХІХ ст.: У трьох книгах.* –

К., 1995. – Кн.1.

12. Капелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.1. – К., 1992. – С.104-119.

13. Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці”. – К., 1990.

14. Кравченко В.В. Д.М.Бантиш-Каменський // Укр. іст. журн. – 1990. – № 8. – С.88-94; № 9. – С.72-80.

15. Крижанівський В.П. “Історія Русів”: Хто ж автор? // Українська ідея. Перші речники. – К., 1994. – С.167-183.

16. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.

17. Лисяк-Рудницький І. *Роля України в новітній історії* // Історичні есе: В 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.145-171; *Інтелектуальні початки нової України* // Там само. – С.173-191; *Структура української історії в XIX ст.* // Там само. – С.193-202; *Українці в Галичині під австрійським пануванням* // Там само. – С.413-450.

18. Малик Я., Вол Б., Красівський О., Марискевич Т. Українське національне відродження (кінець XVIII ст. – 1917 р.). Текст лекцій з історії України. – Львів, 2000. – 76 с.

19. Магочий П. Українське національне відродження. Нова аналітична структура // Укр. іст. журн. – 1991. – № 3. – С.97-107.

20. Мельник Л. Вплив ідей Просвітництва та Французької революції на Україну (кін. XVIII ст.) // Історія України. – 2001. – № 18. – С.1-3.

21. Оглобин О. До питання про автора “Истории Русов” // Київська старовина. – 1997. – № 6. – С. 69-95; 1998. – № 1. – С.100-132.

22. Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.9. – Львів, 2001. – С.281-299.

23. Петраш О.О. Руська трійця. – К., 1987.

24. Райківський І. Українське національне відродження кінця XVIII – початку XX ст. в європейському контексті: витоки, зміст, періодизація // Галичина. – 1999. – № 3. – С.4-23.

25. “Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України. – К., 1987.

26. Сарбей В. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) // Історія України. – 1997. – № 3, 4, 5.

27. Сарбей В.Г. Етапи формування української національної самосвідомості (кінець XVIII – початок XX ст.) // Укр. іст. журн. – 1993. – № 7-8. – С.3-16.

28. Стеблій Ф.І. Перемишльський культурно-освітній осередок та його діячі епохи українського національного відродження (перша половина XIX ст.) // Перемишль і Перемишльська земля протягом віків. Зб. наук. праць і матеріалів Міжнар. наук. конф., Перемишль, 24-25 червня 1994 р. – Перемишль-Львів, 1996. – С.103-130.

29. Стеблій Ф.І. Початки українського національного руху в Галичині // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1995. – Вип.2. – С.59-70.

30. Стеблій Ф.І. “Руська трійця” в контексті національно-визвольного руху на Україні та міжслов’янських зв’язків (30-40-і роки XIX століття) // Вісник АН УРСР. – 1987. – № 8. – С.50-59.

31. Шалата М.Й. Маркіян Шашкевич. – К., 1969.

32. Шашкевичіана. Нова серія. – Львів; Броди; Вінніпег, 1996. – Вип.1-2.

33. Шпорлюк Р. Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX ст. // Україна. Наука і культура. – 1991. – Вип.25. – С.159-168.

Методичні поради

Відповідь на *перше* питання доцільно почати з пояснення терміну “українське національне відродження” кінця XVIII – початку XX ст. у сучасній вітчизняній історіографії. Вказати на нижню (80-90-і роки XVIII ст.) та верхню (1914 або 1917 р.) хронологічну межу українського відродження, наголосивши, що воно розгорглося двома потоками – однаковими за змістом, паралельними за напрямком, одночасними в певних хронологічних рамках, але розмежованими територіально: один протікав на українських землях під владою Російської імперії, а другий – у складі Австрійської (пізніше – Австро-Угорської) імперії. З’ясувати вигоки

українського відродження XIX ст. в контексті європейської історії, у тісному зв'язку з відродженнями інших слов'янських народів: поширення із Заходу ідей Просвітництва і романтизму, Великої французької революції 1789-1794 рр. Виділити три етапи національного відродження, за періодизацією зарубіжних та вітчизняних дослідників: 1) етап "збирання спадщини" або наукової діяльності інтелігенції; 2) стадія організаційна або культурна, поширення національної свідомості серед простого народу; 3) політичний етап, формування партійно-політичної структури національного руху, який виступив під гаслом боротьби за національно-державну незалежність. Особливу увагу звернути на періодизацію українського національного відродження у працях вітчизняних і діаспорних істориків – М.Грушевського, І.Лисяка-Рудницького, П.Магочия, В.Сарбея та ін. Обґрунтувати погляд сучасної історіографії на хронологічні рамки трьох етапів українського відродження: 1) 1780-90-і роки – кінець 40-х рр. XIX ст.; 2) 1850-1880-ті рр. ; 3) з 1890-х років до 1914 або 1917 р.

У *другому* питанні необхідно з'ясувати процес становлення наукових центрів українознавства в першій половині XIX ст., коли окремі вчені або ентузіасти почали досліджувати різні сторони життя українського народу (стадія "збирання спадщини" або наукового інтересу). Назвати міста, що стали центрами українознавства як науки (дослідження фольклору, мови, історичного минулого народу) в перші десятиліття XIX ст. на українських землях під владою Російської та Австрійської імперій, а також коротко розповісти про найбільш відомих вчених того чи іншого регіону та їхні досягнення в народознавстві. Зокрема, можна виділити такі центри українознавства: а) *під владою Росії*: 1) Харків, навколо місцевого університету, відкритого в 1805 р.; пояснити, чому Слобожанщина і Лівобережжя стали колискою загальноукраїнського національно-культурного відродження (воно мало джерело в історичних традиціях самоврядування, що існували до ліквідації царизмом залишків української автономії); 2) Полтава, центральною фігурою був І.Котляревський; 3) Одеса, у зв'язку з діяльністю "Товариства історії і старожитностей російських"; 4) Київ, внаслідок відкриття місцевого університету в 1834 р.; 5) поза межами України – в Петербурзі і Москві, де проживало багато освічених українців; б) *у складі Австрії*: 1) Перемишль як центр греко-католицької єпархії, де діяв гурток патріотично настроєних священників; 2) Львів, що став центром

народознавчого руху в 1830-х рр. Підсумувати, що українознавчі дослідження здійснювала в Наддніпрянській Україні світська інтелігенція, а на західноукраїнських землях переважно духовна.

Третє і четверте питання присвячені становленню окремих галузей українознавства як науки у Наддніпрянській Україні під владою Росії наприкінці XVIII - в першій половині XIX ст. У **третьому** питанні слід проаналізувати етнографічні, фольклористичні та мовознавчі праці, підкресливши, що фольклористика знайшла своє відображення насамперед у вивченні селянських звичаїв, традицій, пісень, тоді як мовознавство започаткувало наукове дослідження української мови. Звернути особливу увагу на вивчення фольклору та етнографії українського народу в працях М.Цертелева, М.Максимовича, І.Срезневського, П.Лукашевича, М.Костомарова та ін. Розповіді про перші мовознавчі розвідки, що з'явилися завдяки зусиллям О.Павловського (саме він став автором першої граматики української мови, виданої у Петербурзі 1818 р.), І.Войцеховича, І.Срезневського та ін. Бажано не тільки назвати автора, місце і рік видання, а й коротко розкрити зміст роботи. У **четвертому** питанні студент має з'ясувати роль історичної науки в процесі утвердження української національної самосвідомості, водночас пояснити, чому дослідження історії України мало особливо важливе значення у національно-культурному відродженні. Наголосити, що інтерес до історії серед українського дворянства з кінця XVIII ст. підігрівався соціальними причинами (козацька старшина мала документально підтвердити своє походження від давніх шляхетських родин часів Речі Посполитої). Так почався рух по збиранню історичних документів, а пізніше вийшли перші узагальнюючі праці з історії України. Найбільшу увагу звернути на аналіз історико-публіцистичного твору невідомого автора "Історія Русів", чотиритомної "Історії Малої Росії" Д.Бангиш-Каменського, п'ятитомної "Історії Малоросії" М.Маркевича та ін. Висвітлити внесок у дослідження історії України новостворених наукових установ - Одеського "Товариства історії і старожитностей російських", "Тимчасової археографічної комісії" при київському генерал-губернаторі. Доцільно також розповіді про здобутки вітчизняних вчених у розвитку археології (К.Лохвицький, І.Фундуклей та ін.).

Відповідаючи на **п'яте** питання, слід охарактеризувати процес становлення нової української літератури у підросійській Україні в

допівчєнкївськїй перїод. Насамперед, бажано наголосити, що твори українських лїтераторїв мали особливе значення у нацїональному вїдродженнї, впливаючи на емоцїї, чуттєву сферу буття людини, натомїсть вченї поширювали науковї знання про народне життя бїльш рацїонального, пїзнавального характеру. Детально описати змїст поеми І.Копляревського “Енеїда” (1798 р.), що стала першим твором нової української лїтератури, а на прикладї “Енеїди” можна з’ясувати її характернї риси: написана живою народною мовою, художньо вїдображала життя народу. Необхїдно в загальних рисах проаналїзувати творчїсть найвїдомїших надднїпряньських пїсьменникїв перших десятилїть ХІХ ст.: “батька” української прози Г.Квіткї-Оснoв’яненка, П.Гулака-Артемoвського, Є.Гребїнки, “харкївських романтикїв” та їн. Звернути увагу на особливїсть лїтературного процесу того часу: вхoдження частини українських пїсьменникїв у росїйську лїтературу (вони писали твори і українською, і росїйською мoвами), а також популярнїсть української тематики в творчостї росїйських лїтераторїв. У цьoму контекстї розказати про українські сюжети у твoрах вїдатного пїсьменника М.Гoголя, якї є набутком культури обох народїв. В кїнцї доцїльно обґрунтувати думку, що творчїсть Т.Шевченка з вихoдом “Кобзаря” в 1840 р. започаткувала новий етап у розвитку української лїтератури.

У шoстoму питаннї необхїдно дати аналїз наукового етапу нацїонального вїдродження на захїдноукраїнських землях пїд владою Австрїї. Вїдзначити, що першї прояви українського нацїонального вїдродження в Галичинї вїдбулися значною мїрою завдяки реформаторській полїтицї Марїї-Терези та Йосифа II, але на початку ХІХ ст. воно розгорнулося в умовах урядової реакцїї і пїд впливом передових їнтелектуальних течїй їз Заходу, за прикладом надднїпряньських вчених і лїтераторїв. Першї осередки захїдноукраїнського вїдродження були розмїщенї у Перемишлї, де в 1816 р. пїд покровительством єпископа М.Левицького засновано культурно-освітнє товариство священникїв (детально охарактеризуваги його дїяльнїсть), та у Львовї. Рекомендуємо студенту знайти вїдповїдь, чому українознавством займалися переважно греко-католицькї священники. Вoдночас аргументовано показати, що науковї дослідження охопили рїзнї сторони життя народу – етнографїю і фольклор (В.Залеський, Ї.Лозинський, Ж.Паулї, З.Доленга-Ходаковський та їн.), мову (І.Могильницький, Ї.Левицький, І.Лаврївський, М.Лучкай та їн.), їсторїю

(Д.Зубрицький та ін.). Доцільно називати повні вихідні дані наукових праць – автора, місце і рік видання, короткий зміст роботи. Серед галузей українознавства найбільш плідною в Західній Україні була фольклористика, набагато слабше у порівнянні з Наддніпрянщиною виглядала історична наука (пояснити, чому).

Сьоме питання присвячене діяльності “Руської трійці”, що стала переломною подією в західноукраїнському національному відродженні. Мати на увазі, що стадію “збирання спадщини” у Галичині сучасні дослідники поділяють на два етапи: 1) кінець XVIII ст. – 1820-ті рр.; 2) 1830-ті – середина 40-х рр., перша пройшла під знаком ідей Просвітництва, а друга – романтизму. Центр народознавчого руху в 30-х роках перемістився до Львова, де в 1833 р. і виникла “Руська трійця”. Слід ґрунтовно охарактеризувати діяльність “Трійці”, кульмінацією якої став вихід фольклорно-літературного альманаху “Русалка Дністрова” у Будапешті (1837 р.). Підкреслити важливе значення цієї збірки, яка ввела народну мову галицьких русинів у літературу і поклала початок нової української літератури на західноукраїнських землях. Звернути увагу на суспільні погляди “Трійці” та її стосунки із слов’янськими діячами, з’ясувати суперечливу долю М.Шашкевича, І.Вагилевича та Я.Головацького, які зазнали урядових переслідувань.

Контрольні запитання

1. Розкрийте зміст терміну “українське національне відродження” XIX ст., вкажіть на його ідейні витoki та періодизацію.

2. Проаналізуйте роль української світської і духовної інтелігенції в розвитку національного відродження на науковому етапі (збирання спадщини).

3. Назвіть центри українознавства як науки, що сформувалася в Російській та Австрійській імперіях у першій половині XIX ст.

4. Чому Слобожанщина і Лівобережжя стали колыскою українського культурного відродження? Дайте аналіз діяльності Харківського університету.

5. Розкажіть про основні праці в підросійській Україні з різних галузей українознавства - етнографії і фольклористики.

мовознавства та історії, що з'явилися від кінця XVIII ст. до 40-х років XIX ст.

6. Визначте роль історичної науки Наддніпрянщини в процесі утвердження української національної самосвідомості, зокрема значення "Історії Русів".

7. Які нові явища були характерні для української літератури в першій половині XIX ст.?

8. Назвіть найбільш відомих наддніпрянських українських письменників першої половини XIX ст. та охарактеризуйте їхню творчість (починаючи з "Енеїди" І.Котляревського).

9. Проаналізуйте наукову діяльність західноукраїнської інтелігенції з вивчення українського фольклору й етнографії, мови та історії. Зробіть порівняльний аналіз її з українознавчими дослідженнями в Наддніпрянській Україні.

10. Розкрийте роль Перемишля як першого осередку західноукраїнського культурного відродження.

11. Розкажіть про діяльність "Руської трійці" у Львові та її фольклорно-літературний альманах. Чому поява "Русалки Дністрової" стала важливою датою в українському відродженні, національно-визвольному русі?

Семінарське заняття № 3. (2 год.)

УКРАЇНА У ВІЙНИ РОСІЇ З НАПОЛЕОНІВСЬКОЮ ФРАНЦІЄЮ 1812-1814 РР.

1. Україна в завойовницьких планах Наполеона I та ставлення до нього верхівки українського суспільства.
2. Воєнні дії 1812 р. на території України. Формування козацького і земського ополчення.
3. Українці на фронтах бойових дій та в партизанській війні проти французької армії (1812-1814 рр.).
4. Репресії російського царизму щодо українців-учасників війни. Військові поселення.

Джерела і література:

1. Ададуrow В. Наполеон і Галичина: встановлення французького тимчасового протекторату в 1809 році // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип.34. – Львів, 1999. – С.449-465.
2. Народное ополчение в Отечественной войне 1812 года. Сб. док. – М., 1962.
3. Український народ у Вітчизняній війні 1812 року. Зб. док. – К., 1948.
4. Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – К., 1959. – С.580-587.
5. Абаліхін Б.С. Герой-партизан 1812 р. (До 190-річчя від дня народження Є.В.Четвертака) // Укр. іст. журн. – 1971. – № 12. – С.126-127.
6. Абаліхін Б.С. М.І.Кутузов і Україна. (До 225-річчя від дня народження полководця) // Укр. іст. журн. – 1970. – № 9. – С.122-127.
7. Абаліхін Б.С. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. – К., 1962.
8. Абаліхін Б.С. Участь народних мас України у війні: До 175-річчя Вітчизняної війни 1812 р. // Укр. іст. журн. – 1987. – 10. – С.61-69.
9. Ададуrow В. Львів у наполеонівську епоху // Львів: місто-супільство-культура. Зб. наук. праць. Т.3. – Львів, 1999. – С.209-231.
10. Бескровний Л.Г. Отечественная война 1812 г. – М., 1962.
11. Борщак І. Наполеон і Україна. З невідомих документів із тогочасними ілюстраціями. – Львів, 1937.
12. Буцик А.К. Вітчизняна війна 1812 р. і крах наполеонівської імперії. – К., 1959.
13. Варварцев М. Україна в оцінках і свідченнях Заходу: Французькі інтерпретації першої половини XIX ст. // Вісник НАН України. – 1996. – № 3-4. – С.91-100.
14. Галайко В. Він завжди прагнув бою, або Василь Костенецький, якого ми мало знаємо (Про героя Вітчизняної війни 1812 року, українця) // Україна. – 1990. – № 16-19.
15. Жилин П.А. Гибель наполеоновской армии в России. – М., 1974.
16. Жилин П.А. Отечественная война 1812 года. – М., 1988.
17. Захарчук О. Україна в планах Наполеона Бонапарта //

Київська старовина. – 1995. – № 3. – С.73-77.

18. Липовская Т.Д. Социально-экономическое положение военных поселенцев на Украине (1817-1857 гг.). – Днепропетровск, 1982.

19. Савичев М. Чугуєвське повстання військових поселенців у 1819 р. // Арх. України. – 1969. – № 6. – С.41-47.

20. Тарле Е.В. Нашествие Наполеона на Россию. 1812 год. – М., 1992.

21. Україна у завойовницьких планах Наполеона і французькій політиці ХІХ століття // Світ про Україну. – 1993. – 31 березня.

22. Україна. Українці: Ще кілька довідок про героїв Вітчизняної війни 1812 року // Україна. – 1994. – № 4, 5.

Методичні поради

У *першому* питанні студент повинен розкрити місце і роль України в завойовницьких планах Наполеона Бонапарта. Проголосивши себе в 1804 р. імператором Франції, він спрямував діяльність на загарбницькі війни і встановлення світового панування, за короткий час захопив пів-Європи. Коротко розказати про посилення міжнародної напруженості на початку ХІХ ст., звернути увагу на стрімке погіршення французько-російських відносин. Наголосити, що у військових колах наполеонівської Франції вже з 1810 р. відкрито обговорювалося питання про військові дії проти Російської держави. Операційний план передбачав основні військові сили сконцентрувати на “серце Росії” – Москву. Саме в цьому контексті слід визначити ставлення Наполеона до України. На основі фактичного матеріалу (свідчення французького військового аташе в Петербурзі Бургуанга, мемуари графа д’Отеріве, контакти агентів Наполеона з козаками на Дунаї тощо) зробити висновок, що французькі урядові кола розглядали українське питання з тактичних міркувань, як засіб у боротьбі проти російського царизму, за світове панування. Передбачалося більшу частину території України відірвати від Росії і створити “наполеоніди” – васально залежні від Наполеона військово-адміністративні колоніальні області. Окремо слід зупинитися на ставленні до Наполеона української інтелігенції, дворянства, що поділилося на два табори: більшість дворян, тісно інтегрована в російські імперські структури, ставилася до нього негативно, лише окремі представники,

так звані автономісти (В.Капісті, Мочуговський та ін.) схвально відгукнулися про похід Наполеона проти Росії, сподіваючись на відновлення автономного устрою України. Несобхідно аргументувати позиції обох сторін.

Відповідь на *друге* питання доцільно почати з нападу Наполеона на Росію, співставити сили сторін і коротко описати воєнні події протягом червня-вересня 1812 р. Основну увагу зосередити на вторгненні французьких військ на українські землі. Зокрема, слід підкреслити, що спочатку наполеонівські війська не вели активних бойових дій у напрямку на Київ, але після вдалого контрнаступу 3-ї російської армії генерала О.Тормасова вирішили внести корективи в оперативний план і наприкінці липня – на початку серпня 1812р. почали просування на територію України. Їм вдалося захопити деякі повіти Волинської і Чернігівської губерній ненадовго, бо вже на початку вересня російські війська вигнали ворога, зірвали його плани проникнути вглиб України. Аналізуючи воєнні операції, розповісти також про зміцнення гарнізону Київської фортеці у зв'язку з наближенням противника. Зауважити, що на захоплених землях французькі солдати поводитися як окупанти (грабували населення, знущалися з нього), що викликало хвилю партизанського руху. Окремо охарактеризувати процес формування в Україні двох видів ополчення – козачого (ще до війни, з 5 червня 1812 р.) і земського (з 6 липня 1812 р.), що було пов'язано з необхідністю підготувати поповнення для російської армії. Звернути увагу на патріотизм населення України (до початку вересня 1812 р. в ополчення вступило понад 68 тис. чол., з них майже 27 тис. – у козаچه). Французьке командування в жовтні 1812 р. здійснило нову спробу прорватися на Україну, відступаючи з Москви, але вона також завершилася невдачею.

Пристаюючи до висвітлення *третього* питання, вважаємо за доцільне зауважити, що українці уславилися на фронтах бойових дій та в партизанській війні проти наполеонівської Франції. Необхідно, зокрема, висвітлити героїзм воїнів-українців у складі російської армії під час Бородинської битви поблизу Москви (серпень 1812 р.), в боях за визволення Білорусії (жовтень-листопад 1812 р.), у закордонному поході регулярних російських військ 1813-1814 рр. (у ньому взяло активну участь ополчення з України, відігравши значну роль у визволенні Замостя, Варшави, Кракова, Дрездена, Лейпціга та ін.). Окремо слід описати постаті легендарних героїв війни проти Наполеона, що були вихідцями з України. Цікаво,

приміром, буде довідатися про генерал-лейтенанта Василя Костенецького (родом з Чернігівщини, за воєнні заслуги отримав понад 10 орденів), Надію Дурову (киянка, перша в Росії жінка-офіцер, пригодницьке життя якої стало матеріалом для популярного фільму "Гусарська балада") тощо. Далі доцільно висвітлити участь населення України в партизанській так званій "малій війні", яка остаточно деморалізувала бойовий дух французьких солдатів та офіцерів. Значну увагу сконцентрувати на діяльність талановитих організаторів партизанського руху українського походження – Ф.Потапова (Самуся), Є.Четвертака та С.Єремєєнка.

Четверте питання висвітлює політику російського царизму щодо українців-учасників війни після розгрому наполеонівської армії в 1814 р. Підкреслити, що українське населення сподівалося на зміни у своєму становищі: учасники козацьких полків вірили у можливість відновлення вільного козацького стану із наділенням земельними ділянками, а селяни-кріпаки, вступаючи з дозволу поміщиків у земське ополчення, мали надію, що стануть особисто вільними. Але сталося інакше. Студент повинен показати, що самодержавно-кріпосницька система в Росії після війни не зазнала жодних змін, тоді як у передових європейських країнах кріпосне право було скасоване. Натомість у Російській імперії в повоєнний час запанував реакційний курс, що увійшов в історію як "аракчєєвщина" (за прізвищем його провідника генерала Аракчєєва). У відповіді необхідно розкрити суть режиму "аракчєєвщини", показати, що його жертвами стали й українці-учасники війни. Важливо наголосити на тому, що селяни-ополченці знову опинилися в кріпацькій неволі, а українські козацькі полки були об'єктом жадливого експерименту, який відомий в історії як "військові поселення" (з 1817 р.). Слід описати важке життя військових поселенців та їхні виступи проти царизму, зокрема найбільший з них, що відбувся 1819 р. у Чугуєві.

Контрольні запитання

1. Що Вам відомо про плани французького імператора Наполеона щодо України?
2. Розкажіть про ставлення української шляхти й інтелігенції до політики Наполеона.
3. Якими мотивами керувалися українці, йдучи в козацьке земське ополчення для поповнення російської армії?
4. Опишіть воєнні дії 1812 р. на території України. Чому

шлях наполеонівських військ не пролягав безпосередньо через українські землі (за винятком окремих повітів на Волині і Чернігівщині)?

5. Що Ви знаєте про участь українських ополченських сил у війні з наполеонівською Францією 1812-1814 рр.? Розкажіть про легендарних героїв війни, що були вихідцями з України.

6. Проаналізуйте реакційний курс царського уряду після розгрому наполеонівської армії (відомий у літературі як "аракчєєвщина"), жертвами якого стали українці-учасники війни.

7. Яким було становище військових поселенців в Україні?

Семінарське заняття № 4. (4 год.)

ГРОМАДСЬКА ОПОЗИЦІЯ РОСІЙСЬКОМУ ЦАРИЗМУ В УКРАЇНІ

1. Опозиційність масонських лож. "Малоросійське товариство".
2. Таємні військові політичні організації в Україні: утворення, програмні документи і вимоги.
3. Підготовка офіцерами-декабристами державного перевороту в Російській імперії. Повстання Чернігівського полку.
4. Українське питання в документах і діяльності повстанців-декабристів. Історичне значення декабристського руху.
5. Пропаганда волелюбних ідей у навчальних закладах.
6. Польський визвольний рух та його поширення на Правобережжя України в 1830-х роках.

Реферат: *Таємні революційні організації у Східній Галичині в 1820-1830-х роках.*

Джерела і література:

1. *Восстание декабристов. Документы / Под ред. М.В. Нечкиной. Т. VII. ("Русская правда" П.И. Пестеля и сочинения, ей*

предшествующие). – М., 1958.

2. Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – К., 1959. – С.602-624, 663, 664.

3. Баженов Л.В. Лозунг “За нашу і вашу свободу!” у польському повстанні 1830-1831 рр. на Правобережній Україні // Укр. іст. журн. – 1974. – № 8. – С.92-98.

4. Белодед В.Д. Декабристы на Украине // Философская культура Украины и отечественная общественная мысль XIX – XX вв. – К., 1990. – С.9-53.

5. Буцик А.К. Суспільно-політичний рух в Росії 30-50-х років XIX ст. – К., 1964.

6. Гузар Л. Українські масони // Універсум. – Львів, 1994. – №1. – С.34-36.

7. Єфремов С. Про масонство в Україні // Народна газета. – 1995. – № 16, 17.

8. Калугін Ю.І. Декабристы на Україні. – К., 1971.

9. Крижанівська О. Масонство в Україні в другій половині XVIII – XIX ст. // Історія в школах України. – 1997. – № 1. – С.2-4.

10. Крижановська О.О. Таємні організації в Україні. Масонський рух у XVIII – на початку XX ст. – К., 1998.

11. Лисенко М.М. Декабристський рух на Україні. – К., 1954.

12. Лисенко М.М. До питання про Малоросійське товариство // Укр. іст. журн. – 1967. – № 4. – С.66-75.

13. Лисенко М.М. Повстання Чернігівського полку. – К., 1956.

14. Масонство // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Перевид. в Україні. – Львів, 1994. – Т.4. – С.1486-1488.

15. Медведська Л.О. Павло Іванович Пестель. – К., 1964.

16. Медведська Л.О. Сергій Іванович Муравйов-Апостол. – К., 1961.

17. Ольшанский П.Н. Декабристы и польское национально-освободительное движение. – М., 1959.

18. Орлик О.В. Декабристы и европейское освободительное движение. – М., 1975.

19. Пінчук Ю., Яблунівська Т. Масонство в Україні // Пам'ять століть. – 1997. – № 6. – С.131-136. (історіографія).

20. Порох И.В. Восстание Черниговского полка // Очерки из истории движения декабристов. Сборник статей. – М., 1954. – С.121-185.

21. Рудієв Є. Іван Котляревський: знане й незнане // Слово і час. – 1997. – № 1. – С.59-68 (про зв'язки І.Котляревського з "Малоросійським товариством" і декабристами).
22. Савичев М.П. Вітчизняна війна і зародження декабристського руху // Укр. іст. журн. – 1987. – № 10. – С.70-75.
23. Савичев Н.П. Первые благовестители свободы. (О деятельности декабристов на Украине). – К., 1990.
24. Сергієнко Г.Я. Декабристи та їх революційні традиції на Україні. – К., 1975.
25. Сергієнко Г. Матеріали про вільнодумство в Ніжинській гімназії вищих наук (1827-1830 рр.) // Арх. України. – 1970. – № 4. – С.69-74.
26. Сергієнко Г.Я. Пропаганда ідей декабристів серед харківських студентів (1826-1827 рр.) // Укр. іст. журн. – 1970. – № 8. – С.77-84.
27. Сергієнко Г.Я. Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. 1826-1850. – К., 1971.
28. Федоров В.А. Декабристы и их время. – М., 1992.
29. Шевченко Ф.П. Історичне минуле України в творчості декабристів // Укр. іст. журн. – 1975. – № 12. – С.85-93.

Методичні поради

Починаючи відповідь на *перше* питання, доцільно з'ясувати, що у прогресивних колах Російської імперії після закордонного воєнного походу 1813-1814 рр. поширювалися антикріпосницькі та антимонархічні настрої. Спочатку "дух опозиції" в підросійській Україні дістав відображення у діяльності таємних масонських організацій, яка значно активізувалася в другій половині 1810-х – на початку 1820-х рр. Відзначити, що масонство почало проникати в Україну із Західної Європи (через Польщу і Росію) ще з середини XVIII ст. Слід ґрунтовно розповісти про ідеї та форми організації масонства, зокрема наголосити, що масонські ложі зі своєю містичною обрядовістю і втаємниченістю мали космополітичний релігійно-етичний характер. Масони виступали за духовне самовдосконалення людей, щоб зробити суспільство "корисним і приємним для всіх", без огляду на соціальне походження та національну належність, насильство як засіб

соціальних перетворень заперечувалося. Необхідно охарактеризувати соціальний склад, утворення і діяльність масонських лож в Україні на початку ХІХ ст. — “Понт Евксинський” і “Три царства природи” (Одеса), “З’єднані слов’яни” (Київ) та ін. Звернути увагу на масонів, що в контексті своєї діяльності висували національну проблему (пожа “Любов до істини” в Полтаві). Окремо розповісти про таємне “Малоросійське товариство”, що було засноване національно свідомими масонами під керівництвом В. Лукашевича і ставило вже політичні вимоги самостійності України (розкрити суть “Катехізису автономіста”, підзначивши, що репресії царизму не дали змоги товариству розгорнути практичну діяльність). Опозиційність соціальній політиці царизму та зростання впливів призвели до заборони масонства на всій території Російської імперії в 1822 р.

2-ге, 3-є і 4-є питання висвітлюють різні аспекти діяльності таємних організацій у військах Російської імперії, що були розташовані в Україні, склалися в основному з кадрових офіцерів, а їхні учасники увійшли в історію під назвою “декабристи”. У *другому* питанні необхідно визначити ідейні передумови декабристського руху та склад його учасників, назвати таємні військові політичні організації, що діяли в Україні протягом 1815-1825 рр., і ґрунтовно проаналізувати програмні вимоги й документи декабристів. Найбільшу увагу звернути на Південне товариство (1821 р., програма — “Руська правда” П. Пестеля) і Товариство об’єднаних слов’ян (1823 р., “Правила об’єднаних слов’ян” та ін.). Аналізуючи джерела формування політичної ідеології декабристів, слід вказати на російську кріпосницьку дійсність, поширення в Росії демократичних ідей із Заходу після макордонного походу російської армії 1813-1814 рр. Підкреслити, що соціальною базою декабризму стали дворяни-офіцери, багато з них безпосередньо брали участь у воєнних діях проти Наполеона, були раніше масонами і перейшли на більш радикальні позиції. Коротко розповісти про лідерів декабристських організацій в Україні — П. Пестеля, С. Муравйова-Апостола, М. Бестужева-Рюміна, братів Борисових та ін. Акцентувати увагу на основній меті декабристів — ліквідувати царське самодержавство і

кріпосницькі порядки та встановити конституційний лад в Російській імперії збройною силою. Доцільно визначити спільні і відмінні риси між Південним товариством і Товариством об'єднаних слов'ян, а також Північним товариством у Петербурзі.

Третє питання присвячене практичній діяльності декабристів в Україні, які не обмежувалися розробленням конституційних документів, призначених для майбутнього, а готували збройне повстання проти царизму. Відзначити, що декабристи були рішуче настроєні знищити всю царську сім'ю, а тактика проведення повстання обговорювалася на щорічних тасмних з'їздах у Києві протягом 1822-1825 рр. Необхідно наголосити, що було розроблено кілька планів виступу, детально зупинитися на остаточному плані, який передбачалося здійснити навесні 1826 р., коли центром державного перевороту мала стати Україна. Пояснити, чому члени Південного товариства (наприкінці 1825 р. до нього добровільно приєдналося Товариство об'єднаних слов'ян) були змушені підняти повстання ще в грудні 1825 р., дізнавшись про невдачу спільників у Петербурзі. Дати ґрунтовно описати хід збройного повстання Чернігівського полку 29 грудня 1825 р. – 3 січня 1826 р., яке завершилося поразкою. Висвітлити жорстокі репресії царського уряду щодо декабристів та причини поразки їхнього виступу.

У четвертому питанні необхідно прослідкувати зв'язок декабристів з Україною. Підкреслити, що, діючи в Україні, декабристи зовсім не розглядали українського національного питання. Так, П.Пестель у своїй програмі виступав за унітарний характер Російської імперії, проти права неросійських народів на самовизначення (крім Польщі), водночас Товариство об'єднаних слов'ян не включало Україну до складу федерації слов'янських народів. Члени Північного товариства у Петербурзі навіть більш поблажливо ставилися до українського питання (у "Конституції" М.Муравйова, творах К.Рилєєва тощо). Звідси студент може зробити висновок, що декабристський рух був частиною загальноросійського руху, який охопив і Україну (близько 200 офіцерів). Відзначити, що в ньому брало участь багато українських дворян (брати Муравйови-Апостоли (нащадки

гетьмана Данила Апостола) і Борисови, Я. Драгоманов, І. Сухинов та ін.), що свідчило, наскільки далеко зайшла русифікація місцевої еліти. Окремо слід з'ясувати місце і роль декабризму в історії визвольного руху, підкресливши, що діяльність декабристів поклала початок політичній боротьбі проти російського царизму. Доцільно визначити як сильні, так і слабкі сторони декабристського руху: будучи дворянськими революціонерами, діяли для народу, але без народу; намагалися досягти своєї мети недемократичним, насильницьким шляхом і т. д.

П'яте питання висвітлює діяльність таємних політичних гуртків у навчальних закладах підросійської України в другій половині 1820-х рр. Незважаючи на реакцію, що запанувала в Російській імперії після придушення повстання декабристів у 1825 р., в країні поширювався опозиційний самодержавству рух. Студент повинен розповісти про пропаганду ідей декабристів у Харківському університеті (1826-1827 рр.) та вільнодумство в Ніжинській гімназії вищих наук. Акцентувати увагу на тому, що члени таємних гуртків і груп, не маючи конкретної програми дій і чіткої політичної мети, вважали себе продовжувачами справи декабристів, обговорювали уроки збройного повстання 1825 р. й намагалися намітити шляхи демократизації Росії.

У шостому питанні студент має з'ясувати поширення польського повстання 1830-1831 рр. на Правобережжя України. Доцільно спочатку в загальних рисах охарактеризувати народне повстання у Варшаві, що почалося в листопаді 1830 р., було кероване польськими офіцерами і ставило за мету ліквідацію царизму та відновлення самостійної Польської держави в кордонах 1772 р., тобто із включенням Правобережної України. Найбільшу увагу звернути на поширення повстання на територію Волинської, Подільської та Київської губерній, зокрема описати похід польського корпусу генерала Ю. Дверницького на Волинь, збройний виступ місцевої польської шляхти під проводом Б. Колишка. Наголосити, що польські повстанці виступали під гаслом "За нашу і вашу свободу", але не знайшли підтримки серед місцевого українського селянства та національно свідомої української інтелігенції (сказати, чому). Аргументувати думку, що після

придушення повстання царизм почав рішуче викорінювати польські впливи на Правобережній Україні. Водночас багато польських повстанців, опинившись в еміграції, не припиняли боротьби за визволення Польщі. Проаналізувати діяльність на Правобережжі організації “Співдружність польського народ” (керівник – Ш.Конарський), створеної в 1835 р. при підтримці польських емігрантів, що продовжувалася до розгрому царизмом в 1838-1839 рр. Окремо слід з’ясувати вплив польського визвольного руху на українське національне відродження.

Контрольні запитання

1. Розкажіть про ідейні засади та діяльність масонських лож в Україні у першій чверті XIX ст. Якою була роль масонства в суспільному житті?

2. Що Ви знаєте про “Малоросійське товариство”? Яку мету воно переслідувало?

3. Розкрийте причини виникнення декабристського руху на початку XIX ст.

4. Охарактеризуйте програмні документи декабристів - “Руську правду” П.Пестеля (Південного товариства) та “Правила” і “Клятву” (Товариства об’єднаних слов’ян).

5. Як проект Конституції М.Муравйова (Північного товариства) та “Руська правда” П.Пестеля визначали майбутнє України?

6. Дайте аналіз практичної діяльності таємних військових політичних організацій в Україні.

7. Розкажіть про повстання Чернігівського полку. Чому збройний виступ декабристів зазнав поразки?

8. Що Вам відомо про діяльність таємних політичних гуртків у Харківському університеті і гімназії вищих наук у Ніжині в другій половині 1820-х рр.?

9. Який вплив на Україну мало польське повстання 1830-1831 рр.?

10. Чому в програмних документах таємних товариств у першій десятиліття XIX ст. не знайшло відображення українське питання?

Семінарське заняття № 5. (4 год.)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ.
КРИЗА КРІПОСНИЦТВА

1. Феодально-кріпосницькі відносини в Україні та їх занепад.
 2. Нові явища в розвитку сільського господарства.
 3. Зародження ринкових відносин у промисловості. Розвиток міст і торгівлі.
 4. Формування нових соціальних груп та зміни у структурі населення.
 5. Антикріпосницькі виступи селян і робітників.
- * * *
6. Економіка західноукраїнських земель в умовах панування кріпосницьких відносин.
 7. Масова антикріпосницька боротьба на західноукраїнських землях.

Реферат: *Ярмаркова торгівля в Україні в першій половині XIX ст.*

Джерела і література:

1. *Зародження робітничого класу на Україні. Середина XVIII ст. – 1861 р. Зб. док. і мат. – К., 1982.*
2. *Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772-1849). Док. і мат. – К., 1974.*
3. *Селянський рух на Україні: середина XVIII – перша чверть XIX ст. Зб. док. і мат. – К., 1978.*
4. *Селянський рух на Україні. 1826-1849 рр. Зб. док. і мат. – К., 1985.*
5. *Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – К., 1959. – С.562-579, 588-601, 624-662.*
6. Герасименко М.П. *Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. – К., 1959.*
7. Гордуновський О.М. *Розвиток промислового виробництва у поміщицьких господарствах Правобережної України першої половини XIX ст. // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1. – С.61-71.*

Семінарське заняття № 5. (4 год.)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ.
КРИЗА КРІПОСНИЦТВА

1. Феодально-кріпосницькі відносини в Україні та їх занепад.
 2. Нові явища в розвитку сільського господарства.
 3. Зародження ринкових відносин у промисловості. Розвиток міст і торгівлі.
 4. Формування нових соціальних груп та зміни у структурі населення.
 5. Антикріпосницькі виступи селян і робітників.
- * * *
6. Економіка західноукраїнських земель в умовах панування кріпосницьких відносин.
 7. Масова антикріпосницька боротьба на західноукраїнських землях.

Реферат: *Ярмаркова торгівля в Україні в першій половині XIX ст.*

Джерела і література:

1. *Зародження робітничого класу на Україні. Середина XVIII ст. – 1861 р. Зб. док. і мат. – К., 1982.*
2. *Класова боротьба селянства Східної Галичини (1772-1849). Док. і мат. – К., 1974.*
3. *Селянський рух на Україні: середина XVIII – перша чверть XIX ст. Зб. док. і мат. – К., 1978.*
4. *Селянський рух на Україні. 1826-1849 рр. Зб. док. і мат. – К., 1985.*
5. *Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст. – К., 1959. – С.562-579, 588-601, 624-662.*
6. Герасименко М.П. *Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. – К., 1959.*
7. Гордуновський О.М. *Розвиток промислового виробництва у поміщицьких господарствах Правобережної України першої половини XIX ст. // Укр. іст. журн. – 2000. – № 1. – С.61-71.*

8. Господарство України в XIX – на початку XX ст. // Україна і світ. – К., 1994. – С.233-295.
9. Гуржій І.О. Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту. (З 80-х років XVIII ст. до 1861 р.). – К., 1958.
10. Гуржій І.О. Зародження робітничого класу України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). – К., 1958.
11. Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні. (З кінця XVIII ст. до 1861 р.). – К., 1962.
12. Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. – К., 1954.
13. Діанова Н.М. Особливості виникнення і розбудови міст Південної України (кінець 18 – перша половина 19 ст.) // Записки історичного факультету. Вип.10. – Одеса, 2000.
14. Дружинина Е.И. Южная Украина в период кризиса феодализма, 1825-1860 гг. – М., 1981.
15. Задорожний В.Є. З історії торговельних зв'язків Галичини із Східною Україною і Росією у першій половині XIX ст. // Укр. іст. журн. – 1978. – № 12. – С.82-87.
16. Задорожний В.Є. Товарне виробництво і торгівля на західноукраїнських землях (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). – Львів, 1989.
17. Історія України в особах: XIX – XX ст. – К., 1995. (*Устим Кармалюк*).
18. Котляр М.Ф., Смолій В.А. Історія в життєписах. – К., 1994. – С.302-309 (*Устим Кармелюк*).
19. Лазанская Т.И. Государственные крестьяне Украины в период кризиса феодально-крепостнической системы. – К., 1989.
20. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Магейко Р.М. Економічна історія України і світу: Підручник. – К., 1999. – С.463-595. (розділ “Господарство України в XIX – на початку XX ст.”)
21. Любченко В.Б. Кармалюк чи Карманюк? // Укр. іст. журн. – 1997. – № 1. – С.122-127.
22. Мельник Л.Г. Міста України за всеросійським переписом 1840 р. // Укр. іст. журн. – 1989. – № 12. – С.49-56.
23. Нестеренко О.О. Розвиток промисловості на Україні: У 2 ч. – К., 1959. – Ч.І.
24. Попова Р.С. Социально-экономическое положение и борьба помещичьих крестьян южных губерний Украины в

дореформенний період (1801-1860 гг.). – Днепропетровск, 1980.

25. Слабеев І.С. З історії первісного нагромадження капіталу на Україні. – К., 1965.

26. Стеблій Ф.І. Боротьба селян Східної Галичини проти феодалного гніту в першій половині ХІХ ст. – К., 1961.

27. Стеблій Ф.А. Східна Галичина і селянське повстання 1846 р. // Укр. іст. журн. – 1971. – № 5. – С.21-29.

Методичні поради

У *першому* питанні необхідно розкрити характерні ознаки феодално-кріпосницької системи, що була притаманна економіці підросійської України першої половини ХІХ ст. Обґрунтувати думку, що в її основі лежала приватна власність поміщиків на землю (напередодні 1861 р. поміщики мали 70 % всієї землі в Україні) та юридично закріплена залежність від них селян-кріпаків, які змушені були відробляти панщину (як правило) або платити оброк. Звернути увагу на особливості кріпосного права в окремих регіонах України: коли було введено, який відсоток становили поміщицькі землі і скільки кріпаків перебувало в їх власності. Відзначити, що кріпосницька експлуатація найсильнішою залишилася на Правобережжі, тоді як на Півдні чисельність селян-кріпаків була значно меншою і найбільш швидкими темпами розвивалися ринкові відносини. Далі доцільно на конкретних прикладах розкрити важке становище кріпаків, пояснити суть “урочної” системи, “місячини”. Аргументовано твердити, що загалом сільське господарство в Україні, основу якого становила кріпацька праця, було відсталим, малопродуктивним. Уясувати кризу кріпосницького господарювання і занепад поміщицьких маєтків. Окремо слід зупинитися на спробах царського уряду врегулювати відносини між поміщиками і селянами-кріпаками в першій половині ХІХ ст., що мали на меті дещо послабити кріпосницький гніт, який викликав масове невдоволення селян і ширював самому існуванню феодално-кріпосницького ладу (указ про “вільних хліборобів” 1803 р., постанова про зобов’язаних селян 1842 р., інвентарна реформа 1847-1848 рр. на Правобережній Україні та ін.).

Друге питання присвячене аналізу зрушень в аграрному

секторі, що свідчили про розклад феодално-кріпосницької системи та поступове визрівання в економіці підросійської України капіталістичних, товарно-грошових відносин. Зокрема, слід звернути увагу на нові прогресивні явища в розвитку сільського господарства, які вели до зростання продуктивних сил і вимагали ліквідації кріпосництва: 1) збільшення товарної частини продукції (тобто тієї, що йшла на продаж) сільського господарства, особливо на Півдні, найбільше вирощували в Україні пшеницю, цукровий буряк, льон, тютюн та ін., водночас розвивалося товарне тваринництво, садівництво; 2) поглиблення галузевої спеціалізації поміщицьких господарств, що було тісно пов'язано з їх товаризацією (за регіонами); 3) застосування у великих поміщицьких господарствах машин, нових систем обробки землі, використання найманої праці тощо. Деякі високоосвічені поміщики робили спроби раціоналізувати своє господарство, упровадити досягнення агрономії (В.Каразін та ін.); 4) руйнування натурального господарства і розвиток капіталістичного укладу в селянських господарствах, що займалися промислами (чумакування, обробка дерева, купівельство і т. д.). Щоправда, більшість поміщиків вела господарство традиційним способом, посилюючи експлуатацію кріпаків. Свою відповідь необхідно побудувати на конкретному фактичному матеріалі.

Відповідаючи на *третє* питання, студент повинен охарактеризувати розвиток промисловості підросійської України в першій половині XIX ст. Насамперед, доцільно показати швидке зростання кількості промислових підприємств і збільшення обсягу виробленої ними продукції. Наголосити на тому, що з кінця 30-х – початку 40-х років XIX ст. в Україні почався промисловий переворот, який означав застосування у промисловості машин на парових двигунах і праці найманих робітників. З'ясувати багатогалузевий характер промисловості, підкресливши, що, в основному, розвивалися галузі, безпосередньо пов'язані з сільським господарством – харчова і обробка сировини (цукрова, гуральництво, борошномельна, шкіряна, миловарна та ін.). Показати все зростаючу роль капіталістичних підприємств (фабрик, заводів), що прийшли на зміну ручному, мануфактурному виробництву. Кріпосне право на середину XIX ст. стало гальмом у розвитку промисловості. Окремо слід розказати про торгівлю в Україні, яка значно активізувалася у зв'язку з розвитком

капіталістичного укладу в сільському господарстві й промисловості. Детально описати основні форми внутрішньої торгівлі - базари та ярмарки (коли і в яких містах відбувалися, скільки тривали тощо), через які продавалася основна маса товарів. Звернути увагу на дедалі ширше проникнення в українську економіку, за сприяння царського уряду, російських купців і промисловців, що на кінець першої половини XIX ст. захопили в ній панівні позиції. З'ясувати важливе місце України в зовнішній торгівлі Росії, зупинитися на структурі експорту та імпорту, вказати на поганий стан шляхів сполучення і транспорту. Водночас необхідно висвітлити розвиток міст у зв'язку з зародженням ринкових відносин, зростання ролі чорноморсько-азовських портів.

У четвертому питанні проаналізувати зміни у соціально-класовій структурі населення підросійської України в першій половині XIX ст., що відбулися у зв'язку з розвитком капіталістичних відносин. Насамперед, можна відзначити посилення розшарування селянства на заможних (куркулів), середняків і бідноту. Багато уваги приділити формуванню нових класів - пролетаріату і буржуазії (підприємців), зокрема наголосити, що прошарок вільнонайманих робітників складала переважно бідні, зубожілі селяни, паралельно відбувалося створення класу буржуазії, яка виростала з купців, заможних селян, частини поміщиків, що вдалися до підприємництва, тощо. Доцільно проаналізувати чисельність, основні групи робітників і розподіл їх по галузях промисловості. Водночас розповісти про найбільш видатних зачинателів підприємництва в Україні братів Яхненків і Ф.Симиренка, Терещенка, Харитоненка та ін. Відзначити, що пролетаріат і буржуазія в Україні формувалися не лише з місцевого, українського населення, а й за рахунок представників інших національностей (сказати, яких саме), причому і робітники, і підприємці швидко русифікувались, а українці-буржуа взагалі були в меншості. Описати зростання міського населення України, що за півстоліття збільшилося майже втричі і напередодні реформи 1861 р. становило 1,5 млн. чол. (11 % загальної чисельності всього населення). Обов'язково враховувати при аналізі соціального і національного складу населення регіональні особливості.

П'яте питання висвітлює загострення відносин між селянами і поміщиками, активізацію селянських рухів та виступів пролетаріату в підросійській Україні першої половини XIX ст. З'ясувати, що селянські виступи в період кризи кріпосницької системи мали

стихийний, неорганізований і дебільшого локальний характер, були спрямовані проти кріпацтва, за землю і волю. Щодо їх форм, то вони відповідали низькій свідомості, темноті селянства, набули поширення царистські ілюзії, віра в "добророго царя" (скарги цареві та різним урядовим установам). Водночас активізувалася антикріпосницька боротьба селян у формі втеч, відмов виконувати панщину, підпалів поміщицьких садиб і т. д., частішали випадки масових селянських виступів проти поміщиків. Бажано розкрити селянські рухи в Україні на конкретних прикладах. Описати діяльність легендарного селянського ватажка на Поділлі Устима Кармалюка. Окремо зупинитися на початковому етапі робітничого руху, розкрити важке становище робітничого класу, що зароджувався, та форми його боротьби проти нещадної експлуатації підприємців. Обґрунтувати думку, що виступи робітників були в своїй основі стихійними і неорганізованими, близькими за характером та формою до селянських (скарги, втечі, ламання машин і т. д.). Підкреслити, що робітники ще рідко вдавалися до страйків, не були політично свідомими.

У шостому питанні студент має проаналізувати стан економіки західноукраїнських земель, що перебували у складі Австрійської імперії. Наголосити, що австрійський уряд на початку ХІХ ст. згорнув реформи, здійснювані в 1770-80-х рр., протегував всевладдя поміщиків, гальмуючи появу елементів ринкового господарювання. Народні маси зазнавали феодально-кріпосницького гніту, який прирікав їх на злиденне життя. Описати відсталіший характер сільського господарства, яке залишалося основною галуззю економіки і з яким було пов'язане життя майже всього населення. Промисловість була на стадії мануфактури і дрібного ремесла (вказати, яку продукцію вона випускала, зокрема в Галичині на першому місці стояло ткацтво), відзначити слабкий розвиток міст і торгівлі. Доцільно пояснити, яким чином економічна відсталість краю позначилася на соціальній структурі населення: прошарок буржуазії і робітників був нечисленним, українці займали нижчі щаблі суспільної піраміди, в краї домінували іноземці (польська шляхта – в Галичині, румунські бояри – у Буковині, угорські пани – в Закарпатті) тощо. Звернути увагу на факти, що свідчили про розклад (хоч і повільний) феодально-кріпосницької системи. Підсумувати, що в цілому західноукраїнські землі перетворилися в ринок збуту і джерело

сировини, аграрно-сировинний придаток центральних і західних провінцій Австрії.

Відповідь студента на **сьоме** питання повинна містити аналіз масової антикріпосницької боротьби на західноукраїнських землях (до 1848 р.). Виступи місцевих селян проти панщини та інших повинностей, за землю і волю мали, як і в Наддніпрянській Україні, стихійний, неорганізований і локальний характер, відбувалися в різних формах: скарги селян на поміщиків у державні установи, втечі від поміщиків, потрапи панських посівів і лук, підпали поміщицьких мастків, відмова від виконання панщини та ін. (навести конкретні приклади). Особливу увагу бажано звернути на традиційну форму відкритої збройної боротьби селян – опришківський рух, найвідомішим ватажком якого був М.Штолок. Детально висвітлити селянське повстання 1846 р. проти польсько-шляхетського гноблення, в якому українське селянство Східної Галичини виступило спільно з польським у Західній Галичині. Підсумувати, що антифеодальна боротьба селянства розхитувала феодально-кріпосницьку систему і змушувала уряд, щоб розрядити соціальну напругу, йти на поступки, а з часом і ліквідувати кріпацтво.

Контрольні запитання

1. Дайте характеристику техніко-економічному стану сільського господарства в Наддніпрянській Україні першої половини XIX ст.

2. Опишіть становище селянства в Наддніпрянщині. З'ясуйте суть урочної системи.

3. Назвіть зміни у сільському господарстві Наддніпрянщини, які свідчили про проникнення туди ринкових відносин. У чому проявлялася криза поміщицького господарства?

4. Що таке промисловий переворот? Розкажіть про його початок і особливості проведення в Україні.

5. Які важливі галузі промисловості в Україні не розвивалися і чому?

6. Охарактеризуйте вплив товарних відносин на

зростання міст і розвиток внутрішньої торгівлі.

7. Яке місце належало Україні в зовнішній торгівлі Російської імперії? Що вона вивозила (експорт) і що ввозила (імпорт)?

8. Розкрийте причини зростання ролі південних портів у розвитку внутрішньої торгівлі.

9. Які нові соціальні групи появилися в містах України в першій половині XIX ст.?

10. Назвіть форми і характер протесту поміщицьких селян і робітників проти посилення соціального гніту в Україні. Дайте оцінку антикріпосницької діяльності У.Кармалюка.

11. Що Ви знаєте про сільськогосподарське виробництво на західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії?

12. Чим викликаний поступовий занепад сільського господарства і повільні темпи розвитку промисловості Галичини, Буковини і Закарпаття?

13. Перерахуйте форми антикріпосницької боротьби на західноукраїнських землях.

14. Розкажіть про рух опришків на Прикарпатті. Чому опришки увійшли в історію як народні герої-месники (а не кримінальні злочинці)?

Семінарське заняття № 6. (2 год.)

КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКЕ ТОВАРИСТВО – ПЕРША УКРАЇНСЬКА ТАЄМНА ПОЛІТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ

1. Передумови і чинники політизації українського національного руху.
2. Утворення і склад Кирило-Мефодіївського братства. Аналіз програмних документів.
3. Практична діяльність кирило-мефодіївців і репресії проти них царизму. Історичне значення товариства.
4. Тарас Шевченко та його роль в українському національному русі.

Реферати: 1. М.І.Костомаров – видатний український історик і громадський діяч.

2. Кирило-Мефодіївське товариство в історіографії.

Джерела і література:

1. Кирило-Мефодіївське товариство / Упоряд. М.І.Бутич, І.І.Глизь, О.О.Франко. – К., 1990. – Т.1, 2, 3.

2. Костомаров М.І. “Закон Божий”. (Книга буття українського народу). – К., 1991.

3. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Док. і мат. – К., 1997. – Т.1. – С.248-260.

4. Біографія Т.Г.Шевченка за спогадами сучасників. – К., 1958.

5. Т.Г.Шевченко. Документи та матеріали до біографії (1814-1861). К., 1975.

6. Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. ХІХ ст. – К., 1959. – С.667-682.

7. Возняк М. Кирило-Методіївське Братство. Львів, 1921.

8. Грушевський М. В сімдесяті роковини Кирило-Методіївської справи // Укр. історик. – 1984. – № 1-4. – С.219-225.

9. Зайончковский П.А. Кирилло-Методиевское общество (1846-1847 гг.). – М., 1959.

10. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. – К., 1994.

П. Історія України в особах: ХІХ – ХХ ст. – К., 1995. – С.63-69. (Тарас Шевченко).

12. Історія української літератури ХІХ ст.: У трьох книгах. – К., 1995. – Кн.2.

13. Козак С. Концепція слов'янської федерації у програмі Кирило-Мефодіївського братства // Золоті ворота. – 1992. – Вип. 2. – С. 72-83.

14. Левенець Ю.А. Василь Білозерський // Укр. іст. журн. – 1994. – № 2-3. – С.84-93.

15. Левенець Ю. В.Білозерський: “Жоден із слов'янських народів не може так прагнути до самобутності..., як ми, українці” (Речники української ідеї) // Віче. – 1994. – № 11. – С.106-119.

16. Левенець Ю.А., Томенко М.В. Наукові пошуки шляхів національного відродження // Українська ідея. Історичний нарис. –

К., 1995. С.63-79.

17. Лисенко Л.Г. Розробки Кирило-Мефодіївським товариством ідеї слов'янської федерації (1846-1847 рр.). – К., 1996.

18. Міяковський В. 100 років Кирило-Мефодіївського братства (1846-1847) // Хроніка-2000. – 1998. – Вип.23-24. – С.131-137.

19. Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки // Вишкільний курс. Матеріали до історії розвитку суспільно-політичної думки в Україні ХІХ – ХХ стол. Ч.3. – Брюссель-Мюнхен-Нью-Йорк-Торонто, 1977. – С.77-170.

20. Пінчук Ю.А. М.І.Костомаров. – К., 1992.

21. Пінчук Ю.А. М.І.Костомаров у Києві (1844-1847 рр.) // Укр. іст. журн. – 1992. – № 5. – С.3-15.

22. Сарбей В. Апостоли народної свободи (До 150-річчя Кирило-Мефодіївського товариства) // Слов'янське віче. – 1996. – № 3. – С.134-139.

23. Сарбей В. Зачинателі політичної боротьби за українську державність і слов'янську єдність (До 150-річчя створення та діяльності Кирило-Мефодіївського товариства) // Історія України. – 1996. – № 1. – С.1-4.

24. Свобода В. Шевченко і Белінський // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т.221. – С.93-107.

25. Сергієнко Г.Я. Кирило-Мефодіївське товариство: утвердження ідеї національного відродження України в слов'янському світі // Укр. іст. журн. – 1996. – № 1. – С.14-28.

26. Сергієнко Г.Я. Т.Г.Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство. – К., 1983.

27. Сергієнко Г.Я. Яскрава сторінка визвольного руху (До 125-річчя Кирило-Мефодіївського товариства). – К., 1971.

28. Симоненко Р. “Кирило-Мефодіївське” чи “україно-слов'янське”? // Київ. – 1996. – № 3-4. – С.119-128.

Методичні поради

Відповідаючи на *перше* питання, студент повинен охарактеризувати історичні передумови політизації (тобто спрямування в бік політики, охоплення політикою) національного руху. Доцільно спочатку в загальних рисах розкрити зміст першого

стапу національного відродження – наукового (збирання спадщини), який продовжувався з кінця XVIII ст. до середини 1840-х рр. Підкреслити, що на початковому етапі діяльність українських вчених і літераторів поєднувалася, як правило, з лояльністю цареві та Росії (приклади: І.Котляревський, Д.Бантиш-Каменський та ін.). Але поступово національна самосвідомість серед патріотично настроєної частини української інтелігенції зростала, національний рух активізувався, передові учасники якого стали усвідомлювати необхідність не тільки розвитку української мови і культури, а й потребу політичних змін у країні. Це й призвело до створення української таємної політичної організації – Кирило-Мефодіївського товариства (братства), що мало на меті ліквідацію самодержавства і кріпосного права та встановлення демократично-республіканського ладу з державною незалежністю України. Необхідно на основі конкретного фактичного матеріалу визначити фактори, які спонукали українську інтелігенцію до створення організації, що здійснила першу спробу вдатися до політичної боротьби: 1) криза кріпосницького господарювання; 2) посилення колонізаторської політики російського царизму в Україні у другій чверті XIX ст. Звернути увагу на визрівання серед українців невдоволення тим, що чужинці (російські, польські, німецькі та ін.) почувалися повновладними господарями України, зосередивши в своїх руках величезні маєтки, промислові підприємства, купецький капітал. В кінці детально проаналізувати вплив передових ідей того часу на формування ідеології кирило-мефодіївців: 1) ідеї панславізму, об'єднання слов'ян у боротьбі проти чужоземного поневолення. Особливу увагу звернути на вплив польського національно-визвольного руху, зокрема праці А. Міцкевича “Книга народу польського і польського пілігримства”; 2) декабристський рух; 3) західноєвропейські концепції християнського соціалізму; 4) творчість Т.Шевченка.

У *другому* питанні необхідно розповісти про утворення і склад Кирило-Мефодіївського товариства та ґрунтовно, з використанням першоджерел проаналізувати його програмні документи. Наголосити на тому, що центром політизації національного руху став Київський університет, створенню товариства передувала діяльність гуртка “Київська молода” (1843-1845 рр.). Щодо соціального складу, підкреслити, що товариство виникло на початку

1846 р. у Києві, включало 12 осіб (М.Костомаров, П.Куліш, Т.Шевченко, В.Білозерський, М.Гулак та ін.), які були представниками різночинної інтелігенції, на відміну від дворян-декабристів (всього з ним як симпатики мали зв'язки близько 100 чол.). Далі бажано назвати програмні твори кирило-мефодіївців і приступити до аналізу основного документу – “Книги буття українського народу” (“Закону Божого”) М.Костомарова. Розкриваючи зміст основних положень “Книги буття...”, наголосити, що вони торкалися подій всесвітньої і (переважно) вітчизняної історії, зокрема ідеалізували козацтво, критично ставилися до російського царизму як поневоловача України тощо. Доцільно зацитувати два останні (108-й і 109-й) параграфи, в яких висловлюється основна вимога – національне і соціальне визволення України, що мала відіграти провідну роль у створенні слов'янського союзу і стати свосвідним месією слов'ян. Водночас відзначити, що товариство, ґрунтуючись на засадах християнської моралі, ставило за мету домогтися глибоких соціально-політичних перетворень, пов'язаних з ліквідацією кріпацтва, знищенням самодержавства та встановленням республіканського ладу, засобами мирної пропаганди, отже, в основі програми лежало поєднання національної і християнської ідей. Крім того, зробити науковий аналіз “Статуту...”, пояснювальної записки до нього, відозв “Брати українці!” та “Брати великоросіяни і поляки!”.

Третє питання присвячене практичній діяльності кирило-мефодіївців і висвітлює репресії проти них царизму. Учасники товариства розробляли програмні документи та обговорювали їх і поточне політичне життя на засіданнях, поширювали свої ідеї серед населення, зосередили громадську роботу навколо освіти народу і шляхів піднесення економіки України. Визначити форми мирної пропаганди братчиків: написання і видавництво популярних книжок, розробка проєкту і збирання коштів для запровадження в Україні народних шкіл тощо. Доцільно розповісти про життя і діяльність провідних членів товариства. Звернути увагу на наявність певних розбіжностей щодо шляхів здійснення програмних положень (передусім між М.Костомаровим і Т.Шевченком, більш поміркованим і радикальним крилом), але не можна їх перебільшувати, бо брагчики обстоювали, по суті, спільну ідейну платформу. Підкреслити, що товариство не змогло розгорнути

широкої діяльності (наприклад, на зібрані братчиками кошти видало лише одну книжку П.Куліша). Окремо слід розглянути розіром братства в березні-квітні 1847 р. і з'ясувати наступ російського ширизму проти українства. В кінці розкрити важливе історичне значення товариства - першої української таємної політичної організації, що поклала початок другій (організаційній, культурній або різночинсько-народницькій) стадії українського відродження і водночас містила перші ознаки політизації національного руху. Мати ще увазі, що перехід до третього, політичного етапу національного відродження відбувся у 1890-х рр., коли була сформульована ідея політичної самостійності України і виникли новітні українські партії.

У *четвертому* питанні необхідно розкрити визначальний вплив Т.Шевченка на національно-культурне відродження, розвиток національної самосвідомості українського народу. Спочатку доцільно висвітлити життєвий шлях поета, вихідця з народних низів, який став на рівень передових представників освіченого громадянства і віддав свої сили служінню рідному народові. Проаналізувати літературну діяльність Т.Шевченка, починаючи з виходу 1840 р. у Петербурзі першої збірки поезій "Кобзар", яка не тільки принесла славу її авторові, але й стала початком нової епохи в історії української літератури (Т.Шевченко - основоположник нової української літератури та української літературної мови). Водночас розкрити основний зміст Шевченкових творів (з використанням цитат), у яких з неперевершеною художньою силою змальовано минуле й сучасне життя українського народу, утверджувалася думка, що Україна попри сумну долю воскресне. Звернути увагу на те, що любов Т.Шевченка до рідного народу і прагнення до самовизначення України поєднувалися з обуренням соціальною несправедливістю, репресіями самодержавно-кріпосницького ладу. З'ясувати участь поета у Кирило-Мефодіївському товаристві. Підсумувати, що художня творчість і вся діяльність Т.Шевченка мала велике політичне значення, будила національні почуття і заклала основи перетворення єдиної спільноти у політично свідому націю.

Контрольні запитання

1. Які передові ідеї вплинули на формування політичної платформи Кирило-Мефодіївського товариства?
2. Назвіть найвідоміших діячів братства.

30

3. Охарактеризуйте програмні документи кирило-мефодіївців.

4. Порівняйте декабристську (Товариства об'єднаних слов'ян) і кирило-мефодіївську ідею про слов'янську федерацію.

5. У чому полягала практична діяльність товариства?

6. Розкажіть про арешт і судову розправу над кирило-мефодіївцями.

7. Чому організація і діяльність Кирило-Мефодіївського товариства стала переломною подією в розвитку українського національного відродження?

8. З'ясуйте значення творчості Т.Г.Шевченка на формування української національної ідеї, політично свідомої нації.

Семінарське заняття № 7. (4 год.)

РЕВОЛЮЦІЇ 1848-1849 рр. У ЄВРОПІ ТА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ

1. Ідейні передумови революції 1848 р. на західноукраїнських землях.
2. Політичне відродження українського народу в Галичині 1848 р. та польсько-українська конфронтація.
3. Здобутки галицьких українців у культурно-освітній діяльності. Пробудження національної свідомості в українських масах Буковини і Закарпаття.
4. Селянський рух і скасування панщини в Галичині, на Буковині та Закарпатті.
5. Львівське збройне повстання 1848 р. Поразка революції в Австрії та її значення у національно-визвольному русі.
6. Європейська революція і підвладна Російській імперії Україна.

Реферати: 1. Василь Подолинський – перший східногалицький речник політичної незалежності України (аналіз брошури “Слово перестороги”).

2. Західна Україна в період революції 1848-1849 рр. в Австрійській імперії: історіографія проблеми.

Джерела і література:

1. Визначна пам'ятка української політичної думки середини ХІХ століття – “Слово перестороги” Василя Подолинського // *Записки НТШ. – Т.СХХVІІІ. Праці історично-філософської секції.* – Львів, 1994. – С.434-482.
2. Подолинський Василь. *Слово перестороги / Упоряд. Ф.Стеблій.* – Львів, 2001.
3. *Селянський рух на Буковині в 40-х рр. ХІХ ст. Зб. док.* – К., 1949.
4. Баран С. “Весна народів” в австро-угорській Україні // *Хроніка-2000. Український культурологічний альманах.* – 1998. – № 23-24. – С.165-187.
5. Богачевська М. 1848 рік у Східній Галичині // *Сучасність (Мюнхен).* – 1964. – № 6. – С.98-108.
6. Борис В.О. Деякі питання українсько-польських відносин під час революції 1848 р. в Галичині // *Укр. слов'янознавство.* 1972. – № 6. – С.74-87.
7. Гречило А. Відродження українських національних символів у Галичині в 1848 р. // *Знак. Вісник Українського геральдичного товариства.* – 1998. – № 16 (червень). С.1-2.
8. Дашкевич Я. “Весна народів” 1848 року та її передісторія в Україні // *Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки. Вип. 3.* – Львів, 2000. – С. 5-13.
9. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – Чернівці, 1999.
10. Дробчак Г.Ю. До біографії селянина-вільнодумця С.М.Олійничука (1798-1852) // *Укр. іст. журн.* – 1973. – № 8. – С.120-126.
11. *Історія України в особах: ХІХ – ХХ ст.* – К., 1995. – С.53-58. (Лук'ян Кобилиця).
12. Косачевская Е.М. Восточная Галиция накануне и в период революции 1848 г. – Львов, 1965.
13. Кріль М. Питання національної самобутності українців Галичини на Слов'янському з'їзді 1848 р. у Празі // *Славістичні студії. Т.1. Матеріали V-го славістичного колоквиуму (Львів, 14-16 травня 1996 р.).* – Львів, 1997. – С.132-138.
14. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис

суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.

15. Кузьміна З.М. Иван Франко и революция 1848 года в Галиции. – Петрозаводск, 1971.

16. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848-1914. – Львів, 1926.

17. Мацьків Т. У 150-ліття галицького національного відродження 1848-1998 // Визвольний шлях. – 1999. – № 2. – С.187-192.

18. Пилипчук Р. Український аматорський театр у Коломиї (1848-1850) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.9. – Львів, 2001. – С.238-253.

19. Сергієнко Г.Я. Відгомін революції 1848 р. в суспільно-політичному житті України // Укр. іст. журн. – 1968. № 3. – С.31-38.

20. Созанський І. До історії участі галицьких русинів у Слов'янським конгресі в Празі 1848 р. // Хроніка-2000. Український культурологічний альманах. – 1998. № 25-26. – С.186-191.

21. Стеблій Ф. “Весна народів” // Історико-культурні та краєзнавчі нариси. Львівщина. – Львів, 1998. – С.165-182.

22. Стеблій Ф.І. Революції 1848-1849 років у Європі і Україна. – К., 1973.

23. Стеблій Ф.І. Селянський рух у Східній Галичині під час революції 1848-1849 рр. // Укр. іст. журн. – 1973. – № 6. – С.28-38.

24. Турій О. Національне і політичне полонофільство серед греко-католицького духовенства Галичини під час революції 1848-1849 років // Записки НТШ. Т.228. – Львів, 1994. – С.183-206.

25. Турій О. Українське духовенство і національно-політична боротьба в Галичині під час революції 1848-1849 років // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.9. – Львів, 2001. – С.159-180.

26. Франко І. Задумні дні у Львові 1848 р. // Зібр. тв. у 50-ти т. – К., 1985. – Т.46, кн.1. – С.528-537.

27. Франко І. Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // Зібр. тв. у 50-ти т. – К., 1986. – Т.47. – С.7-122.

28. Шокалюк О.І., Головчанська У.О. 1848 рік в Станіславі (До 150-річчя революції в Європі) // Науковий вісник Ів.-Франківського інституту менеджменту і економіки. Вип.1. – Івано-Франківськ, 1999. – С.28-36.

Методичні поради

У *першому* питанні, аналізуючи ідейні передумови революції 1848 р. на західноукраїнських землях у складі Австрійської монархії, доцільно в загальних рисах з'ясувати витoki та періодизацію українського національного відродження кінця XVIII – початку ХХ ст. Коротко охарактеризувати особливості першого (наукового або збирання спадщини) етапу українського відродження у Галичині, що підготував ґрунт до політизації національного руху, при цьому особливу увагу звернути на значення діяльності “Руської трійці”. Далі з'ясувати причини, що спонукали передову західноукраїнську інтелігенцію не лише цікавитися розвитком української мови і культури, а й ставити політичні домагання. Дати аналіз статті Я.Головацького “Становище русинів у Галичині” (1846 р.), в якій гостро засуджувались абсолютистський режим та феодально-кріпосницькі порядки в Австрії і висувалися вимоги національно-визвольних та соціальних перетворень. Звернути увагу, що під час революції 1848 р. галицькі українці вирішували однакові за суттю завдання з Кирило-Мефодіївським товариством у Наддніпрянській Україні, але політизація національного руху в Галичині мала особливості: відбулася, по-перше, в революційну добу і, по-друге, в умовах шаленої протидії цьому рухові з боку поляків. Завершити виступ доцільно аналізом брошури В.Подолінського “Слово перестороги” (виданої в середині 1848 р.), в якій вперше у Західній Україні обґрунтовано ідеї національно-політичної самостійності.

Відповідь на *друге* питання варто почати з короткого аналізу революційних подій в березні 1848 р. у Відні і Будапешті та поширення їх на територію Галичини, Буковини і Закарпаття. Підкреслити, що революція розбудила всі поневолені імперією народи, національно свідомі інтелігенція, скориставшись з проголошення демократичних свобод, створила у Львові першу українську політичну організацію – Головну руську раду (ГРР). Дати аналіз її соціального складу, розкрити суть політичної платформи і стосунки з австрійським

урядом ГРР виразно задекларувала єдність усього українського народу в Австрії та Росії, прийняла національну символіку (прапор, герб, гімн) і взяла на себе роль представника інтересів українського населення Галичини перед центральним урядом. Насамперед, вона домагалася поділу Галичини на Західну (польську) і Східну (українську), яка разом з іншими українськими землями – Буковиною і Закарпаттям – мала становити окремий коронний край в Австрії. Детально простежити загострення протиборства ГРР з поляками, що створили свій політичний орган – Центральну раду народову і виступили проти поділу Галичини, за перетворення її в польську автономну провінцію Австрії, фактично плацдарм для відбудови Польської держави. У контексті польсько-українських відносин розповісти про політичну організацію Руський собор, створену полопизованими магнатами і шляхтичами українського походження. Охарактеризувати спроби порозуміння між поляками та українцями на Конгресі слов'янських народів у Празі в червні 1848 р., які, одіак, не були втілені в життя (пояснити, чому). Крім того, описати виборчу кампанію в краї до австрійського парламенту і діяльність українських депутатів, звернувши особливу увагу на польсько-українське протистояння у рейхстазі. В кінці зробити висновок, що безпосередньо лежало в основі цього конфлікту (зіткнення концепцій двох “П’ємонтів”, “національного” та “історичного” принципів) і чому ГРР так і не змогла досягти своєї мети.

Третє питання висвітлює здобутки галицьких українців у культурно-освітній сфері під час революції 1848 р., що було пов’язано з діяльністю національно свідомої інтелігенції навколо просвіти і розвитку культури українського народу. У відповіді необхідно використати багатий фактичний матеріал для обґрунтування думки, що русини-українці досягли найбільших успіхів у культурно-освітній діяльності: 1) започатковано вихід української преси газетою “Зоря галицька”; 2) поява театрального руху (перша вистава українського театру відбулася в Коломиї); 3) запроваджено українську мову як обов’язкову в початковій і середній школах Східної Галичини, факультативно – у Львівському університеті; 4) відкрито в університеті кафедру української мови і літератури; 5) розпочато діяльність у Львові українського видавництва дешевих книг для народу – “Галицько-руської матиці”; 6) організація з’їзду діячів української науки і культури – Собору руських учених; 7) будівництво у Львові Народного дому тощо. Окремо слід

розказати про перші ознаки пробудження національної свідомості серед українського населення Буковини і Закарпаття. Зародження українського національного руху на Буковині відбулося, по суті, лише наприкінці 50-х – початку 60-х рр. XIX ст. (у період революції, хоч і поширювалася ідея збереження адміністративно-політичної єдності Буковини з Галичиною, місцеве відділення ГРР заснувати не вдалося), аналогічно національні почуття закарпатських русинів-українців у 1848 р. були ще дуже слабкими.

У *четвертому* питанні студент повинен висвітлити масовий галицький рух на західноукраїнських землях у 1848-1849 рр., який розгорнувся в контексті революційної антикріпосницької боротьби проти усієї Австрійської монархії і був однією з причин падіння кріпосного права. Пояснити, чому австрійський уряд ліквідував панщину в Галичині на самому початку революції (з 15 травня 1848 р.), за 5 місяців швидше, ніж в усіх інших провінціях імперії. Звернути увагу на умови скасування кріпацтва: селяни стали особисто вільними, але були змушені платити великий викуп на користь поміщиків, які до того ж залишили у своїх руках так звані сервітути – лиси і пасовища (ними раніше користувалися і селянські громади). Необхідно дати аналіз селянському рухові в краї, який мав антипоміщицьке спрямування (насамперед, проти викупу феодалних повинностей і втрати сервітутних прав), найбільшого розмаху набрав наприкінці 1848 р. – у першій половині 1849 р. на Буковині, охарактеризувати постать ватажка цього руху Л.Кобиліці. В кінці бажано підкреслити важливість акту скасування кріпацтва на шляху утвердження ринкових, капіталістичних відносин.

Відповідаючи на *п'яте* питання, слід розповісти про загострення революційних подій восени 1848 р. Передусім, доцільно охарактеризувати причини революційного вибуху у Львові, який прискорили революція в Угорщині та Віденське повстання. Наголосити на тому, що австрійські власті не вирішували гострі політичні проблеми щодо польсько-українських взаємин, відмовилися поділити Галичину на рівноправні автономії – Східну й Західну (більше того, вжито заходів для більшої ізоляції від Східної Галичини інших західноукраїнських земель, Буковина оголошена окремим краєм). Водночас поляки мали намір збройним шляхом боротися за відбудову Польської держави. Описати хід повстання у

Львові 1-2 листопада 1848 р., в якому взяла участь найрадикальніше настроєна студентська і робітничка молодь різних національностей (переважно поляки), що вирішила силою домагатися докорінних суспільно-політичних перетворень у Східній Галичині. Підкреслити, що повстання зазнало невдачі, в місті був оголошений стан облоги, який незабаром поширився на всю Галичину. Необхідно показати наступ урядової реакції в Австрії, що призвів до заборони діяльності політичних організацій, розпуску парламенту і т. д. Закінчити відповідь аналізом історичного значення революційних подій 1848 р. в розвитку українського національно-визвольного руху.

У шостому питанні необхідно з'ясувати відгомін Європейської демократичної революції на наддніпрянських українських землях під владою Російської імперії. Відзначити, що інформація про революційні події 1848 р., незважаючи на всі зусилля царизму ізолювати Росію, доходила до населення різними шляхами (через закордонні газети, що нелегально потрапляли в країну, або очевидців людей, які приїжджали з-за кордону тощо). Ідеї революції 1848 р. активізували громадську думку, а також дали поштовх до посилення селянських виступів, особливо на Правобережжі. Детально розкрити вплив революційних подій на передову інтелігенцію України, що виступила проти самодержавства і кріпосництва, зокрема, охарактеризувати діяльність С.Олійничука та зміст його книги "Історична розповідь природних, або корінних жителів Малоросії Задніпровської...", колишніх кирило-мефодіївців І.Посяди і Г.Андрузького та ін. Наголосити на тому, що царський уряд Миколи I виступив у ролі жандарма Європи, надав військову і фінансову допомогу в придушенні рухів у європейських монархіях, водночас посилив репресії та вжив ряд запобіжних заходів проти революційної пропаганди всередині країни (в березні 1848 р. оголошено надзвичайний стан на Правобережній і Південній Україні).

Контрольні запитання

1. Як Ви розумієте термін "весна народів"?

2. З'ясуйте ідейні передумови революції 1848 р. на східноукраїнських землях.

3. Охарактеризуйте суспільно-політичні течії в українському національному русі за "Словом перестороги" В.Подолінського. Яка з них виявила себе в умовах революції 1848-1849 рр. сильніше і чому, яка – слабше?

4. Розкажіть про утворення і діяльність Головної руської ради – першої політичної організації галицьких українців.

5. Назвіть причини протистояння між українцями і поляками в Галичині під час революції. Як Ви вважаєте, чи можливо було взагалі досягти українсько-польського компромісу і висунути спільні вимоги до австрійської влади? Відповідь обґрунтуйте.

6. Визначте напрямки діяльності українських депутатів у Віденському парламенті.

7. Проаналізуйте досягнення галицьких українців у культурно-освітній сфері в 1848 р.

8. Коли і на яких умовах у Галичині, Буковині і Закарпатті скасували кріпацтво?

9. Що Ви знаєте про селянський рух на західноукраїнських землях в 1848-1849 рр.? Охарактеризуйте постать Л.Кобилиці.

10. Як розгорталися революційні події в Закарпатті та Буковині? Чому закарпатські українці не підтримали Угорську революцію 1848 р.?

11. Опишіть збройне повстання у Львові 1-2 листопада 1848 р. та наступ урядової реакції після його поразки.

12. Дайте аналіз історичного значення революції 1848-1849 рр. в розвитку національно-визвольного руху.

13. Розкажіть про відгомін Європейської демократичної революції в Наддніпрянській Україні під владою Російської імперії. Чому царизм виступив у ролі "жандарма Європи"?

Семінарське заняття № 8. (2 год.)

КРИМСЬКА ВІЙНА І УКРАЇНА

1. Передумови, привід і початок війни. Напад англо-французького флоту на Одесу.
2. Воєнні дії в Криму та оборона Севастополя. Поразка Російської імперії.
3. Піднесення антикріпосницького руху під час Кримської війни.

Реферат: *Участь українського населення у Кримській війні.*

Джерела і література:

1. *Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. XIX ст.* – К., 1959. – С.652-659.
2. *Селянський рух на Україні, 1850-1861 рр. Зб. док. і мат.* – К., 1988.
3. *Пирогов Н.И. Севастопольские письма и воспоминания.* – М., 1950.
4. *Бестужев И.В. Крымская война 1853-1856 гг.* – М., 1956.
5. *Горев Л. Война 1853-1856 гг. и оборона Севастополя.* – М., 1955.
6. *Гуржій І.О. Селянський рух на Україні в 1856 р.* – К., 1956.
7. *Зверев В.И. Севастопольская оборона 1854-1855.* – М., 1956.
8. *Кожекін А.Г. Севастополь 1854-1855 рр. – чия слава? // Укр. іст. журн.* – 1995. – № 3. – С.153-154.
9. *Равлюк М. Ратники Синопської баталії. Українці в Синопській битві (1853) // Літ. Україна.* 1992. – № 25. – С.2.
10. *Семи́н Г.И. Оборона Севастополя. 1854-1855 гг.* – М., 1962.
11. *Тарле Е.В. Крымская война: В 2-х т.* – М.-Л., 1950.
12. *Тарле Е.В. Город русской славы. Севастополь в 1854-1855 гг.* – М., 1954.
13. *Терембовельський В.Т. З історії селянського повстання 1855 р. на Київщині // Укр. іст. журн.* – 1980. – № 3. – С.118-122.
14. *Токаржевський-Карашевич І. Велика річниця (Кримська війна 1853-1856 рр.) // Визвольний шлях.* – 1954. – Кн.12. – С.53-61; 1955. – Кн.1. – С.24-29.

Методичні поради

Відповідь на *перше* питання доцільно почати з аналізу причин війни між Росією, з одного боку, та Туреччиною, з іншого, на боці якої згодом виступили Англія і Франція. Зауважити, що в основі конфлікту була боротьба між державами, інтереси яких стикалися на Близькому Сході. З'ясувати також безпосередній привід до війни – суть суперечки за право контролювати “святі місця” в Палестині. Висвітлюючи початок воєнних дій, слід звернути увагу на успіхи російської армії та флоту наприкінці 1853 р. (особливо перемогу в Сінопській битві), що спонукало західні держави оголосити Росії війну. Розказати про три спроби нападу англо-французького флоту на Одесу (10 і 30 квітня, 1 липня 1854 р.), які, однак, не принесли успіху. Розгляд питання бажано завершити аналізом сили воюючих сторін.

У *другому* питанні необхідно висвітлити воєнні дії в Криму, що почалися після висадки союзницьких військ в Євпаторії на початку вересня 1854 р. Зупинитися на активній підготовці гарнізону і населення міста Севастополь до оборони восени 1854 р. Основну увагу зосередити на аналізі героїчної оборони Севастополя, що тривала 349 днів (від жовтня 1854 р. до 28 серпня 1855 р.). Назвати захисників міста, вихідців з України, які уклалися у боротьбі проти ворожих військ (Г.Шевченко, козаки-пластуни Ф.Заїка, І.Даниленко, П.Кішка, лікар-хірург М.Пирогов та ін.). Окремо розкрити роль України у поповненні армії та її постачанні. В кінці доцільно охарактеризувати Паризький мирний договір 18 березня 1856 р. та його негативні наслідки для Росії. Підкреслити, що Кримська війна наочно продемонструвала відсталість кріпосної Росії, змусила царизм приступити до скасування кріпацтва та проведення інших реформ.

При розгляді *третього* питання слід зосередитися навколо проблеми активізації селянського руху під час Кримської війни. Він мав антикріпосницьке спрямування і був викликаний погіршенням становища селянства, на плечі якого лягла усім своїм тягарем війна. З'ясувати, що селянські заворушення охопили центральні губернії Росії і набували все більше гострих форм (відмова від виконання панщини, збройний опір царським військам і т. п.). Студент повинен детально розказати про найбільші виступи селян на території України в 1855-1856 рр.: “Київську козаччину” (охопила понад 500 сіл, 8 із 12 повітів Київської губернії) та “Похід селян у Таврію за волею” (поширився на кілька губерній України, найбільш масовий – на Кагеринославщині й Херсонщині). Підсумувати, що селянський рух,

залишаючись за своїм характером стихійним і неорганізованим, об'єктивно був спрямований проти кріпосного права і став одним із чинників, які змусили царизм провести аграрну реформу 1861 р.

Контрольні запитання

1. Розкажіть про передумови, привід і початок Кримської війни.
2. Що Ви знаєте про напад англо-французького флоту на Одесу в 1854 р.?
3. Опишіть воєнні дії в Криму та оборону Севастополя.
4. З'ясуйте подвиги українців в обороні Севастополя 1854-1855 рр.
5. Які найбільші антикріпосницькі виступи в Україні відбулися під час Кримської війни?
6. Розкрийте причини воєнної поразки Російської імперії та вплив її на підготовку і скасування кріпосного права.

Семінарське заняття № 9. (2 год.)

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

1. Загальна характеристика розвитку культури. Освіта і наука.
2. Мистецтво.
3. Традиційно-побутова культура і звичаї.

Реферат: *Розвиток літератури на західноукраїнських землях у першій половині ХІХ ст.*

Джерела і література:

1. *Історія української культури. Збірник док. і мат./ За редакцією С. М. Клячука, В. Ф. Остафійчука. – К., 2000. – С.157-186 (розділ V).*
2. *Хрестоматія з історії Української РСР. Т.1. З найдавніших часів до кінця 50-х рр. ХІХ ст. – К., 1959. – С.683-706.*
3. Горинь Г. Громадський побут сільського населення

- Українських Карпат (XIX – 30-ті роки XX ст.). – К., 1993.
4. Загєнацький Я.П. Українське мистецтво першої половини XIX ст. – К., 1965.
 5. Історія української літератури XIX ст.: У 3-х книгах. К., 1995. – Кн.1.
 6. Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995.
 7. Кисіль О.Г. Український театр. – К., 1968.
 8. Кондратюк К.К. Портрети видатних українських митців XIX – початку XX ст. – Львів, 1995.
 9. Миклашевський Й.М. Музична і театральна культура Харкова кінця XVIII – першої половини XIX ст. – К., 1967.
 10. Нариси історії архітектури Української РСР (Дожовтневий період). – К., 1957.
 11. Нариси історії української музики: У 2-х ч. – К., 1964. – Ч.1.
 12. Письменники Західної України 30-50-х років XIX ст. К., 1965.
 13. Попович М. Нарис історії культури України. – К., 1998.
 14. Степовик Д.В. Українське мистецтво першої половини XIX століття. – К., 1982.
 15. Шип Н.А. Русско-украинское культурное сотрудничество в XVIII – первой половине XIX в. – К., 1988.
 16. Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Алгоновича. – К., 1993.

Методичні поради

Питання семінарського заняття охоплюють розвиток культури в першій половині XIX ст. у Наддніпрянській Україні під владою Росії та на західноукраїнських землях у складі Австрії. У *першому* питанні необхідно в загальних рисах охарактеризувати особливості культурного розвитку України, що відбувався в умовах національно-культурного відродження, під впливом демократичних ідей та антикріпосницького визвольного руху. Звернути увагу на дедалі глибшу демократизацію культури, водночас на конкретних прикладах показати гоніння на українську мову і культуру з боку правлячих кіл Російської та

Австрійської імперії. Далі доцільно розкрити стан початкової і професійної, середньої та вищої освіти окремо в підросійській і підавстрійській Україні, відзначити низький загальний рівень освіти (всього на середину ХІХ ст. один учень припадав на 188 жителів). Висвітлюючи розвиток природничих (фізико-математичних) і гуманітарних наук в Україні, слід назвати найбільш видатних учених та їхні здобутки (Т.Осиповський, М.Осгроградський, О.Ходнєв, В.Черняєв, М.Максимович, Д.Бантиш-Каменський, М.Маркевич, М.Костомаров та багато інших).

Друге питання містить аналіз діяльності українських митців у першій половині ХІХ ст. Свою відповідь студент може почати з характеристики театрального і музичного життя в Україні. Особливу увагу бажано приділити зародженню професійного театру (хоч, правда, театральне мистецтво розвивали переважно аматорські театри, створені з кріпаків у поміщицьких маєтках), згадати про творчу діяльність видатних українських акторів М.Щепкіна, К.Соленика та ін., а також на багатому українському народнопісенному фольклорі висвітлити розвиток музики. Окремо з'ясувати здобутки в галузі українського образотворчого мистецтва й архітектури. Зокрема, слід розкрити значення для розвитку реалістичного живопису творчості В.Боровиковського, В.Тропініна, І.Сошенка, В.Штернберга та ін., багато уваги приділити місцю в живопису і графіці Т.Шевченка, описати скульптурне мистецтво та архітектуру, що досягли високої досконалості (І.Мартос, В.Беретті, А.Меленський, Тома де Томон та ін.). Зауважити, що українське мистецтво в перші десятиліття ХІХ ст. почало прискорення, пік якого припав вже на більш пізні часи.

У *третьому* питанні необхідно розглянути традиційно-побутову культуру і звичаї українського народу, основу якого становило селянство. Слід розповісти про народну землеробську техніку (плуг, сапа, серп, коса, граблі і т. п.) і транспорт у селянському господарстві (вози, запряжені волами або кіньми). Описати житло селян, яке будували переважно з дерева, глини, детально зупинитися на внутрішній обстановці селянської хати,

що на всій території України мала багато спільних рис. З'ясувати, в якому одязі селяни традиційно ходили у будній день і на свята, бо протягом сторіч він не зазнав суттєвих змін. У той же час більшість дворян намагалася відрізнитися від селянської маси одягом, нехтувала народними традиціями. Необхідно розказати про народну їжу, підкресливши, що основним продуктом харчування більшості селян була картопля. Висвітлити громадський побут, для якого, зокрема, було характерне вирішення актуальних питань сільського життя на загальних сходах, громадою, традиції трудової взаємодопомоги. Звернути увагу на народні свята і обряди, зупинитися на сімейному побуті і з'ясувати традиційні стосунки між членами малої сім'ї, що була основною формою родини в Україні.

Контрольні запитання

1. Проаналізуйте стан освіти в Україні у першій половині XIX ст. Якою була політика російського та австрійського імперських урядів в освітній сфері?

2. Охарактеризуйте досягнення вчених України в різних галузях науки.

3. Дайте аналіз творчості наддніпрянських і західноукраїнських письменників першої половини XIX ст. Назвіть характерні риси нової української літератури.

4. Розкажіть про театральне життя в Україні та роль у процесі становлення національного театру І.Котляревського і М.Щепкіна.

5. З'ясуйте місце в культурному житті України музичного фольклору. Що Ви знаєте про розвиток українського професійного музичного мистецтва?

6. Визначте особливості розвитку української архітектури в першій половині XIX ст.

7. Назвіть українських художників першої половини XIX ст. Які їхні картини Вам відомі? Згадайте про творчість Шевченка-художника.

8. Опишіть характерні ознаки традиційно-побутової культури і звичаїв українського народу.

Частина друга **УКРАЇНА В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

Семинарське заняття № 1. (2 год.)

СКАСУВАННЯ КРІПАЦТВА ТА ЛІБЕРАЛЬНІ РЕФОРМИ 60-70-х РОКІВ ХІХ ст. В ПІДРОСІЙСЬКІЙ УКРАЇНІ

1. Історичні передумови і підготовка скасування кріпосного права.
2. Законодавчі акти аграрної реформи 1861 р. та проведення її в Україні.
3. Реформи адміністративно-політичного управління 1860-1870-х рр.: судова, земська, міська, військова, фінансова, освітня і цензурна.
4. Вплив реформ 60-70-х рр. на соціально-економічний розвиток і політичне становище в Наддніпрянській Україні (загальна оцінка).

Джерела і література:

1. Бондаревський А.В. Волосне управління та становище селян на Україні після реформи 1861 року. – К., 1961.
2. Виступи селянства України проти грабіжницького характеру реформи 1861 р. (Добірка документів) // Арх. України. – 1986. – № 2. – С.42-47.
3. Законодательные акты аграрной реформы 1861 г. – М., 1962.
4. Отмена крепостного права на Украине. Сб. док. и мат. – К., 1961.
5. Хрестоматія з історії Української РСР. Т.II. 1861-1917 // Упоряд.: Я.Дашкевич, М.Кравець, С.Ктитарець та ін. – К., 1961. – С.12-58.
6. Великие реформы в России 1856-1874. – М., 1992.
7. Зайончковский П.А. Отмена крепостного права в России. – М., 1968.
8. Лещенко Н.Н. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 г. (60-е годы XIX в.). – К., 1959.
9. Козиренко М.К. Введення Положень 19 лютого 1861 р. на Правобережній Україні // Нариси з соціально-економічної історії України дожовтневого періоду. – К., 1963. – С.142-167.
10. Литвак Б. Переворот 1861 г. в России: почему не реализовалась реформаторская альтернатива. – М., 1991.
11. Першин П.М. Аграрная революция в России: В 2-х кн. – М., 1966. – Кн.1.

12. Теплицький В.П. Реформа 1861 р. і аграрні відносини на Україні (60-90-і роки XIX ст.). – К., 1959.

13. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине. – Львов, 1974.

14. Эйдельман Н. “Революция сверху” в России. – М., 1989.

Методичні поради

Відповідаючи на *перше* питання, студент повинен з'ясувати історичні передумови ліквідації кріпосного права в Російській імперії. Зокрема, необхідно наголосити, що аграрну реформу та інші соціально-політичні перетворення 60-70-х років російській царизм був змушений зробити під тиском загальної кризи феодално-кріпосницької системи. Кріпацтво гальмувало розвиток капіталізму, бо через прикріплення селян до землі й позаскономічний примус не було вільного притоку робочих рук на промислові підприємства, кріпацька праця мала низьку продуктивність, посилилися антикріпосницькі виступи селян тощо. Звернути увагу на той факт, що вирішальний поштовх до реформи дала поразка Росії у Кримській війні. Окремо слід зупинитися на підготовці селянської реформи наприкінці 1850-х рр., коли питання про умови скасування кріпацтва широко обговорювалося в дворянських губернських комітетах, але довго не було згоди щодо міри поступок селянству.

При розгляді *другого* питання доцільно насамперед проаналізувати основні законодавчі акти аграрної реформи: царський маніфест від 19 лютого 1861 р. та “Загальне положення про селян, звільнених від кріпосної залежності”. Підкреслити, що вони вирішували такі основні завдання: 1) ліквідація особистої залежності селян від поміщиків; 2) надання селянам землі і визначення за неї повинностей; 3) викуп селянських наділів. Розкрити регіональні особливості проведення реформи в Україні (на Лівобережжі і Півдні, Правобережжі). Обґрунтувати тезу, що реформа мала грабіжницький характер щодо селянства, була половинчата, непослідовна, з орієнтацією, у першу чергу, на інтереси поміщиків. Окремо слід висвітлити піднесення селянського руху в 1861 р., спрямованого передусім проти “відрізків” і кабального викупу. В кінці бажано з'ясувати поширення

основних положень реформи 1861 р. на удільних і державних селян.

Відповідь на *третє* питання включає в себе аналіз буржуазних реформ 60-70-х років, проведених у галузі управління, суду, освіти, а також у військовій та фінансовій справах. З'ясувати, що мета їх полягала в тому, щоб, зберігаючи владу самодержавства, пристосувати країну до нових умов соціально-політичного розвитку, які виникли після скасування кріпосного права. Найбільшу увагу звернути на земську (1864 р.), міську (1870 р.) і судову (1864 р.) реформи, що були логічним продовженням реформи 1861 р.

Нарешті, у *четвертому* питанні необхідно дати загальну оцінку реформ 60-70-х років. Пояснити, що вони означали насамперед радикальну зміну економічного ладу, бо після 1861 р. підросійська Україна пішла шляхом індустріалізації, капіталістичного розвитку. Скасування кріпосного права відкрило перед Російською імперією, у тому числі й Україною, перспективу утвердження ринкового господарства, яке було набагато ефективніше, ніж старе, кріпосницьке. Студент має також розвинути думку, що реформи зробили перші кроки на шляху демократизації політичної системи, що певною мірою сприяло активізації національного руху. Обов'язково звернути увагу на скований і обмежений характер реформ, які не зачіпали основ політичного ладу, залишили недоторканим самодержавство, а також не торкалися національних прав українського народу. Більше того, саме цар-реформатор Олександр II підписав жорстокі антиукраїнські укази – Валуєвський циркуляр і Емський акт.

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте економічне становище України напередодні реформи 1861 р. Чому кріпосна система на середину ХІХ ст. остаточно зжила себе?*
2. *Розкажіть про активізацію селянської антикріпосницької боротьби в Україні у 1855-1860 рр.*
3. *Дайте аналіз суспільного руху за проведення реформ у другій половині 1850-х рр. Назвіть відомих діячів, що брали у ньому участь.*
4. *З'ясуйте підготовку царизмом аграрної реформи 1861 р.*

та особливості проведення її в Україні (за регіонами).

5. Що позитивне принесла реформа селянам України? У чому полягало їх особисте звільнення?

6. Доведіть, що селянська реформа була половинчастою, непослідовною, захищала, у першу чергу, інтереси дворянства. Що таке "відрізки", викупна операція?

7. Якими особливостями характеризувалася реформа державних селян 1866 р.?

8. Чим були обумовлені реформи адміністративно-політичного управління в 60-70-ті рр. ХІХ ст.?

9. Проаналізуйте реформи 60-70-х рр. в Україні, що стосувалися нижчої ланки управління (земська реформа і реформа міського управління), судової і фінансової системи, шкільної сфери, армії та цензури.

10. З'ясуйте вплив реформ 60-70-х рр. на соціально-економічний розвиток і політичне становище в Україні. Чому аграрну реформу сучасники називали Великою?

Семінарське заняття № 2. (4 год.)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

1. Розвиток капіталістичної промисловості в Наддніпрянській Україні у 60-90-х рр. ХІХ ст. Залізничне будівництво.
2. Стан сільського господарства Наддніпрянищини в пореформений період.
3. Міста і торгівля.
4. Зростання населення і зміни у його соціальній та національній структурі.
5. Виступи селян і робітників проти залишків кріпосництва та капіталістичної експлуатації.

* * *

6. Економічний розвиток західноукраїнських земель у другій половині ХІХ ст.
7. Селянський і робітничий рух у Західній Україні в 1850-1890-х рр.

- Реферати:** 1. *Родинні династії виробничо-комерційного підприємництва в Україні (Тереженки, Бродські, Яхненки та ін.).*
2. *Промисловий переворот в Україні: історіографія проблеми.*

Джерела і література:

1. *Робітничий рух на Україні (Становище та боротьба робітничого класу) 1861-1884 рр. Зб. док. і мат. – К., 1986.*
2. *Робітничий рух на Україні (1885-1894 рр.). Зб. док. і мат. – К., 1990.*
3. *Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Док. і мат. – К., 1997. – Т.1. – С.295-304.*
4. *Хрестоматія з історії Української РСР. Т.ІІ. 1861-1917 рр. – К., 1960. – С.80-103, 137-218, 246-269.*
5. Бакулев Г.Д. *Развитие угольной промышленности в Донетском бассейне. – М., 1955.*
6. Богушапський В. *Сільське господарство Буковини (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). – Чернівці, 2000.*
7. Гуржій І.О. *Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х років ХІХ ст. – К., 1968.*
8. Дерев'янкін Т.І. *Промисловий переворот на Україні. Пігання теорії та історії. – К., 1975.*
9. *Кругляк Б.А. Торговельна буржуазія в Україні (60-ті роки ХІХ ст. – 1914 р.) // Укр. іст. журн. – 1994. № 6. С.72-80.*
10. *Кукурудзяк М.Г. Робітничий рух на Північній Буковині наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. – Львів, 1982.*
11. *Лазанська Т.І. Соціальне походження промислової буржуазії України в ХІХ ст. // Укр. іст. журн. – 1996. – № 2. С.65-73.*
12. *Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу: Підручник. – К., 1999. – С.463-595. (розділ “Господарство України в ХІХ – на початку ХХ ст.)*
13. *Лещенко М.Н. Класова боротьба в українському селі в епоху домонополістичного капіталізму (60-90-ті рр. ХІХ ст.). – К., 1970.*
14. *Лось Ф.Є. Формування і розвиток робітничого класу на Україні в другій половині ХІХ ст. // Укр. іст. журн. – 1974. – № 5. – С.54-66.*
15. *Мельник Л.Г. Деякі аспекти промислового перевороту в Донецькому басейні у 60-90-х роках ХІХ ст. // Укр.*

іст. журн. – 1980. – № 7. С.86-94.

16. Нестеренко А.А. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX и начале XX вв. М., 1954.

17. Парасунько О.А. Положение и борьба рабочего класса Украины в 60-90-е годы XIX в. К., 1963.

18. Пашук В. Заробітчани Правобережної України (друга половина XIX ст.). – Львів, 2001.

19. Поліщук Т. Зміни в соціальній та національній структурі населення Правобережної України в середині – другій половині XIX ст. // Історія України. – 1999. – № 36. – С.10.

20. Присяжнюк Ю.П., Горенко Л.М. Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні (друга половина XIX ст. – 1905 р.) // Укр. іст. журн. – 2000. – № 5. – С.88-97.

21. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. – Івано-Франківськ, 2001.

22. Свежинський П.В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Львів, 1966.

23. Сьомочкін І. Народження індустріальної ери // Історико-культурні та краєзнавчі нариси: Львівщина. Львів, 1998. С.183-204.

24. Якименко М.А. Становлення селянського (фермерського) господарства в Україні після скасування кріпосного права (1861-1918 рр.) // Укр. іст. журн. – 1996. № 1. С.3-14.

25. Якименко М., Краснікова О. Торгівля землею в Україні та її соціально-економічні наслідки (1861-1918 рр.) // Економіка України. 1999. – № 8. – С.65-74.

26. Яцкевич Є.А. Становище робітничого класу Галичини в період капіталізму. (1848-1900). – К., 1958.

Методичні поради

Відповідаючи на *перше* питання, необхідно звернути увагу на особливості й перебіг промислового перевороту в підросійській Україні, який завершився протягом 60-80-х рр. XIX ст., означав перехід від мануфактури до машинної індустрії і після 1861 р.

вступив у якісно нову фазу. Обґрунтувати тезу, що з початку 60-х рр. поступово відбулися зміни у структурі промисловості України під владою Російської імперії: на першорядні позиції вийшла важка промисловість (вугільна, гірничорудна, металургійна, сільськогосподарське і транспортне машинобудування), успішно розвивалися й традиційні галузі, безпосередньо пов'язані з сільським господарством – цукрова, борошномельна, лютюнова та ін. Водночас розповісти про іноземний капітал та його роль в економіці України. Окремо слід з'ясувати залізничне будівництво в Україні, що почалося в 1865 р. і досягло на кінець XIX ст. великого розмаху (1/5 довжини всіх залізничних ліній Росії в 1900 р.), а також розвиток річкового і морського транспорту. Підсумовуючи, доцільно наголосити, що Україна за величезною більшістю готових товарів залежала від Росії, вони коштували значно дорожче, ніж українська сировина. Це призводило до перекачування капіталу з України в Росію, було свідченням її колоніальної експлуатації.

У *другому* питанні студент має охарактеризувати стан сільського господарства в Наддніпрянській Україні після аграрної реформи 1861 р. Насамперед, доцільно з'ясувати, що розвиток капіталізму на селі гальмувався численними залишками кріпосництва, найміцнішою опорою якого було велике поміщицьке землеволодіння. Дати аналіз відробіткової і капіталістичної систем господарювання, що співіснували в пореформеній період, зауваживши, що система вільного найму (капіталістична) розвивалася, тоді як відробіткова як пережиток панщини – поступово відмирала. Аграрне перенаселення, надлишок робочої сили на селі (через демографічний вибух) викликав переселенський рух в Україні, але в основному, селяни їхали на малозаселені окраїни імперії, а не в українські міста (пояснити, чому). Особливу увагу бажано звернути на характерні риси капіталістичного землеробства і тваринництва в Україні: збільшення виробництва продукції сільського господарства (пшениці, ячменю, цукрових буряків, лютюну та ін.) на продаж, сільськогосподарську спеціалізацію районів, дедалі ширше застосування машин, соціальне розшарування селянства тощо.

Відповідь на *третьє* питання доцільно почати з обґрунтування тези, що розвиток капіталізму супроводжувався зростанням міст. Особливо швидко зростали великі торгово-промислові центри, серед яких можна було виділити чотири міста

Одесу, Київ, Харків і Катеринослав. Водночас набули розмаху будова міст і організація міського господарства, у зв'язку з цим бажано сказати, коли і в яких містах наприкінці XIX ст. стали діяти електричні станції, з'явилося трамвайне сполучення, телефон, були побудовані водогони та ін. Мати на увазі, що центр міста, як правило, різко контрастував з робітничими околицями, у більшості міст комунальне господарство взагалі було нерозвинуте. Окремо слід зупинитися на аналізі внутрішньої торгівлі, що швидко розвивалася в 60-90-х роках, звернувши особливу увагу на зміни в її організації (зростання ролі стаціонарної, магазинно-крамничної торгівлі, яка з 80-х рр. стала переважаючою, децентралізація торговельних операцій тощо). Завершуючи відповідь, доцільно проаналізувати місце України в зовнішній торгівлі Росії.

Четверте питання присвячене аналізу кількісних і якісних змін у структурі населення Наддніпрянщини в пореформений період. Відзначити зростання чисельності населення за останні 40 років XIX ст. майже вдвічі, простежити його територіальне розміщення. Далі доцільно розкрити зрушення в соціальній структурі населення України, що торкалися змін у становищі селян і поміщиків — основних станів у феодальному суспільстві, формування пролетаріату (найманих робітників) та буржуазії (підприємців), зростання чисельності і ролі інтелігенції тощо. Водночас охарактеризувати зміни в національному складі населення, зокрема визначити відсоток українців і представників інших національностей серед названих прошарків. Зауважити, що незважаючи на індустріалізацію, українці залишалися переважно селянами, а селянство було майже виключно українським, нові суспільні прошарки (пролетаріат і буржуазія) формувалися на багатонаціональній основі; міста були неукраїнськими (загалом українці становили лише третину міських жителів).

У *п'ятому* питанні студент повинен розкрити гострі соціальні конфлікти в Наддніпрянській Україні, що були об'єктивно викликані переходом до ринкової системи господарювання, який у всіх країнах світу супроводжувався перерозподілом власності, швидким збагаченням меншості і збіднінням більшості. Соціальні суперечності, гострі самі по собі, посилювалися численними залишками кріпацтва і колоніальною залежністю краю. Доцільно висвітлити причини, характер і форми селянської боротьби, розповісти про найбільші виступи селян

протягом 60-90-х років XIX ст. Селянство, пограбоване в час реформи 1861 р., розгорнуло боротьбу проти залишків кріпацтва, за відібрання і розподіл поміщицьких земель, що означало, по суті, змагання за розвиток капіталізму за фермерським, американським типом. Довести, що селянський рух розвивався хвилеподібно, мав стихійний, неорганізований і локальний характер, селяни в цілому все частіше вдавалися до активних форм протесту. Далі рекомендуємо зупинитися на аналізі робітничого руху в пореформений період, описати важке становище робітників та їхні виступи проти капіталістичної експлуатації. Слід зауважити, що робітничий рух був більш організований, розгортався у формі страйкової боротьби. Звернути увагу на діяльність першої робітничої організації в Україні – “Південноросійського союзу робітників” (1875), висвітлити піднесення робітничого руху у 80-90-х рр., що було пов’язано з розвитком капіталістичної промисловості, зростанням чисельності робітників і поширенням марксизму та діяльністю соціал-демократів по керівництву їх боротьбою.

Шосте питання включає аналіз економічного розвитку західноукраїнських земель у складі Австро-Угорської імперії в другій половині XIX ст., після ліквідації кріпацтва (1848 р.). Зокрема, на конкретних фактах необхідно розкрити інтенсивний процес формування в краї фабрично-заводської промисловості у 70-90-х роках, назвати її провідні галузі: нафтову, лісопильну, борошномельну, соляну та ін. Далі можна з’ясувати зрушення в сільському господарстві, що залишалося основою економіки Західної України. Незважаючи на великі кріпосницькі пережитки, в аграрному секторі вкорінювалися капіталістичні вільнонаймані форми організації праці, збільшення виробництва на продаж, застосування машин, спеціалізація районів тощо. Окремо слід зупинитися на розвитку міст, торгівлі і транспорту, з’ясувати початок масової трудової еміграції в кінці XIX ст. Звернути посилену увагу на обґрунтування тези, що Східна Галичина, Північна Буковина і Закарпаття являли собою колоніальний аграрно-сировинний придаток до промислово розвинутих центральних і західних провінцій Австро-Угорщини. В кінці доцільно з’ясувати зародження українського кооперативного руху, що розгорнувся заходами місцевої інтелігенції і давав можливість селянству та міській бідноті вистояти в тяжких економічних умовах.

У цьому питанні слід детально охарактеризувати основні форми селянського і робітничого руху на західноукраїнських землях. Спочатку доцільно розкрити найбільші виступи селян, наголосивши, що вони мали антипоміщицьке спрямування, проти залишків кріпосництва. Значного поширення в Галичині і на Буковині набула боротьба за ліси і пасовиська, котра виливалася у сервітутні процеси. Особливістю селянського руху наприкінці XIX ст. стала його політизація, що проявлялася в національному самоусвідомленні селян та їх боротьбі за політичні і національні права українців у цілому. Робітничий рух почав розгортатися з 70-х років і з розвитком капіталізму та формуванням пролетаріату поступово активізувався. Назвати робітничі страйки, демонстрації, мітинги, зауваживши, що на перших порах виступи робітників, як і селян, були стихійними, неорганізованими, локальними, але в кінці XIX ст. керівництво робітничим рухом (як і в Наддніпрянській Україні) взяли у свої руки соціал-демократи.

Контрольні запитання

1. Які були особливості промислового перевороту в Наддніпрянській Україні у пореформений період? Назвіть основні галузі промисловості, визначте серед них ті, що розвивалися найшвидше.

2. Охарактеризуйте роль іноземного капіталу в розвитку економіки України.

3. Розкажіть про будівництво залізниць та розвиток водного транспорту в 60-90-х рр. XIX ст.

4. У чому проявлявся залежний характер економіки України? Доведіть, що вона була колонією Росії "європейського" типу (аграрно-сировинний придаток).

5. Перечисліть залишки кріпацтва, що стримували розвиток у сільському господарстві України ринкових відносин. Що Ви знаєте про поєднання відробіткової та вільнонайманої системи ведення поміщиками свого господарства?

6. Проаналізуйте розвиток товарного виробництва в українському селі. Наскільки поширеним було використання машин і найманої праці в сільському господарстві України в 60-90-х рр.?

7. Розкажіть про різке зростання розбудови міст і збільшення кількості міських жителів в Україні у другій половині XIX ст.

8. Простежте нові явища у розвитку внутрішньої торгівлі в 60-90-ті рр. Яке місце займала Україна в зовнішній торгівлі Росії?

9. Охарактеризуйте особливості формування в Україні нових соціальних груп у пореформений період.

10. Які Ви знаєте виступи наддніпрянських селян і робітників проти залишків кріпосництва та капіталістичної експлуатації?

11. Визначте особливості формування фабрично-заводської промисловості на західноукраїнських землях. Які галузі становили основу промислового розвитку краю, що перетворився на внутрішню колонію Австро-Угорщини?

12. Дайте аналіз стану сільського господарства Західної України у другій половині XIX ст. Чому виникло аграрне перенаселення і почалася масова трудова еміграція?

13. Проаналізуйте селянський і робітничий рух у Західній Україні в умовах переходу до ринкових відносин.

Семінарське заняття № 3. (4 год.)

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ РУХ У 1850-1880-х РОКАХ

1. Українські громади в кінці 1850-х – 1870-х роках: структура, ідейні основи, діяльність.
2. Репресивні заходи російського царизму щодо українства. Емський акт.
3. Культурницько-аполітична діяльність наддніпрянських громадівців у 1880-х рр.
4. “Громадівський соціалізм”. Михайло Драгоманов.
5. Еволюція державного устрою Австрійської імперії та посилення польських позицій у Галичині.
6. Русофіли (москвофіли) і народовці (українофіли) на західноукраїнських землях.
7. Іван Франко та зародження і розвиток радикальної течії в Галичині.

Реферати: 1. Національний рух українців у Росії та Галичині: порівняльний аналіз.

2. Початки українського національного відродження на Буковині.

Джерела і література:

1. Антонович В. *Моя сповідь. "Вибрані історичні та публіцистичні твори"*. – К., 1995. (статті "Моя сповідь", "Про українофілів та українофільство", "Погляди українофілів").

2. Драгоманов М.П. "Переднє слово" (До "Громади" 1878 р.). *Вибране.* – К., 1991. (статті "Пропащий час", "Шевченко, українофіли і соціалізм", "Чудернацькі думки про українську національну справу").

3. *Москвофільство: документи і матеріали. Вступна стаття, коментарі та добірка документів Олексія Сухого.* – Львів, 2001.

4. *Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Док. і мат.* – К., 1997. – Т.1. – С.260-289.

5. Андрусак М. *Нариси з історії галицького москвофільства.* – Львів, 1935.

6. Антонович М. *З історії громад на рубежі 1850-1860-х років // Київська старовина.* – 1998. – № 2. – С.28-49.

7. Аркуша О., Мудрий М. *Русофільство в Галичині в середині XIX – на початку XX ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип.34.* – Львів, 1999. – С.231-268.

8. Бернштейн М.Д. *Журнал "Основа" і український літературний процес кінця 50-60-х рр. XIX ст.* – К., 1959.

9. Бойко Ю. *До століття Емського указу // Укр. історик.* – 1976. – № 1-4.

10. Грушевський М. *Володимир Боніфатійович Антонович : 1834-1908-1984. У 150-ліття з дня народження.* – Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто, 1985.

11. Демкович-Добрянський М. *Українсько-польські стосунки у XIX сторіччі.* – Мюнхен, 1969.

12. Добржанський О. *Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.* – Чернівці, 1999.

13. Єкельчик С. Пробудження нації. До концепції історії українського національного руху другої половини ХІХ ст. – Мельбурн, 1994.

14. Замлинський В.О., Палієнко М.Г. Журнал “Киевская старина” під царською цензурою // Укр. іст. журн. – 1993. – № 10. – С.62-76.

15. Зашкільняк Л. Михайло Драгоманов, соціалізм і польський соціалістичний рух // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.9. – Львів, 2001. – С.420-436.

16. Іванова Л.Г., Іванченко Р.П. Громадівський рух 60-х рр. ХІХ ст. в Україні: проблеми, ідеологія. – К., 1999.

17. Іванова Л.Г., Іванченко Р.П. Суспільно-політичний рух 60-х рр. ХІХ ст. в Україні: до проблеми становлення ідеології. – К., 2000.

18. Іванова Р.П. Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України. – К., 1971.

19. Історія України в особах: ХІХ – ХХ ст. К., 1995. (Володимир Антонович, Михайло Драгоманов, Іван Франко).

20. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.1. – К., 1992. – С.104-119.

21. Киричук О. Ставропігійський інститут у політичних змаганнях русофілів і народовців 70-90-х років ХІХ ст. // Україна модерна. Ч.4-5 за 1999-2000 рр. – Львів, 2000. – С.124-147.

22. Колесник М.П. Історичне товариство Несторалітописця та його вклад у розвиток історичної науки в Україні // Укр. іст. журн. – 1995. – № 5. – С.28-37.

23. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.

24. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців. 1848-1914. – Львів, 1926.

25. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик // Історичні есе: В 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.299-347.

26. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Історичні есе: В 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.413-450.

27. Макарчук С. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип.32. – Львів, 1997. – С.82-98.

28. Міллер О. Емський указ // Україна модерна. Ч.4-5 за 1999-2000 рр. – Львів, 2000. – С.9-49.

✓ 29. Мудрий М. Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.9. – Львів, 2001. – С.254-280.

✓ 30. Мудрий М. Галицькі народовці в 60-х рр. XIX ст.: спроба модернізації української національної ідеї // Альманах "Молода нація". – К., 1996. – Вип.3. – С.213-219.

31. Пивовар С. Труженики на пользу обрусения края...” (Русифікаторська політика царизму, 1833-1914 рр.) // Київська старовина. – 1995. – № 5. – С.58-71.

32. Побірченко Н.С. Короткий біографічний словник членів Київської старої громади (друга половина XIX – початок XX ст.). – К., 1998.

33. Полещук Т. Російська громадська думка та український культурно-національний рух (1863-1876) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип.34. – Львів, 1999. – С.215-230.

34. Райківський І. Українське національне відродження кінця XVIII – початку XX ст. в європейському контексті: витоки, зміст, періодизація // Галичина. – 1999. – № 3; 2000. – № 4.

✓ 35. Світленко С. Українські громади другої половини XIX – початку XX ст. (Особливості ідеології та діяльності) // Київська старовина. – 1998. – № 2. – С.9-28.

36. Серeda О. Громади ранніх народовців у Східній Галичині (60-ті роки XIX століття) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.9. – Львів, 2001. – С.378-392.

37. Серeda О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861-1867) // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип.34. – Львів, 1999. – С.199-214.

38. Стеблій Ф. Духовний П'ємонт українців // Історико-культурні та краєзнавчі нариси: Львівщина. – Львів, 1998. – С.205-222.

39. Сухий О. Товариство імені Михайла Качковського: організаційні засади та напрями діяльності // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.9. – Львів, 2001. – С.393-403.

40. Федченко П.М. Михайло Драгоманов: Життя і творчість. – К., 1991.

41. Філіпчук В. Початки українського національного відродження на Буковині // Укр. іст. журн. – 1999. – № 2. – С.80-89.

42. Франко І. Азбучна війна в Галичині 1859 р. // Зібр. тв. у 50-ти т. – К., 1986. – Т.47. – С.549-650; Його ж. Українські “народовці” і радикали // Там само. – К., 1980. – Т.28. – С.198-206.

43. Химка Джон-Пол Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860-1890). – К., 2002.

Методичні поради

У *першому* питанні необхідно розкрити місце і роль в українському національному русі 1860-1870-х рр. гуртків-громад, що виникли спочатку в Петербурзі (1859 р., заснована колишніми кирило-мефодіївцями, видавала журнал “Основа”), а потім в багатьох містах Наддніпрянщини – Києві, Чернігові, Вінниці, Одесі та ін. Громади як напівлегальні об’єднання різночинної інтелігенції займалися культурно-просвітницькою роботою серед простого народу, що мала на меті пробудження національної свідомості (друга стадія національного відродження). Відзначити, що громади зосередили свої зусилля на видавничій справі, організації недільних шкіл для дорослого населення з українською мовою викладання, публічних лекцій тощо. Учасники громад офіційно заявляли, що їх діяльність не переслідує політичних цілей, відродження української державності. Багато уваги слід приділити т. зв. “хлопоманству” на Правобережжі – руху молоді зі спольщених у свій час українських шляхетських родів, що на початку 60-х рр. відкрито порвала з польським суспільством, вступила до українських громад (В. Антонович, Т. Рильський, Б. Познанський та ін.). Громадівський рух (або “українське народолюбство”) найбільш широко охопив

Лівобережжя України і після деякої перерви активізувався в 1870-х рр. З'ясувати основні форми діяльності громадівців: видавництво дешевих книжок для селянства, наукові дослідження з українознавства (через Південно-Західний відділ Всеросійського географічного товариства, Історичне товариство Нестора-літописця), заснування газети "Киевский телеграф" тощо. Наголосити, що поряд із поміркованим крилом, т. зв. "старими громадами" в національному русі 70-х рр. сформувалася соціально-політична течія (М. Драгоманов, М. Зібер, С. Подолинський та ін.).

Відповідаючи на *друге* питання, необхідно висвітлити антиукраїнські репресії царизму в 1860-1870-х рр. Підкреслити, що активізація українського культурно-просвітницького руху, який почав поширюватися з вузького прошарку інтелігенції в маси, викликала серйозну тривогу серед місцевих реакціонерів і урядових кіл (особливо у зв'язку з польським повстанням 1863-1864 рр.). Щоб перешкодити розвитку українства, що в перспективі загрожувало існуванню імперії, її територіальній цілісності, російський уряд здійснив жорсткі репресивні заходи. Не допомогли навіть запевнення громадівців у лояльності до влади ("Відзив з Києва" 1862 р.). Найбільшу увагу слід звернути на Валуєвський циркуляр 1863 р., що поставив українську мову поза законом (призупинилося друкування нею шкільних та релігійних видань і в розвитку національного відродження почалася майже 10-річна перерва), та Емський указ 1876 р. про повну заборону української мови (заборонялося не лише друкувати рідною мовою книжки і тексти до музичних нот, а й навіть ввозити україномовну літературу з-за кордону, не дозволялося ставити українські театральні вистави, закрито організації громадівців – київську філію географічного товариства, газету тощо). Бажано показати ставлення російської громадської думки до царських репресій щодо українства.

Третє питання висвітлює розвиток громадівського руху після 1876 р., коли українство вступило у стадію поміркованості, аполітизму, що дало підстави характеризувати наступне десятиліття в історії національного відродження як "мертві роки". З'ясувати, що більшість громад-гуртків під тиском урядових репресій

припинити свою роботу, а ті, що діяли, мали безідейне культурно-просвітницьке спрямування. Провідники “старих громад” В.Ангонович, П.Жигецький та ін. підкреслено відмежувалися від політичних питань, прагнули формувати національну свідомість українців легальним шляхом, наскільки це дозволялося Емським указом і доповненнями до нього. Бажано розкрити основні форми діяльності громадівців у 80-х рр.: видавництво (з 1882 р.) єдиного в Наддніпрянщині українознавчого журналу “Киевская старина”, діяльність Історичного товариства Нестора-літописця при Київському університеті, розвиток української художньої літератури і театрального мистецтва, вітчизняної історичної науки. В кінці доцільно розкрити поглиблення ідейних розходжень між “культурниками” (прихильниками В.Антоновича, суто культурницької діяльності) і “політиками” (драгоманівцями) в українському русі. Це спонукало київських громадівців наприкінці 1880-х рр. розірвати співпрацю з М.Драгомановим, зневірившись у соціалістичному напрямку видавничої діяльності за кордоном.

У *четвертому* питанні слід проаналізувати діяльність тієї частини громадівців, що були змушені виїхати в еміграцію внаслідок антиукраїнських репресій царизму. Підкреслити, що за дорученням і на кошти Київської громади М.Драгоманов та його соратники організували наприкінці 1870-х – на початку 1880-х рр. видавництво у Відні (а потім у Женеві) української позацензурної преси, зокрема політичного журналу “Громада” (з 1879 р.). Спеціальні агенти таємно переправляли пропагандистську і науково-популярну літературу на територію України для нелегального поширення. У ній відкрито висловлювалося прагнення спрямувати національний рух на шлях політичної боротьби проти самодержавства. Особливу увагу звернути на аналіз програми і практичної діяльності М.Драгоманова, який став першим, хто виніс проблему українства, переслідування української мови на ширшу міжнародну арену. Водночас був основоположником нової радикальної течії в українському суспільно-політичному русі, намагався поєднати національну ідею з соціалізмом. Аргументовано пояснити, чому він проповідував перебудову Росії на принципах федерації і не був прихильником національно-державної самостійності. Охарактеризувати оригінальну теорію “громадівського соціалізму”, що передбачала ліквідацію приватної власності на

засоби виробництва і формування громад вільних осіб, об'єднаних для спільної праці.

Останні три питання висвітлюють розвиток національного руху на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини в 50-80-х рр. XIX ст., на організаційному (культурно-освітньому) етапі українського відродження. У *п'ятому* питанні необхідно висвітлити зміни в державному устрою Австрійської імперії після революції 1848-1849 рр. та їхній вплив на політичне життя українців Галичини, Буковини і Закарпаття. Відзначити, що поразка революції в Австрії започаткувала період політичної реакції в 1850-х рр., коли було відновлено абсолютистський режим з його централістично-бюрократичною системою (розпущено парламент, знову запроваджено цензуру і т. д.). Розвиток українського національного руху на деякий час призупинився, наступ реакції супроводжувався посиленням у Галичині польських впливів. Доцільно аргументувати цю тезу конкретними фактами, зокрема розповісти про діяльність нового намісника краю польського графа А. Голуховського, який робив все, щоб посилити вплив поляків, на яких сперлися австрійці для зміцнення своєї влади в Галичині (пояснити, чому). Та заходами політичної реакції не вдалося зміцнити Австрійську імперію, після поразки у двох війнах (1859 і 1866 рр.) уряд змушений був прийняти конституцію і піти на реформування державного устрою. Підкреслити, що реформи перетворили Австрію в конституційну Австро-Угорську монархію, було розширено права країв у процесі державного управління (з 1861 р. діяли Галицький і Буковинський крайові сейми). Західноукраїнський національний рух у результаті конституційних реформ, з одного боку, отримав змогу вільно розвиватися, не зазнаючи урядових репресій і орієнтуючись на політично сильніші народи; з іншого ж боку, нерівні умови, в яких опинилися галицькі українці порівняно з поляками, відкрили шлях до колонізації краю. Бажано порівняти становище українців в Австро-Угорщині і Росії, що залишалася "тюрмою народів".

Шосте питання висвітлює розвиток двох суспільно-політичних течій у західноукраїнському національному русі 1850-1880-х рр., що змагалися за впливи серед населення: русофільської (москвофільської) та народовської (українофільської). Після революції 1848 р. почала набирати сили в Західній Україні "москвофільська" течія, що було пов'язано з польським наступом на громадянські і культурні права корінного населення. Більшість старої української

інтелігенції, вражена поступками Відня полякам, стала орієнтуватися на підтримку царської Росії, серед селянства московська орієнтація мала насамперед соціальний вимір (сказати, чому). Детально проаналізувати ідейні основи цієї течії, наголосивши, що питання її термінологічного окреслення належить до дискусійних (найбільш часто вживаються терміни “москвофіли”, “русофіли”, “обцєроси”, “старорусини”). Наріжним каменем своєї ідеології русофіли визнавали історичну, культурну й духовну єдність галицьких русинів-українців із східнослов'янською спільнотою. З'ясувати практичну діяльність “москвофільських” організацій Руської ради (1870 р.), “Общества им. Михайла Качковского” (1874 р.), а також створення братств тверезості, видавництва книжок і преси на шпучному “язичі” тощо. Окремо слід охарактеризувати зародження національної течії в суспільному русі Західної України на початку 60-х рр. XIX ст., яка продовжувала традиції “Руської трійці”, Головної руської ради 1848 р. Відзначити, що народовці обстоювали ідеї самобутності та єдності розділеного між двома імперіями українського народу, виступали за народну мову в літературі й освіті, мали зв'язки з наддніпрянськими громадянами. Дати ґрунтовний аналіз просвітницької діяльності народовців, спрямованої на виховання національно свідомих українців: 1) у періодичних виданнях; 2) через створювані ними різні товариства, установи, культурно-освітні заклади тощо. Особливу увагу звернути на “Просвіту” (1868 р.) і Літературне товариство ім. Т.Шевченка (1873 р.). Народовство змогло відтіснити русофілів на другий план лише з кінця 80-х рр. Мати на увазі, що на Буковині й особливо в Закарпатті національно-визвольний рух розвивався повільніше, ніж у Галичині, позиції “москвофілів” були більш міцними.

У *сьомому* питанні слід проаналізувати зародження радикальної течії в Галичині у середині 1870-х рр., до якої приєдналося нове покоління українських патріотів, що прагнуло надати національному рухові більш революційного характеру. Радикали не погоджувалися на обмеження діяльності інтелігенції рамками культурно-освітньої роботи, піддали критиці суперечки народовців і русофілів виключно навколо мовно-культурних питань (намагалися працювати на благо простого народу, селян та робітників, що були коренем народу, звідси й назва “радикал” – від латинського – корінь). Підкреслити, що ідейним натхненником

галицьких радикалів був М. Драгоманов, який спонукав українську молодь звернутися до соціалізму. Особливе значення у пропаганді радикальних ідей мала діяльність І. Франка. Доцільно коротко охарактеризувати ранні твори Каменяра, в яких пропагувалися соціалістичні ідеї. Значну увагу бажано звернути на роботу українських радикалів у Галичині в кінці 70-х – 80-х рр.: видавництво преси, організацію масових народних віч, зборів, боротьбу за впливи в читальнях “Просвіти” тощо.

Контрольні запитання

1. *Визначте особливості започаткованого діяльністю кирило-мефодіївців нового етапу українського національного відродження (організаційного або культурного).*

2. *Коли і де виникла перша українська громада?*

3. *Охарактеризуйте культурно-освітню діяльність громадівців у Наддніпрянській Україні наприкінці 50-х - на початку 60-х рр. Що Ви знаєте про “хлопоманство”?*

4. *Яку мету переслідувало самодержавство, видаючи Валуєвський циркуляр 1863 р.? Проаналізуйте зміст указу.*

5. *З'ясуйте напрямки діяльності українських громад на початку 70-х років. Зверніть увагу на появу в громадівському русі соціально-політичної течії (молодих громад).*

6. *Проаналізуйте Емський указ 1876 р. та переслідування українофілів російським царизмом.*

7. *У чому суть поглядів М. Драгоманова? Дайте аналіз його закордонної діяльності.*

8. *Що Ви знаєте про діяльність громадівців в Україні у кінці 70-х - 80-х рр., після Емського акта?*

9. *Опишіть наступ урядової реакції проти національного відродження в Австрії у 50-ті рр. Чому після поразки революції 1848-1849 рр. в Галичині посилювався польський вплив?*

10. *Яким чином вплинуло реформування внутрішнього устрою Австрійської імперії в 60-70-х рр. XIX ст. на розвиток західноукраїнського національного руху?*

11. *Охарактеризуйте ідейні витoki, програму і напрями*

діяльності русофілів (москвофілів) та народовців (українофілів) у Західній Україні. У чому принципова різниця в їх позиціях?

12. З'ясуйте роль культурно-освітнього товариства "Просвіта" в суспільному житті краю.

13. Які завдання ставили перед собою представники радикальної течії в національному русі у Галичині? Розкажіть про діяльність українських радикалів.

14. Розкрийте особливості національного відродження на Буковині і в Закарпатті.

15. Порівняйте становище українців у Російській та Австрійській (Австро-Угорській) імперіях в другій половині XIX ст. Чому Галичина стала "П'смонтом України", центром загальноукраїнської діяльності?

Семінарське заняття № 4. (2 год.)

ПОЛІТИЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВІЗВОЛЬНОГО РУХУ НА РУБЕЖІ XIX – XX ст.

1. Боротьба навколо "ішовї ери" в Галичині – каталізатор політизації українського національного руху на початку 90-х рр. XIX ст.
2. Кристалізація ідеї політичної самостійності України та оформлення партійно-політичної системи в Галичині у другій половині 1890-х рр.
3. Активізація громадівського студентського руху на східно-українських землях у 1890-х роках. Братство тарасівців. Загальна українська організація.
4. Виникнення і діяльність перших українських політичних партій у Наддніпрянській Україні на початку XX ст.

Реферати: 1. Еволюція світоглядних позицій І.Франка: від соціалізму до націонал-демократизму.

2. Виборчі кампанії до Галицького сейму 1889 і 1895 рр.

Джерела і література:

1. Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст. Програмні документи перших українських партій. – К., 1992.
2. Геращенко Т. “Братерство тарасівців” у спогадах і документах // Розбудова держави. – 1996. – № 1. – С.35-40.
3. Національні процеси в Україні. Історія і сучасність. Док. і мат. – К., 1997. – Т.1. – С.279-282, 305-361.
4. Україна в ХХ столітті. Збірник док. і мат. / Упоряд.: А.Г.Слюсаренко, В.І.Гусев, В.Ю.Король та ін. – К., 2000. – С.7-22.
5. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Док. і мат. – Сучасність, 1983. – Т.1.
6. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів. 1897-1906: Укр. студентська громада в Харкові і РУП. – Торонто, 1972.
7. Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – Львів, 1996.
8. Аркуша О. Проблема консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 90-х рр. ХІХ ст. // Альманах “Молода нація”. – К., 1996. – Вип.3. – С.198-212.
9. Аркуша О. Український національно-політичний рух у Галичині наприкінці 80-х рр. ХІХ ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.3-4. – Львів, 1997. – С.118-139.
10. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник. – К., 2001.
11. Голобуцький О., Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Дослідження. – К., 1996.
12. Грицак Я.Й. До генези ідеї політичної самостійності України: (На основі аналізу історії “України ingredient”-и Юліана Бачинського) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип.1. – С.119-143.
13. Грицак Я. “Дух, що тіло рве до бою...”: спроба політичного портрета Івана Франка. – Львів, 1990.
14. Грицак Я. “Молоді” радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. – Т.ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991. – С.71-110.
15. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К., 1993.

16. Жерноклесв О. Українська соціал-демократія в Галичині. Нарис історії (1899-1918). – К., 2000.
17. Іван Франко: про соціалізм і марксизм. Нью-Йорк, 1968.
18. Історія суспільних рухів і політичних партій України (XIX – XX ст.) / За заг. ред. Я.Й.Малика. – Львів, 1998. – С.9-59.
19. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.). – К., 1998.
20. Кармазіна М. Ідея української держави у сприйнятті українських інтелектуалів на зламі XIX – XX ст. // Людина і політика. – 1999. – № 2. – С.53-57.
21. Косик В. До питання про еволюцію світогляду Івана Франка // Збірник на пошану проф. д-ра В.Япіва. – Мюнхен, 1983.
22. Кравець М.М. До питання про Русько-українську радикальну партію у Східній Галичині в 90-х рр. XIX ст. // З історії західноукраїнських земель. Вип.2. – К., 1957.
23. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993.
24. Кугутяк М. Радикальна партія в Східній Галичині // Укр. іст. журн. – 1990. – № 10. – С.55-63.
25. Курас І.Ф., Турченко Ф.Г., Геращенко Т.С. М.І.Міхновський: постать на тлі епохи // Укр. іст. журн. – 1992. – № 9. – С.76-91; № 10-11. – С.63-79.
26. Мартинець В. Микола Міхновський – піонер українського націоналізму // Політолог. читання. – 1995. – № 2. – С.249-263.
27. Методичні вказівки до вивчення спецкурсу “Українські національні партії (кін. XIX ст. – 1917 рр.). – Запоріжжя, 1992.
28. Мірчук П. Микола Міхновський. Апостол української державности. Філадельфія, 1960.
29. Наумов С.О. Братство тарасівців // Укр. іст. журн. – 1999. – № 5, 6.
30. Райківський І. Українське національне відродження кінця XVIII – початку XX ст. // Галичина. – 2000. – № 4. – С.25-48.
31. Расевич В. Виникнення та організаційні основи Української національно-демократичної партії // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип.32. – Львів, 1997. – С.119-130.
32. “Самостійна Україна” Миколи Міхновського та її роль

у формуванні державницької ідеології: Матеріали науково-практичної конференції до 100-річчя її видання. 4 березня 2000 р. – Львів, 2000.

33. Сухий О. Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. – Львів, 1999.

34. Телешун С.О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX ст. – К., 1996.

35. Ткаченко Ю. “Батько українських націоналістів”: Микола Міхновський // Віче. – 1995. – листоп. – С.127-137.

36. Франко І. Поза межами можливого // Збір. творів у 50-ти т. – К., 1986. – Т.45. – С.276-285; Вивід прав України. – Нью-Йорк, 1964.

37. Чорновол І. Політичні концепції київської “Старої Громади”: від проросійського народництва до “нової ери” (друга пол. XIX ст.) // Сучасність. – 2000. – № 12. – С.145-154.

38. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. – Львів, 2000.

39. Шкраб'юк П.В. Михайло Павлик і радикальна партія. Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Львів, 1994.

Методичні поради

У *першому* питанні слід охарактеризувати початок політичного етапу українського відродження в першій половині 1890-х рр., що відбувся в умовах боротьби навколо “нової ери” у Галичині, котра активізувала громадське життя і дала поштовх до перегрупування політичних сил. З'ясувати передумови, суть та наслідки польсько-української угоди 1890-1894 рр., що стала черговою спробою галицьких народовців порозумітися з поляками, була підтримана австрійською владою та діями Київської громади на чолі з В.Антоновичем і О.Кониським. Незважаючи на провал, ця угода сприяла зміцненню в краї національних українських позицій, принесла певні здобутки в галузі культури і освіти (надано офіційний статус фонетичному правопису, який запроваджувався в галицькі й буковинські школи, підтверджено державні права української мови, відкрито українську гімназію в Коломиї та кафедру української історії у Львівському університеті тощо). Далі доцільно підкреслити, що

боротьба проти угодовської політики народовського керівництва активізувала діяльність радикалів, які восени 1890 р. заснували у Львові Русько-українську радикальну партію (РУРП) – першу модерну українську політичну партію. Детально розкрити зміст програми РУРП, що відобразила компроміс двох ідейно-політичних течій у радикальному русі: драгоманівської і марксистської.

Друге питання логічно продовжує попереднє, відповідаючи на нього, необхідно показати, що перехід до політичної стадії національного відродження в Галичині супроводжувався глибокими змінами в українській політичній думці, яка виступила на підтримку ідеї самостійної національної держави. З'ясувати, що постулат повної політичної незалежності України вперше в історії національного руху було висунуто й обґрунтовано в середовищі РУРП, ця думка скристалізувалася в процесі гострої внутрішньопартійної боротьби між “драгоманівцями” і “марксістами”. Дати ґрунтовний аналіз книжки представника молодшої групи радикалів Ю.Бачинського “Ukraina irredenta” (1895 р.). Далі бажано висвітлити процес формування на зламі ХІХ – ХХ ст. партійно-політичної системи українського суспільства в Галичині, що характеризувалася наявністю впливової центристської (Національно-демократична партія), двох лівих (Українська радикальна партія і Українська соціал-демократична партія) та однієї правої (Католицький русько-народний союз) партій; окреме місце в українському політичному таборі зайняли москвофіли, створивши Руську народну партію. З'ясувати програми новоутворених партій та їхню діяльність, що передбачала боротьбу за політичну незалежність України. В кінці розказати про розширення інфраструктури громадського життя, появу в краї протягом 1890-х рр. цілої мережі культурно-освітніх, господарських і спортивних організацій (Наукове товариство ім. Т.Шевченка, “Сільський господар”, “Сокіл”, “Січ” та ін.), що своїми розгалуженнями охопила найдавніші села.

Відповідаючи на *третьє* питання, необхідно проаналізувати особливості розвитку національного руху на східноукраїнських землях у складі Росії в 1890-х рр. Загалом вони були набагато

і рішчими, ніж у Галичині, бо продовжував мати чинність Емський указ, який забороняв розвиток української мови. Звернути увагу на той факт, що члени наддніпрянських громад продовжували обмежену культурницьку роботу. Поступово серед більшості українофілів отримала підтримку ідея об'єднання місцевих гуртків-громад у федеративну спілку, що й призвело до утворення Загальної української організації (ЗУО) в 1897 р. Доцільно проаналізувати ідейні засади і практичну діяльність ЗУО. Водночас наголосити, що молодше покоління українських діячів на початку 90-х рр. вже не задовольнялося лише культурницькою діяльністю, висувало більш радикальні вимоги з виразною політичною спрямованістю. У цьому контексті слід розказати про діяльність заснованого в 1891 р. таємного товариства "Братство тарасівців", яке поставило за кінцеву мету реалізацію основних ідей Кобзаря, здобуття незалежності України. Щоправда, ця мета в рефераті І.Липи "Символ віри" (1893 р.) особливо не конкретизувалася, бо видавалася надто віддаленою (статут і програма братства, на жаль, не збереглися). Підкреслити, що братство, об'єднуючи у своїх рядах близько 100 чол., зазнало урядових переслідувань, з часом увійшло до ЗУО і стало перехідною сходинкою від структурно малоорганізованого громадянства 60-80-х рр. до заснування національних українських партій.

При відповіді на *четверте* питання слід розкрити процес формування партійно-політичної системи у підросійській Україні на початку ХХ ст., що означало, по суті, перехід національного руху від культурно-освітньої діяльності до політики. Спочатку доцільно проаналізувати утворення і діяльність першої національної політичної партії на Наддніпрянщині – Революційної української партії (РУП, з 1900 р.). Зробити детальний аналіз програми РУП – брошури М.Міхновського "Самостійна Україна" (1900 р.), що вперше в Наддніпрянській Україні відкрито проголосила завдання боротьби за власну незалежну державу. З'ясувати соціальну базу, програмні засади і характер діяльності нових українських партій, що виникли під впливом РУП: Української народної партії (УНП, 1902 р.), Української соціал-демократичної спілки (1904 р.), Української соціал-демократичної робітничої партії (1905 р.), Української демократичної партії та Української радикальної

партії (обидві в 1904 р.). Визначити спільні і відмінні риси в програмах наддніпрянських і галицьких політичних партій: 1) на відміну від Галичини, де українські партії домагалися політичної самостійності України, на східноукраїнських землях самостійницькі гасла (крім УНП) не знайшли відображення в програмах, утвердилася теза про політичну автономію України в складі демократичної федеративної Росії; 2) якщо в Наддніпрянській Україні переважали національні партії соціалістичного спрямування, то в Галичині найбільш впливовою залишалася центристська Національно-демократична партія. Показати, що з утворенням партій почалася широка агітаційно-пропагандистська робота в усіх верствах суспільства, що призвело до активізації національно-визвольної боротьби, зростання національної свідомості наддніпрянських українців. Бажано розглянути події до початку російської революції 1905-1907 рр., що захитала основи царського режиму і відкрила штучні перешкоди для розвитку українського національного руху.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте причини і суть “*нової ери*” взаємин українців з поляками та австрійською владою в Галичині на початку 1890-х рр. Чому вона зазнала провалу?

2. Які позитивні наслідки принесла “*нова ера*” для національного розвитку галицьких українців?

3. Розкажіть про першу українську політичну партію – РУРП.

4. Розкрийте еволюцію українського руху в Галичині від автономізму до самостійності. Яку роль у цьому відіграли Ю.Бачинський та І.Франко?

5. Проаналізуйте особливості формування партійно-політичної системи українського суспільства в Галичині наприкінці 90-х рр. ХІХ ст. Що собою являли новоутворені партії – УНДП і УСДП?

6. Що спонукало радикалізацію громадівської молоді в Наддніпрянській Україні і появу на початку 1890-х рр. таємної організації Братство тарасівців?

7. Дайте аналіз діяльності Братства тарасівців. Що нового внесло воно в наддніпрянський український рух?

8. Розкажіть про посилення українського національного руху на Наддніпрянщині та перехід його від культурно-освітньої діяльності до політики на зламі ХІХ – ХХ ст. Що Ви знаєте про перші українські політичні партії на східноукраїнських землях?

9. Охарактеризуйте діяльність М. Міхновського та його працю "Самостійна Україна".

10. Порівняйте умови, в яких відбулася політизація національно-визвольного руху в Наддніпрянській і Західній Україні. Чим відрізнялися партійно-політичні системи по обидва боки російсько-австрійського кордону?

Семінарське заняття № 5. (2 год.)

ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКИЙ І ПОЛЬСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИ РУХИ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ

1. Відгуки польського визвольного повстання 1863-1864 рр. на Правобережній Україні.
2. Земський ліберально-опозиційний рух.
3. Революційне народництво в Україні в 1870-1880-х рр.
4. Зародження і розвиток російського соціал-демократичного руху в Україні наприкінці ХІХ ст.
5. Українське питання в діяльності загальноросійських і польських політичних організацій та рухів.

Реферат: *Тарас Шевченко і російські революціонери-демократи.*

Джерела і література:

1. *Общественно-политическое движение на Украине в 1863-1864. Сб. док.: В 2-х т. – К., 1964.*
2. *Революционное народничество семидесятых годов XIX века. Сб. док. и мат. в двух томах. – Москва-Ленинград, 1965. – Т. II.*

3. *Хрестоматія з історії Української РСР. Т. II. 1861-1917.* – К., 1960. – С. 69-75, 104-132, 219-241.
4. Бистренко П. П. З історії поширення марксизму і створення перших соціал-демократичних організацій на Україні (кінець XIX ст.). – К., 1958.
5. Варгатюк П. Л. Маґеріали до “Нарисів історії Компартії України” // Укр. іст. журн. – 1989. – № 9, 10 (про початок поширення марксизму і російський соціал-демократичний рух в Україні у 1880-90-х рр.)
6. Іванов-Потьомкін І. М. Поширення марксизму і перші марксистські організації на Україні. – К., 1961.
7. Итенберг Б. С. Движение революционного народничества: Народнические кружки и “хождение в народ” в 70-х годах XIX в. – М., 1965.
8. Калениченко Н. П., Ільченко Ж. Д. Роль земств у впровадженні навчання рідною мовою в народній школі України (кінець XIX – початок XX ст.) // Укр. іст. журн. – 1994. – № 1. С. 72-81.
9. Катренко А. З минулого революційного народництва на Україні // Арх. України. – 1966. – № 3. – С. 35-42.
10. Луців В. Українці і польське повстання 1863 року // Визвольний шлях. – 1959. – Кн. 9, 10.
11. Марахов Г. И. Польское восстание 1863 г. на Правобережной Украине. – К., 1967.
12. Мирошников И. Я., Рюмшин Н. А. Ювеналий Мельников (Выдающийся революционер и организатор первых марксистских кружков на Украине (1868-1900)). Ист.-биограф. очерк. – Харьков, 1963.
13. Миско М. В. Польское восстание 1863 года. – М., 1962.
14. Моргун О. Українські діячі в земствах // Укр. історик. – 1969. – № 1-3 (21-23). – С. 56-64.
15. Пирумова Н. М. Земская интеллигенция и ее роль в общественной борьбе до начала XX в. – М., 1986.
16. Прийма Ф. Я. Шевченко і російський визвольний рух. – К., 1966.
17. Рудько М. П. Революційне народництво 70-х рр. XIX ст. на Україні // Укр. іст. журн. – 1965. – № 7. – С. 15-29.
18. Рудько М. П. Революційні народники на Україні. (70-ті роки XIX ст.). – К., 1973.

19. Светленко С.И. Революционно-народническое движение 70-х годов XIX века на Украине в воспоминаниях современников: Учеб. пособие. – Днепропетровск, 1990.

20. Світленко С.І. Народництво в Україні 60-80-х років XIX ст. Аналіз публікацій документальних джерел. – Дніпропетровськ, 1995.

21. Світленко С.І. Народництво в Україні 60-80-х років XIX ст. Теоретичні проблеми джерелознавства та історії. – Дніпропетровськ, 1999.

22. Шаблиовский Е.С. Т.Г.Шевченко и русские революционные демократы. – К., 1975.

23. Юрченко О.Т., Демченко М.В. Поширення марксизму і соціал-демократичні організації на Україні (80-90-і роки XIX ст.). – К., 1983.

Методичні поради

При відповіді на *перше* питання звернути увагу на пожвавлення польського визвольного руху на початку 1860-х років. Доцільно розказати про підготовку польськими патріотичними організаціями збройного повстання проти царизму на Правобережній Україні. Аналізуючи хід польського повстання (почалося в січні 1863 р. у Варшаві й охопило, крім Царства Польського, також Литву, Білорусь і Правобережну Україну), з'ясувати його мету – відновлення незалежності Польщі в кордонах 1772 р., із включенням до неї Правобережжя. Повстання охопило частину Київської і Волинської губерній, всього діяло, починаючи з кінця квітня 1863 р., близько 20 повстанських загонів. Пояснити, чому польські повстанці на Правобережжі не змогли привернути на свій бік українське селянство, що традиційно не довіряло польському панству й не пішло за ним. Місцеві повстанські загопи склалися переважно (на 70 %) з польської шляхти, що перебувала у виразній меншості серед місцевого населення (бл. 5 %). Водночас на боці повсталих поляків воювали півсотні українців, білорусів, росіян. Детально розглянути взаємини між українськими гуртками-громадами та польськими повстанцями, особливу увагу звернути на розмежування між українським і польським рухами напередодні 1863 р. В кінці слід показати трагічний кінець повстання, яке було розгромлено царськими військами, як і польський збройний виступ

1830-1831 рр.

Відповідь на *друге* питання повинна містити аналіз земського ліберально-опозиційного руху в Наддніпрянській Україні після проведення земської реформи 1864 р. (крім Правобережжя, де земства виникли лише в 1911 р.). Обґрунтувати думку, що в земському русі брали участь ліберально настроєні діячі, які стояли в легальній опозиції до самодержавства. Ліберали-земці у дозволеній урядом формі клопотань, петицій, адрес і т. п. виступали за демократичні перетворення в Росії шляхом мирних реформ – ліквідацію кріпосницьких пережитків, встановлення демократичних свобод (слова, друку, недоторканності особи), проголошення конституції тощо. Наголосити на тому, що діяльність земців особливо пожвавилася наприкінці 1870-х років (особливо в період перебування на посаді міністра внутрішніх справ Росії М.Лоріс-Мелікова в 1880 – на початку 1881 рр.). Найбільш радикальні вимоги висувала група земців Чернігівщини, на чолі якої були І.Петрункевич та О.Ліндфорс. Окремо слід зупинитися на взаєминах між ліберальними земцями і народниками-терористами, які, однак, не принесли успіху: народники відкинули вимогу припинити терористичну діяльність щодо вищих чиновників, тоді як земці наполягали на легальних засобах боротьби. Внаслідок урядової реакції після 1881 р. земський ліберально-опозиційний рух пішов на спад і знову активізувався лише на зламі XIX – XX ст. Відзначити важливу роль земців-лібералів у боротьбі за впровадження української мови в освіту, підвищення грамотності серед народу, що об'єктивно сприяло активізації національного руху. Мати на увазі, що ліберальні угруповання в багатьох земствах були змушені вести боротьбу з реакційно-поміщицькими елементами, які відстоювали непорушність самодержавно-бюрократичного режиму.

У *третьому* питанні доцільно висвітлити зародження російського революційного народництва в Наддніпрянщині на початку 1870-х років. Діяльність російських організацій народників розглянути як складову частину загальноросійського визвольного руху, що був започаткований повстанцями-декабристами в першій чверті XIX ст. З'ясувати суть ідеології народництва, що ставило перед собою завдання насильно змінити владу в Росії, впровадити в ній “общинний соціалізм” і перейти через сільську общину до соціалізму. Однак, народники не цікавилися визвольними прагненнями поневолених Росією народів і навіть вважали їх, з погляду інтересів революції, шкідливими. Водночас виділити основні течії та етапи

народницького руху, ґрунтовно розповісти про народницьке “ходіння в народ” 1874 р. (на відміну від громадівського кінця 50-х – початку 60-х років, мало революційну мету: підняти селянство на повстання проти російського царизму). Особливу увагу радимо звернути на підготовку народниками на Київщині під керівництвом Я. Стефановича збройного виступу селян 1877 р. (так звана “Чигиринська змова”), яка була розкрита властями. Бажано простежити взаємини між народниками і частиною громадівців, що мали чисто тактичний характер. В кінці 1870-х рр. після невдалої спроби збудити селянство народники перейшли до боротьби з самодержавством шляхом політичного терору. Їм вдалося вбити царя Олександра II в 1881 р., але очікувана революція не прийшла. Народницькі організації на початку 1880-х були розгромлені. В кінці доцільно розкрити причини ідейної поразки російського народництва та його значення в історії визвольного руху.

Висвітлюючи *четверте* питання, бажано передусім коротко зупинитися на аналізі марксистської концепції розвитку суспільства та поширення її в Наддніпрянській Україні. Зауважити, що марксизм як цілісну систему наукових поглядів вперше в Росії почали пропагувати члени групи “Визволення праці”, створеної 1883 р. у Женеві. Пояснити, чому російські революціонери у боротьбі проти царизму перейшли від народництва до соціал-демократії, поширеної в той час у Європі. Окремо слід розказати про виникнення і діяльність перших марксистських гуртків і груп наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. у великих містах України – у Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі. Звернути увагу на той факт, що вони діяли розрізнено, як правило, в середовищі російськомовних робітників. Водночас наголосити на посиленні взаємодії між марксистськими гуртками і групами, що й призвело до створення в другій половині 1890-х рр. нелегальної організації “Союз боротьби за визволення робітничого класу” (в Наддніпрянщині такі “Союзи” виникли у Києві та Катеринославі в 1897 р.). Організаційне оформлення російських соціал-демократів у єдину партію – Російську соціал-демократичну робітничу партію (РСДРП) відбулося в 1898 р. РСДРП, як і інші загальноросійські політичні партії, що виникли на зламі XIX – XX ст., практично не приділяла уваги національному питанню, обстоюючи пріоритет соціального та інтернаціонального. У 1903 р. вона розкололася на помірковану (меншовики) і ліворадикальну (більшовики) течії, які прагнули закріпитися в Україні. Обґрунтувати

тезу про порівняно незначну роль російської соціал-демократії у суспільно-політичному житті України кінця ХІХ ст.

У *п'ятому* питанні проаналізувати ставлення названих вище загальноросійських і польських організацій до національно-визвольних прагнень поневолених Росією народів, зокрема права українського народу на вільний національний розвиток. Підсумувати, що як російські, так і польські революціонери байдуже або навіть зневажливо ставилися до діячів українського національного відродження. Водночас деяка частина українців брала участь у російському і польському визвольних рухах (з'ясувати, чому і які це мало наслідки для української справи).

Контрольні запитання

1. Аргументуйте твердження відомого українського історика І.Лисяка-Рудницького: "(...) Ми не зуміємо історично збагнути зародження новітньої української нації, якщо зосередимо увагу виключно на національному русі в вузькому значенні слова. Тут дослідник мусить взяти до уваги усякі інші сили, наприклад, працю українських земств або діяльність українських віток різних "всеросійських" революційних організацій (...) Всі вони принесли свій вклад у формування модерної України" (Див.: Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.147*).

2. Опишіть поширення польського повстання 1863-1864 рр. на Правобережжя. Чому воно не зустріло масової підтримки українського населення?

3. Який вплив на суспільно-політичне життя України другої половини ХІХ ст. мав польський визвольний рух?

4. Охарактеризуйте ліберально-опозиційну діяльність земств в Україні. Яке вона мала значення для розвитку українського національного руху?

5. Розкажіть про боротьбу революційних народників в Україні проти царизму в 1870-1880-х рр. Що Ви знаєте про основні течії та етапи народницького руху?

6. Проаналізуйте національний склад народницьких організацій та їх ставлення до українського питання.

7. Розкажіть про початок марксистського етапу в загальноросійському визвольному русі на території Наддніпрянщини наприкінці ХІХ ст. Чому російські соціал-демократи ігнорували національне питання?

Семінарське заняття № 6. (2 год.)

**РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

1. Стан освіти і науки.
2. Художня література. Драматургія і театр.
3. Музичне й образотворче мистецтво.
4. Скульптура і архітектура.
5. Народна творчість, побут та звичаї.

Джерела і література:

1. *Історія української культури. Збірник док. і мат./За редакцією С. М. Клячука, В. Ф. Остафійчука. – К., 2000 (розділ VI).*
2. *Хрестоматія з історії Української РСР. Т. II. 1861-1917. – К., 1961. – С.270-301.*
3. Борисенко В.Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60-90-х роках ХІХ ст. – К., 1980.
4. Загайкевич М.П. Музичне життя Західної України другої половини ХІХ ст. – К., 1960.
5. *Історія України в особах: ХІХ – ХХ ст. – К., 1995. (Володимир Антонович, Олександр Потебня, Марко Кропивницький, Михайло Драгоманов, Володимир Іконников, Микола Лисенко, Мурашки, Іван Франко, Борис Грінченко, Павло Грабовський, Леся Українка).*
6. *Історія українського мистецтва: У 6-ти т. – К., 1970. – Т.4. – Кн.2.*
7. *Історія української літератури. Література другої половини ХІХ ст. – К., 1966.*
8. *Історія української літератури ХІХ ст.: У 3-х книгах. – К., 1995. – Кн.2, 3.*
9. Єфемов С. *Історія українського письменства. – К., 1995.*
10. Касьянов Г. *Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ ст. – К., 1993.*
11. Кондратюк К.К. *Портрети видатних українських митців ХІХ – початку ХХ ст. – Львів, 1995.*
12. Ліховий І. *Симиренки в національній культурі // Слово і час. – 1997. – № 3. – С.75-77.*
13. Марченко М.І. *Розвиток української культури в другій*

- половині XIX ст. // Радянська школа. – 1966. – № 11. – С.74-81.
14. Мороз З.П. Українська драматургія і театр другої половини XIX ст. – К., 1950.
15. Нариси історії архітектури Української РСР (Дожовтневий період). – К., 1957.
16. Нариси історії української музики: У 2-х ч. К., 1964. – Ч.1.
17. Німенко А.В. Українська скульптура другої половини XIX ст. – початку XX ст. – К., 1963.
18. Попович М. Нарис історії культури України. – К., 1998.
19. Семчишин М. Тисяча років української культури. – К., 1993.
20. Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К., 1993.

Методичні поради

Відповідаючи на питання семінарського заняття, необхідно розкрити особливості розвитку культури в другій половині XIX ст. у Наддніпрянській Україні під владою Росії та на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини. У **першому** питанні з'ясувати стан початкової, середньої і вищої освіти, а також висвітлити діяльність культурно-освітніх установ (бібліотек, музеїв, товариств грамотності) та розвиток природничих і суспільних наук. Промисловий переворот, потреби господарського розвитку стимулювали поступ науки, що позначилося на досягненнях вчених України. Щодо гуманітарних наук, насамперед історії і філології, то вони відобразили зростання національної свідомості українців. Назвати найбільш видатних науковців та їхні здобутки (О.Ляпунов, І.Мечников, М.Гамалія, Ю.Шимановський, І.Пулюй, М.Костомаров, В.Антонович, М.Грушевський, Д.Яворницький, О.Потебня та ін.). Водночас підвищився рівень освіти населення, зросла кількість висококваліфікованих спеціалістів різних галузей знань, відкрито нові вищі навчальні заклади (Новоросійський університет в Одесі, технологічний інститут у Харкові, Чернівецький університет тощо). Однак, більшість жителів України залишалися безграмотними, навіть у кінці XIX ст. понад 70% населення не вмiли читати і писати. Відзначити, що українська

мова, як і раніше, не допускалася в освіту Наддніпряниці у складі Росії, натомість на західноукраїнських землях австрійський уряд не чинив перепон впровадженню рідної мови в школах.

Друге питання містить аналіз української художньої літератури і театрального мистецтва в другій половині XIX ст. Особливу увагу звернути на творчість талановитих літераторів Марка Вовчка, Л.Глібова, П.Куліша, І.Нечуй-Левицького, Панаса Мирного, М.Коцюбинського, П.Грабовського, Лесі Українки; І.Франка, Ю.Федьковича, О.Кобилянської та ін. Українська література мала особливо важливе значення у національному відродженні, письменники і поети відбивали в своїх творах гострі соціальні і психологічні проблеми суспільства. Okремо розказати про сценічне мистецтво, що піднялося на принципово новий рівень розвитку завдяки діяльності видатних письменників-драматургів М.Старицького, М.Кропивницького, І.Карпенка-Карого та ін. Усупереч державним заборонам український театр ставав дедалі більше популярним. Великого поширення набули аматорські театри, гуртки та групи, почала працювати (з 1882 р.) перша українська професійна трупа в Єлисаветграді. Простежити розвиток театрального мистецтва в Галичині (перший український професійний театр відкрився 1864 р. у Львові). Протягом другої половини 80-90-х рр. на Наддніпряниці діяло кілька провідних театральних колективів (М.Старицького, М.Кропивницького, М.Садовського), що були широко відомі за межами краю.

Третє питання висвітлює активізацію музичної творчості в Україні у другій половині XIX ст. Проаналізувати діяльність видатних українських композиторів С.Гулака-Артемівського (автор першої української опери "Запорожець за Дунаєм"), П.Сокальського, П.Ніщинського, М.Лисенка, М.Вербицького, І.Воробкевича, Д.Січинського та ін. Особливо слід виділити творчість М.Лисенка, завдяки генію якого українська музика здобула свігове визнання. Він був засновником української класичної музики, працював у галузі збирання і популяризації народних пісень. Okремо слід висвітлити розвиток образотворчого мистецтва, що стало на

позиції реалізму і приділяло увагу не лише пейзажам, а й побутовим аспектам життя українського села, історичній тематиці, зокрема героїчним подіям часів козаччини. Описати досягнення митців у галузі живопису та графіки (К.Костанді, М.Пимоненко, І.Рєпін, М.Ярошенко, С.Васильківський, І.Труш та ін.).

У *четвертому* питанні необхідно розкрити особливості розвитку архітектури, який значно активізувався у зв'язку з розмахом міського будівництва. З'ясувати, що в архітектурі України переважав еkleктизм – суміш елементів різних стилів. Бажано назвати найбільш відомих майстрів-архітекторів (О.Шілле, В.Шрегер, О.Беретті, Ю.Захаревич та ін.), чії творіння, особливо в містобудуванні, не загубилися у вирі бурхливих подій ХХ ст. і привертають до себе увагу до сьогодні (наприклад, будинки міської думи на Хрещатику і політехнічного інституту, Володимирський собор у Києві; оперний театр в Одесі; будинок Львівського політехнічного інституту тощо). Крім того, розказати про здобутки в галузі скульптури, зокрема у тематично-жанровій скульптурі малих форм та монументальній (Л.Позен, П.Забіла, М.Микешин та ін.). Високим мистецьким рівнем вирізнявся пам'ятник Богдану Хмельницькому в Києві, щоправда, монументальна скульптура була пов'язана переважно з пам'ятниками царям і вищим сановникам.

Відповідаючи на *п'яте* питання, слід з'ясувати зміни в побуті народу, що були пов'язані з переходом до капіталістичного способу виробництва. Показати, що ці зміни проявилися не тільки в матеріальній культурі – житлі (крім традиційної селянської хати, були різні типи робітничого житла), нових знаряддях праці, одязі, а й у громадському та сімейному побуті. Наголосити, зокрема, на тому, що в кінці ХІХ ст. в Україні складалась нова форма родини – сім'я кадрового пролетаря, водночас побут селянства під впливом міського життя поступово втрачав патріархальні риси. Окремо зупинитися на народній творчості, звернути увагу передусім на усну поезію, музичний фольклор, декоративно-прикладне мистецтво (художнє ткацтво, виробництво килимів, вишивання, різьблення по дереву тощо). Відзначити, що велику популярність серед народу мали співці-кобзарі (О.Вересай, М.Кравченко та ін.), що виконували думи, набули поширення також пісні, коломийки, танці. Крім кобзи, до

найбільш популярних народних інструментів можна було віднести бандуру, цимбали, сопілку. Широко відома троїста музика, без якої не обходилися жодні народні свята. Аргументувати думку, що народна творчість служила міцним ґрунтом, на якому розвивалися професіональна література, музика, образотворче мистецтво в Україні. Водночас прогрес української культури був пов'язаний з успішною діяльністю багатьох підприємців-меценатів – родини Терещенків (вихідців із старовинного українського козацького роду), братів Симиренків та ін.

Контрольні запитання

1. Чому посилилася роль освіти в соціально-економічному розвитку України в другій половині XIX ст.? Охарактеризуйте стан початкової, середньої та вищої освіти.
2. Назвіть прізвища відомих українських вчених та їхні досягнення в царині природничих і гуманітарних наук.
3. Проаналізуйте розвиток української літератури. Що Ви знаєте про творчість видатних українських письменників?
4. Які твори українських драматургів Вам відомі? Розкажіть про перший український професійний театр та його діячів.
5. Яке значення в житті українського народу мало музичне мистецтво?
6. Охарактеризуйте місце живопису в українському мистецтві. Твори яких художників Ви знаєте?
7. Розкажіть про здобутки українських архітекторів і скульпторів. Що сприяло розвитку архітектури в другій половині XIX ст.?
8. Назвіть відомих Вам українських підприємців-меценатів. Яку вони відіграли роль у розвитку вітчизняної культури?
9. Що традиційно збереглося і що з'явилося нового у побуті та звичаях народних мас України в період утвердження капіталізму?

100 ВИЗНАЧНИХ ДАТ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ХІХ СТОЛІТТЯ*

Серед подій, які позначили перехід до нової історичної епохи – ХІХ століття, найвизначнішими були ліквідація козацької автономії, російське завоювання чорноморського узбережжя й ліквідація степового кордону, поділи Польщі і, в культурній сфері, вплив просвітництва і романтизму. Як окремий період української історії, ХІХ століття тривало приблизно від 1780-1790-х років до 1914 року.

Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х т. – К., 1994. – Т.1. – С.43.

... "Українське ХІХ століття" ... справді розпочалося на руїнах Української гетьманської держави... Протягом понад 130 років процес українського відродження розвивався у різних виявах: національно-етнічних, соціально-економічних, політичних, духовно-культурних.

Сарбей В. Г. Національне відродження України // Серія "Україна крізь віки": У 15-ти т. – К., 1999. – Т.9. – С.21,26.

Дата	Подія	Зміст
1764 р.	зречення від влади останнього гетьмана К.Розумовського	під тиском російської цариці Катерини ІІ, замість інституту гетьманства для управління Лівобережною Україною було створено Малоросійську колегію (президент - граф П.Румянцев).

* Курсивом виділено події, що відбулися на західноукраїнських землях під владою Австрійської (з 1867 р. - Австро-Угорської) монархії.

1772 р.	перший поділ Польщі	Пруссія, Австрія і Росія провели поділи Польської держави, що володіла українськими землями. За першим поділом, до Австрії відійшла Галичина.
1775 р.	ліквідація Запорозької Січі	рубіжна подія у процесі повного знищення царатом автономії України. Більшість запорожців стала однією з груп державних селян, окремі з них (5-10 тис. чол.) переселилися в межі Туреччини, заснувавши Задунайську Січ.
70-80-ті рр. XVIII ст.	реформи австрійських імператорів Марії-Терезії і Йосифа II	в дусі освіченого абсолютизму, охопили сільське господарство, церкву й освіту. Дещо покращили соціальне та матеріальне становище українських селян і священників, відкрили можливості для культурного відродження русинів-українців.
70-90-ті рр. XVIII ст.	прискорена колонізація (заселення і освоєння) Південної України (раніше ця територія була малозаселена, називалася "Диким полем")	здійснювалася царизмом в інтересах зміцнення імперії, мала позитивне значення в історії України. Переважала народна, селянська колонізація, що сприяла економічному розвитку, супроводжувалася виникненням міст - Катеринослава, Херсона, Миколаєва, Севастополя, Одеси та ін.
1781 р.	скасування полкової системи на Лівобережжі (територія на схід від Дніпра, землі колишньої Гетьманщини)	Лівобережжя під владою російського царизму остаточно втратило свій автономний статус. Знищення полковотенного устрою Слобожанщини відбулося в 1765 р.
1783 р.	перетворення козацької армії на регулярні російські військові частини	Україна втратила свої збройні сили. Старшини ставали російськими офіцерами (або увільнялися у відставку), а козаки - окремою групою державних селян.

1783 р.	запровадження кріпосного права на Лівобережжі і Слобожанщині	заборона селянам переходити з місця на місце. завершила оформлення феодально-кріпосницького ладу. На Півдні України кріпацтво існувало з 1796 р.
1785 р.	"Жалувана грамота" Катерини II дворянству	зрівняння в правах української козацької старшини з російським дворянством.
1787 р.	відкриття при Львівському університеті філософсько-богословського навчального закладу, призначеного для русинів ("Східна Рута")	проіснував до 1809 р., готуючи кадри високоосвічених священників, які зробили значний внесок у національне відродження галицьких українців.
1793 р.	другий поділ Польщі	Правобережна Україна (територія на захід від Дніпра) увійшла до складу Росії.
1795 р.	третій поділ Польщі	приєднання до Росії Західної Волині (частина Правобережжя).
1796 р.	поширення загально-російського адміністративного устрою на територію України	тісна інкорпорація наддніпрянських українських земель до складу Російської імперії (поділ на губернії).
1798 р.	вихід у світ поеми І Котляревського "Енеїда" (надрукована частково повністю - в 1842 р)	перша книжка, написана живою народною мовою, з нею традиційно пов'язують початок українського національного відродження
1805 р.	відкриття Харківського університету	перший університет в Україні, відіграв важливу роль у формуванні кадрів національно свідомої інтелігенції.
1808 р.	відновлення Галицької митрополії	підвищило статус греко-католицької церкви, що відіграла особливо важливу роль у західноукраїнському відродженні (до 1850-х рр. керівництво національного руху в Галичині було представлено виключно греко-католицьким духовенством).

1812 р., липень- серпень	наступ наполеонівських військ на Україну, фор- мування козачого (з червня 1812 р.) і земського ополчення	українське населення взяло участь у переможній війні Росії проти наполеонів- ської Франції 1812-1814 рр. Французька армія основний удар спрямувала на Москву, не змогла просунути вглиб України.
1812-1835 рр.	антикріпосницький селянський рух на Правобережжі під керівництвом У Карма- люка	спрямований проти кріпосницького гноблення, за землю і волю селянам. Селянські загони діяли переважно на Поділлі (всього - близько 20 тис. чол.).
1816 р.	заснування під покрови- тельством єпископа М. Левицького у Перемиш- ли культурно-освітнього товариства священиків	працювало в напрямку національного від- родження галицьких русинів-українців (видання підручників, у т.ч. перших гра- матик української мови, відкриття шкіл та ін.).
1818 р.	видання в Петербурзі книги О.Павловського "Грамматика малорос- сийского наречия"	перша граматика української мови, поклала початок розвитку українського мовознав- ства як однієї з галузей українознавства.
1818 р.	заснування в Полтаві таємної масонської ложі "Любов до істини" (члени - І Котлярев- ський, В.Тарнавський, В.Лукашевич та ін., всього - 23 чол.)	ставила завдання релігійно-етичного харак- теру (як і члени лож "З'єднані слов'яни", "Понт Евксинський" та ін.), поряд з цим виявляла інтерес до історичного мину- лого України. Людинолюбні плани масонів вступали у суперечність з соціальною політикою царизму.
1818-1821 рр.	існування Полтавського театру	посів видатне місце в історії українського театрального мистецтва, на чолі театру стояли І.Котляревський та М.Щепкін.
1819 р.	видання збірника М.Цертелєва "Опыт собрания старинных малороссийских пе- сен" у Петербурзі	один із перших українських фолькло- ристичних збірників, став значним здобутком у розвитку фольклористики та етнографії як галузей українознавства.

1819 р.	повстання військових поселенців у м.Чугуєві на Харківщині	найбільше з повстань проти реакційного режиму "аракчєєвщини". під гаслом ліквідації військових поселень (існували з 1816 р., до них було приписано понад півмільйона осіб. колишніх державних селян).
1821 р.	створення у Тульщині на Київщині "Південного товариства" декабристів (програма - "Руська правда" П.Пестеля)	виступало проти самодержавства і кріпосного права в Росії, за встановлення республіки шляхом військового перевороту. Діючи в Україні, зовсім не розглядало українського національного питання.
1821-1825 рр.	діяльність громадсько-політичної організації "Малоросійське товариство" під керівництвом В.Лукашевича	засноване національно свідомими масонами, ставило вимоги політичної самостійності України, практичної діяльності не розорнуло. В. Лукашевич уклав "Катехізис автономіста".
1822 р.	указ російського царизму щодо масонів	заборона діяльності масонських організацій на території Російської імперії, у т. ч. в Україні.
1822 р.	видання в Москві "Истории Малой России" Д.Бангш-Каменського в 4-х т.	перша фахова узагальнююча праця з історії України, автор обстоює право на автономне козацьке самоврядування.
1823 р.	утворення в Новоград-Волинському декабристської організації "Товариство об'єднаних слов'ян" (організатори - брати Борисови, Ю.Люблінський)	наприкінці 1825 р. об'єдналося з "Південним товариством". Крім вимог ліквідації самодержавства і кріпосного права, виступало за визволення слов'янських народів від самовладдя та об'єднання їх у федеративний союз (про Україну мова не йшла).
1823 р.	спорудження першого пароплава на Дніпрі (у с.Мошни Черкаського повіту на Київщині)	початок пароплавного сполучення в Україні. На 1861 р. по Дніпру плавало 17 пароплавів.

1825 р. 29 грудня - 1826 р. 3 січня	повстання Чернігівського полку на Київщині (8 рот. понад 1 тис. учасників)	підняте членами "Гітденного товариства". перший збройний виступ в Україні проти російського самодержавства.
кінець 1820-х рр.	пропаганда волелюбних ідей у Харківському університеті (1826-1827 рр.) та Ніжинській гімназії вищих наук (1827-1830 рр.)	члени таємних гуртків і груп вважали себе прожовжувачами справи декабристів. обговорювали уроки грудневого повстання, чіткої програми дій і політичної мети не мали.
1828 р.	ліквідація турецьким султаном Задунайської Січі, створеної частиною запорожців, що після 1775 р. втекли у межі Туреччини	повернення 1,5 тис. запорозьких козаків з-за Дунаю й утворення Азовського козацького війська, до якого незабаром було включено частину місцевих державних селян (існувало до 1865 р.).
1829 р.	<i>вихід у світ розвідки І.Могильницького "Відомість о руськом язичі"</i>	<i>автор першим серед західноукраїнських вчених обґрунтував тезу, що руська (українська) мова не є діалектом польської, започаткована ще в Київській Русі.</i>
1830-1831 рр.	польське повстання проти російського царизму та поширення його на Правобережжя України	відбулося під гаслом самостійної Польської держави в межах 1772 р., із включенням правобережних українських земель. Місцеве українське селянство не підтримало польсько-шляхетських повстанців.
1833 р.	<i>видання у Львові збірки В.Залеського "Пісні польські і руські люду галицького"</i>	<i>одна з найбільш відомих українознавчих праць у галузі фольклористики, високу оцінку їй дав І.Франко. Українські пісні були вміщені всуміш з польськими і надруковані латинкою.</i>

1833 р	заснування в Львові просвітницького гуртка "Руська триця" (М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький)	мала на меті відродження української літератури, збирання фольклору і популяризацію історичного минулого. Діяльність "Триці" стала переломною подією в західноукраїнському національному відродженні
1833-1838 рр.	видання І.Срезневським у Харкові фольклорно-історичного збірника "Запорожская старина" в 6-ти книгах	одна з найбільш відомих наукових праць у галузі української етнографії і фольклористики, стала своєрідним маніфестом українського романтизму.
1834 р.	відкриття Київського університету (під офіційною назвою "Університет св. Володимира")	другий університет в Україні (після Харківського), став центром політизації національного руху в середині 1840-х років.
1834 р.	публікація статті І.Срезневського "Взгляд на памятники украинской народной словесности"	перший друкований публічний виступ на захист української мови, за її необмежене використання в літературі й науці.
1835-1839 рр.	діяльність у Кракові організації "Спідружність польського народу", поширила свій вплив на Правобережну Україну (голова - Ш.Конарський)	виступала за визволення Польщі і відновлення Речі Посполитої в кордонах 1772 р., встановлення республіки, знайшла підтримку серед місцевої польської шляхти.
1837 р	видання "Руською трійцею" в Будапешті фольклорно-літературного альманаху "Русалка Дністровая"	перша книжка в Галичині, написана народною українською мовою, була конфіскована поліцією. Поклала початок новій українській літературі на західноукраїнських землях.

1837 р.	видання польською мовою книжки "Нарис з історії руського народу в Галичині" Д.Зубрицького	написана на основі багатой джерельної бази (як і наступна праця "Історія давнього Галицько-Руського князівства" у 3-х т., 1852-1855 рр.), спростувала твердження польських істориків нібито Галичина - край споконвіку польський.
1839 р.	заснування Одеського "Товариства історії і старожитностей"	займався вивченням і охороною археологічних та історичних пам'яток Південної України, відіграло важливу роль у розвитку українознавства.
кінєць 1830-х - початок 40-х рр.	початок промислового перевороту в Україні	перехід від дрібного товарного виробництва й мануфактури до великої машинної індустрії. Створення перших машинобудівних заводів у Києві, Луганську, Катеринославі та ін.
1840 р.	вихід у світ в Петербурзі першого видання "Кобзаря" Т.Шевченка (1814-1861)	вміщено вісім поезій: збірка стала могутнім рушієм формування національної свідомості українців.
1842-1843 рр.	вихід у світ п'ятитомної "Історії Малороссии" М.Маркевича у Москві	фахова узагальнююча праця з історії України, автор обстоює правомірність незалежності України.
1846 р., січень - 1847 р., березень	діяльність Кирило-Мефодіївського товариства (основний програмний документ - "Книга буття українського народу" М. Костомарова)	перша українська таємна політична організація, виступала проти самодержавства і кріпосного права, за досягнення Україною національно-державної незалежності з демократичним ладом у федеративній спільні незалежних слов'янських держав (засобами мирної пропаганди).
1846 р.	видання професором Московського університету О.Бодянським історико-публіцистичного твору "Історія русів"	популярний у середовищі українського дворянства твір глибоко патріотичного змісту, протягом першої половини XIX ст. поширювався у рукописах.

1846 р.	селянські повстання в Галичині	набули характеру повстання з метою ліквідації кріпацтва, уряд направив каральні військові загони більш як у 100 сіл.
1846 р.	публікація статті ЯГоловацького "Становище русинів у Галичині" в німецькому журналі	перший публічний виступ на захист національних і соціальних прав українського населення. Автор засуджував феодально-кріпосницький абсолютистський режим в Австрії, що приріков галицьких українців на підневільне життя. Був прихильником ідеї політичного українського австрофільства.
1846-1847 рр.	вихід у Відні літературно-публіцистичного альманаху "Вінок русинам на обожанки" (упорядник - Головацький)	містив художні твори, фольклорні записи, тексти історичних пам'яток, статті тощо, став значною подією культурному житті галицьких українців.
1847-1848 рр.	запровадження "Інвентарик правил" та селянської руху на Правобережній Україні	найбільш масові й уперті виступи селян в Україні у 1840-х рр. проти інвентарної реформи, кріпосницького гніту.
1848 р, 2 травня	"весна народів" в Австрійській імперії виникнення Головної Руської Ради у Львові (голова - Г.Якимович, всього - 66 членів)	перша українська політична організація в Галичині. Виступала за виділення українських земель в Австрії (Східної Галичини, Буковини і Закарпаття) в окремій коронній краї і збирала серед галицьких українців на підтримку своєї вимоги до кінця січня 1849 р. 200 тис. підписів.

15 травня	скасування кріпосного права в Галичині	рішення про це прийнято австрійським урядом 22 квітня 1848 р., кріпацтво у Галичині ліквідовано майже на п'ять місяців швидше, ніж в усіх інших провінціях імперії.
15 травня	видання у Львові першого номеру української газети "Зоря галицька"	перша українська газета. У номері від 15 травня опублікувала відозову Головної руської ради "Будьмо народом!".
23 травня	створення Руського собору у Львові (голова - К.Ценгевич, всього - 64 чол.)	політична організація, створена полонізованими магнатами і шляхтичами українського походження. Виступала, разом з Центральною радою народовою (політичною організацією поляків), проти розмежування Галичини на Східну (українську) і Західну (польську), обстоювала гасло єдності та миру поляків і українців у спільній вітчизні. Видавала свій орган газету "Дневник руський" латинською абеткою (вийшло 9 номерів)
2-12 червня	Слов'янський конгрес у Празі. 363 делегати конгресу працювали в 3-х секціях (у т. ч. була секція польсько-українська)	перша спроба польсько-українського порозуміння, укладення угоди між Головною руською радою і польською Центральною радою народовою ("Вимоги русинів у Галичині"). Уперше на міжнародному рівні було заманіфестовано окремішність українців від інших слов'янських народів і прагнення їх до боротьби за свої політичні та національні права. Ця угода практичних наслідків не мала.
8 червня	прем'єра вистави українського театру в Коломиї "Наталка Полтавка" І. Котляревського	перша вистава українського театру (в переробці місцевого священика І.Озаркевича отримала назву "Дівка на відданю, або на милуване нема силуване"), поклала початок театральному рухові в Галичині.

червень	вибори до австрійського парламенту (рейхстагу), перше засідання відбулося 10 липня 1848 р.	вперше в історії краю вибори до парламенту, від Галичини і Буковини на них було обрано 37 депутатів-українців (селяни, священики).
9 серпня	поширення дії квітневого 1848 р. указу про скасування панщини в Галичині на Буковину	згідно з рішенням парламенту, селяни були зобов'язані заплатити поміщикам за своє звільнення 2/3 викупних платежів (решту платила держава), за поміщиками залишалися сервітутти (ліси і пасовища).
влітку 1848 р.	священик В.Подолінський написав працю "Слово перестороги", того ж року видана брошураю польською мовою в м.Сяноку	автор визначив чотири течії ("партії") українського руху, став першим східно-галицьким речником політичної незалежності України.
19-26 жовтня	перший з'їзд діячів української культури у Львові ("Собор руських учених")	відбувся за участю більше ста представників української духовної і світської інтелігенції, дав поштовх науковій і культурно-освітній діяльності.
1-2 листопада	польське збройне повстання у Львові	виступ з метою домогтися силою докорінних суспільно-політичних перетворень, після поразки повстання у Галичині почався наступ реакції.
листопад	початок масового селянського руху на Буковині на чолі з Л. Кобилицею (тривав до 1850 р.)	виступи селян антипоміщицького спрямування, передусім проти викупу феодальних повинностей і втрати сервітутних прав.
кінець 1848 р.	відкрито кафедру української мови і літератури у Львівському університеті	перша українська кафедра у Львівському університеті, очолив її Я.Головацький.

березень 1849 р.	розпуск царем Францом Йосифом I парламенту, проголошення октройованої (виробленої без участі народу і дарованої монархом) конституції, що так і не була введена в дію	поразка революції, відновлення в Австрії абсолютної монархії Габсбургів. Наступ реакції проти національного відродження в 1850-х рр. супроводжувався посиленням у Галичині польських впливів.
1854 р., вересень - 1855 р., серпень	героїчна оборона Севастополя під час Кримської війни (тривала 349 днів)	у Кримській війні (жовтень 1853 р. - березень 1856 р.) Російська імперія виступила проти Туреччини та її союзників Англії і Франції, зазнала поразки. Головні воєнні дії відбувалися в Криму.
1855 р.	"Київська козаччина" (охопила 8 з 12 повітів Київської губернії, понад 500 сіл)	антикріпосницький селянський рух, був викликаний погіршенням становища народних мас у період Кримської війни. Після придушення "Київської козаччини" почався новий спалах селянського руху, що дістав назву "похід селян у Таврію за волею" (1856 р.).
1856-1859 рр.	Харківсько-Київське студентське таємне політичне товариство	виступало за ліквідацію самодержавства, введення республіканського устрою і скасування кріпосництва, відновлення суверенітету України не планувалося.
1857 р.	створення П.Кулішем української граматики - "кулішівки"	склала основу сучасної української орфографії.
1859-1861 рр.	виникнення перших українських культурно-просвітницьких гуртків-громад у Києві, Полтаві, Харкові, Чернагові та ін.	розгорнули культурно-освітню діяльність серед народу (видавництво українських популярних книжок, проведення вечорів, заснування недільних шкіл для неписьменних дорослих тощо). Найбільшого поширення громадівський рух набув на Лівобережній Україні, на Правобережжі розгорнувся у формі "хлопоманства".

початок 1860-х рр.	виникнення перших народовських громад у Галичині (спочатку у Львові в 1861 р., а потім у Самборі, Перемислі, Станіславі та ін.)	за прикладом наддніпрянських громадівців, об'єднували національно свідому молодь, намагалися підвищити культурно-освітній рівень та національну свідомість українського народу, стали на захист його мови, літератури.
1861 р., 19 лютого	Маніфест і Положення про скасування кріпосного права в підросійській Україні	ліквідація особистої залежності селян від поміщиків та наділення їх землею за викуп (на Лівобережжі та Півдні - "відрідки", зменшення селянських наділів до 40 %).
60-90-ті рр. XIX ст.	формування в Україні промислових центрів загальноімперського значення: Донецького вугільно-металургійного, Криворізького залізно-рудного, Нікопольського марганцевого	протягом 60-80-х рр. завершився промисловий переворот, що означав перехід до машинної індустрії і застосування вільнонайманої праці, після 1861 р. вступив у якісно нову фазу. На першорядні позиції вийшли сировинні галузі промисловості: вугледобувна, гірничорудна, металургійна. Україна була колонією Росії "європейського" типу, капітали з неї викачувалися політикою цін (сировина коштувала дешево, а готові товари - дорого).
1861 р.	початок роботи Галицького і Буковинського крайових сеймів	реформування внутрішнього устрою Австрійської монархії від централізму до федералізму, краї одержали обмежену внутрішню автономію. Завдяки виборчій системі перевагу в Галицькому сеймі мали поляки, але до нього обиралися й українські депутати. Так, на перших виборах до Галицького сейму (1861 р.) українці одержали третину мандатів.
1861-1862 рр.	видання у Петербурзі щомісячного журналу "Основа" (редактор - В.Білозерський)	перший український суспільно-політичний і літературно-мистецький журнал, навколо якого згуртувалися українофіли (статті - українською і частково російською мовами).

1863 р. 18 липня	циркуляр міністра внутрішніх справ Росії П.Валуєва	заборона друкування українською мовою шкільних і релігійних видань. Указ мав на меті переплюнути українському рухові перетворитися з заняття невеликого числа інтелектуалів на масове явище.
1863 р.	прем'єра опери С.Гулака-Артемовського "Запорожець за Дунаєм"	перша українська опера. Була поставлена у Петербурзі і здобла світову славу.
1863 р.	польське визвольне повстання і поширення його на Правобережну Україну	відбулося під гаслом відновлення самостійної Польської держави в кордонах 1772 р., охопило частину Київської і Волинської губерній (діяло 20 повстанських загонів). У виступі взяла участь місцева польська шляхта, українське селянство та інтелігенція не підтримали повстанців.
1864 р.	земська і судова реформи в підросійській Україні	реформи адміністративно-політичного управління 1860-1870-х рр. в Росії з метою пристосувати самодержавний лад до потреб ринкової економіки. Започатковано демократичне судочинство (за участю сторін і присяжних засідателів) та введено місцеве (земське) самоуправління.
1864 р.	шкільна реформа в підросійській Україні	вводилася єдина система початкової освіти (на кінець XIX ст. охопила лише 1/3 дітей); середня освіта здобувалася в гімназіях двох типів - класичних і реальних; відновлено автономію університетів у навчальних справах. Зберігалася заборона на використання в навчанні української мови.

1865 р.	відкриття Новоросійського університету (м. Одеса)	третій університет в Україні (після Харківського і Київського).
1865 р. березень	на шевченківському вечорі в Перемислі, зорганізованому народовцями, вперше виконано гімн "Ще не вмерла Україна"	західноукраїнський композитор і диригент М.Вербляцький написав музику на слова українського етнографа, фольклориста і поета з Наддніпрянщини П.Дубинського (вірш написаний у 1862 р.). Ця пісня-гімн стала національним гімном українського народу, а після 1991 р. - державним гімном України.
1865 р.	стала до ладу перша в Україні залізниця Балта - Одеса (довжиною 200 км)	початок залізничного будівництва в Наддніпрянській Україні.
1867 р.	прийняття конституції Австрійської імперії (перетворена в дуалістичну Австро-Угорську імперію, конституційну монархію)	проголошувала рівноправність громадян у державних установах, судах і школах. Галичина й Буковина увійшли до складу австрійської, а Закарпаття - до угорської частини імперії. Конституційні реформи 1860-х рр. створили можливості для демократичного розвитку національних рухів в Австро-Угорщині, на відміну від Росії, яка залишалася "тюрмом народів".
1868 р., 8 грудня	створення у Львові культурно-освітнього товариства "Просвіта" (голова - А.Вахнянин)	перший загальний збір "Просвіти". Засноване народовцями, товариство стало першою освітньою організацією для народу, поширювало національну свідомість серед селянства (шляхом видавництва україномовних книжок, підручників, проведення вечорів, театральних вистав і т. д.).

1869 р.	шкільна реформа на західноукраїнських землях	встановлювалося загальне обов'язкове початкове навчання дітей віком від 6 до 14 років. Все ж більшість населення Західної України (в 1890 р. - майже 67 %) залишалась неписьменною. На відміну від російського, австро-угорський уряд дозволяв викладання українською мовою, хоча місцева влада (у Галичині - польська) цьому не сприяла.
70-90-ті рр.	становлення в Західній Україні фабрично-заводської промисловості	промисловий переворот в краї почався пізніше, ніж на Наддніпрянщині. Основною причиною промислового застою був імпорт фабрично-заводських виробів з більш розвинутих західних провінцій Австрії. Провідні галузі західноукраїнської промисловості: нафтова, лісопереробна, солеварна, спиртогорілчана, борошномельна та ін.
1870 р.	реформа міського самоврядування в підросійській Україні	одна з реформ адміністративно-політичного управління 1860-1870-х рр. У містах Наддніпрянщини створювалися міські думи та управи.
1870 р.	зоснування Руської Раді-політичної організації русофілів ('москвофілів')	виступала як пряма наступниця Головної руської ради 1848 р., обстоювала русофільські погляди про історичну, культурну й духовну єдність галицьких русинів-українців із східнослов'янською спільнотою, поширювала шуткове "язиччє". Москвофільська течія в національному русі остаточно оформилася в 60-х рр.
1873 р., лютий	відкриття в Києві Південно-Західного відділу Російського географічного товариства	заснований членами Київської громади з метою поширення наукової діяльності, збору, обробки і видання статистичних, етнографічних, фольклорних і археологічних матеріалів з українознавства.

1873 р.	заснування в Києві Історичного товариства Нестора-літописця	згуртувало кращих українських науковців Наддніпрянщини для дослідження історії рідного краю, серед членів товариства були В. Антонович, М. Грушевський, В. Іконників, О. Лазаревський та ін.
1873 р.	заснування у Львові "Літературного товариства ім. Т. Шевченка"	створено з ініціативи народолюбів, згідно зі статутом, поставило головною метою розвиток української словесності, займалося культурно-просвітницькою роботою. З 1892 р. - "Наукове товариство ім. Т. Шевченка", стало під керівництвом М. Грушевського (з 1897 р.) своєрідною українською академією наук.
1874 р.	створення у Львові "Общества ім. М. Качковського"	русифільська ("московфільська") культурно-освітня організація, мала на меті поширення московфільських ідей серед селянства, працювала на противагу "Просвіті". Основні форми діяльності: видання популярних книжок для селян, читання лекцій, заснування читалень, братств тверезості та ін.
1874 р.	масове "ходіння в народ" російських революціонерів-народників	охопило 37 губерній Російської імперії, у т. ч. всі 9 українські, мало революційну мету: підняти селянство на боротьбу проти російського царизму і перейти через сільську общину до соціалізму.
1874-1875 рр.	видавництво газети "Киевский телеграф"	друкований орган Київської громади, поява газети засвідчила піднесення громадського руху на початку 1870-х рр.
1875 р.	заснування в Одесі "Південноросійського союзу робітників" (керівник - С. Заславський)	перша робітничая організація в Україні. На відміну від селянського, робітничий рух був більш організований, розгортався у формі страйкової боротьби. Перехід до ринкових відносин супроводжувався гострими соціальними конфліктами.

1875 р.	відкриття університету в Чернівцях	другий університет на західноукраїнських землях після Львівського (заснованого ще в 1661 р.), мав німецький характер.
1876 р.	Емський акт, підписаний російським царем Олександром II	закон про повну заборону української мови. За цим актом заборонялося не лише друкувати українською мовою книжки і навіть тексти до музичних нот, а й ввозити їх з-за кордону, ставити українські театральні вистави і влаштовувати концерти з українськими піснями, закрито більшість організацій громадівців тощо. Діяв з деякими доповненнями до 1905 р.
1877 р.	"Чигиринська змова"	спроба російських народників підняти селянство на повстання проти царизму в Чигиринському повіті на Київщині. Очолив змову Я. Стефанович, але її було викрито і притягнуто до слідства близько 1 тис. селян. Єдина судова розправа в історії російського народництва, коли селяни становили більшість серед звинувачених.
1877-1878 рр.	перший львівський судовий процес проти українських радикалів-соціалістів (І. Франка та його товаришів)	знаменував появу на політичній арені радикальної течії в українському русі Галичини. Радикали не погоджувалися на обмеження діяльності українських патріотів рамками культурно-освітньої роботи, прагнули надати національному рухові політичного характеру (під впливом ідей М. Драгоманова).

1878 р.	початок закордонної діяльності М. Драгоманова (1841-1895 рр)	разом з українськими політичними емігрантами С.І Подолінським та М.Павликом у Відні за дорученням і на кошти київських громадівців М. Драгоманов організував видання пропагандистської та науково-популярної літератури, призначеної для України (збірників, а потім і журналу під назвою "Громада").
1881 р.	заснування "Українського педагогічного товариства", яке згодом дістало назву "Рідна школа"	ставило за мету педагогічну та шкільну роботу: всебічна підтримка української шкільної освіти, видавництво дитячої літератури, читанок і підручників та ін.
1882 р	початок видання історико-етнографічного й літературного журналу "Киевская старина" (редактори - Ф.Лебединцев, В.Намню)	до початку ХХ ст. був єдиним у Наддніпрянщині періодичним органом, в якому друкувалися українознавчі матеріали - праці з історії, етнографії, археології, літературознавства України, історичні джерела, художні твори та ін. Навколо нього групувалися громадівці. Виходив до 1907 р., коли змінив назву на "Україна".
1882 р.	заснування у Єлисаветград першої української професійної трупи (керівник - М. Кропивницький)	перший на Наддніпрянщині професійний театр. Крім М. Кропивницького, до трупи увійшли талановиті актори М. Заньковецька, М. Садовський, П. Саксаганський та ін. Ця трупа з успіхом гастролювала в багатьох містах не лише України, а й Російської імперії (ставила п'єси Т.Шевченка, І. Котляревського, І.Карпенка-Карого та ін.).

1883 р.	скасування категорії тимчасово зобов'язаних селян	один із кріпосницьких пережитків, тимчасово зобов'язаними, за умовами реформи 1861 р., вважалися селяни до укладення викупної угоди з поміщиком, змушені були виконувати панщину.
1884-1887 рр.	збудовано приміщення Одеського оперного театру за проектом віденських архітекторів Ф.Фельсера і Г.Гельмера	відомий пам'ятник архітектури. Крім нього, витонченістю архітектурних форм відзначаються Потьомкінські сходи до Чорного моря, Воронцовський палац, будинок нової біржі та ін. Одесі належить особливе місце у розвитку архітектури.
1885 р.	утворення "Народної ради" у Львові - центрального представницького органу народоців (голова - Ю.Романчук)	<i>ставила перед собою завдання продовжувати справу Головної руської ради 1848 р., домагалася рівноправності галицьких українців з іншими народами Австро-Угорщини і визнавала єдність усього українського народу.</i>
1886 р.	відкриття в Одесі першої в країні і другої в світі (після Паризької) бактеріологічної станції	організатор станції І.Мечников (створив її разом зі своїм учнем М.Гамалією) здобув світову славу. Не знайшовши належного розуміння на батьківщині, він виїхав за кордон і став першим лауреатом Нобелівської премії з України (1908 р. за відкриття явища фагоцитозу - поглинання клітинами організму мікробів).
1888 р.	спорудження в Києві пам'ятника Богдану Хмельницькому (скульптор - М.Микешин)	вирізнявся високим мистецьким рівнем. Пам'ятник і сьогодні є однією з прикрас Києва.

1890 р.	написання М.Лисенком (1842-1912 рр.) опери Тарас Бульба	вважається найвищим досягненням творчості М.Лисенка - найбільш видатного українського композитора XIX ст. Був автором опер "Наталка-Полтавка", "Коза-Дерева" і "Пан Коцький" (перші опери для дітей) та ін., відомий як музичний етнограф, піаніст, диригент, громадський діяч.
кінєць 1880-х - початок 1890-х рр.	утворення і діяльність перших російських марксистських гуртків та груп у Наддніпрянській Україні	виникли у великих містах України - Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі. Діючи розрізнено, займалися пропагандою ідей марксизму серед вузького кола російськомовних робітників.
1890 р., 4-5 жовтня	утворення у Львові Русько-української радикальної партії (РУРП), лідери - І. Франко (1856-1916 рр.), М.Павлик та ін.	перша українська політична партія. Ухвалена на з'їзді програма відобразила компроміс двох ідейно-політичних течій у радикальному русі: драгоманівської і марксистської.
1890 (осінь) - 1894 рр.	"нова ера" в Галичині	чергова спроба галицьких народоців порозумітися з поляками, була підтримана австрійською владою та діячами Київської громади на чолі з В. Антоновичем і О. Кониським. Незважаючи на провал, "нова ера" принесла українській стороні певні здобутки на культурній ниві, стала своєрідним каталізатором українського національно-визвольного руху.
1891 р.	початок масової еміграції українців до Канади	еміграція в 1890-х рр. охопила сотні тисяч галицьких, буковинських і закарпатських селян, що під тиском тяжких економічних умов були змушені кидати батьківщину і переселятися до Канади, США, Бразилії, Аргентини та ін. Лише до Канади за 20 передвоєнних років (до 1914 р.) емігрувало близько 200 тис. осіб.

1891 р.	заснування таємного товариства "Братство тарасівців"	оформилося під час зустрічі засновників братства (М.Базькевич, І.Липа та ін.) на могилі Т. Шевченка в Каневі, ставило за мету реалізувати основні ідеї Кобзаря Тарасівці (близько 100 чол., молодь) увійшли в історію як перша організація на Наддніпрянщині, яка своєю кінцевою метою оголосила здобуття незалежності України. Братство було розгромлене поліцією в 1893 р., за деякими даними, окремі гуртки діяли до 1897 р.
1894 р.	<i>відкриття кафедри історії України у Львівському університеті під керівництвом М. Грушевського (1866-1934 рр.)</i>	<i>прямий наслідок "нової ери". Обійнявши посаду завідувача кафедри, видатний вчений і громадський діяч Наддніпрянщини М.Грушевський своєю сподвижницькою працею сприяв піднесенню культурно-освітнього та політичного життя українців Галичини, став об'єднуючою ланкою визвольних рухів Наддніпрянської і Західної України.</i>
1895 р.	<i>публікація у Львові праці представника молодшої групи радикалів Ю.Бачинського "Україна irredenta"</i>	<i>уперше в українській політичній думці обтунтовано ідею незалежності України. Ця ідея була включена в нову редакцію програми РУРП на IV з'їзді партії (грудень 1895 р.).</i>
1897 р.	заснування Загальної української організації (ЗУО, або Всеукраїнська безпартійна організація)	створена на нелегальному всеукраїнському з'їзді представників громад у Києві, скликаному за ініціативою старших громадівців В.Антоновича та О. Кониського. Члени організації (восени 1898 р. - 22 громади) займалися переважно культурницькою діяльністю.

1897 р	організація "Союзів боротьби за визволення робітничого класу" в Києві й Катеринославі	за прикладом Петербурзького "Союзу боротьби", об'єднали розрізнені марксистські гуртки та групи і вели підготовку до створення Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП). I з'їзд РСДРП відбувся 1898 р. у Мінську.
1898 р.	видання першого тому II-томної (в 12 книгах) "Історії України-Руси" М.Грушевського	у фундаментальній праці "Історія України-Руси" та популярній книжці "Ілюстрована історія України" (1911 р.) була вперше створена наукова концепція історії українського народу.
1899 р., вересень	формування Української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини (лідери - М.Ганкевич, С.Вітик, В.Охримович та ін.)	перший з'їзд УСДП у Львові. Партія як складова частина австрійської соціал-демократії прагнула досягти соціалізму через реформи, захист класових інтересів робітників, легальні парламентські методи боротьби. У національному питанні обстоювала необхідність здобуття Україною політичної незалежності.
1899 р., грудень	утворення Національно-демократичної партії (лідери - М.Грушевський, Ю.Романчук, К.Левцький та ін.)	перший партійний з'їзд у Львові. НДП була створена шляхом об'єднання частини народовців, незадоволених політикою "нової ери", з націоналістично настроєними радикалами і виступала під гаслом боротьби за незалежну Україну. Програма партії ґрунтувалася на національно-демократичних, ліберально-центристських принципах. Швидко стала найчисленнішою політичною партією на західноукраїнських землях.

1900 р.	утворення Революційної української партії в Харкові (програма - брошура М.Міхновського "Самостійна Україна")	перша наддніпрянсько-українська політична партія. "Самостійна Україна" вперше в підросійській Україні відкрило проголосила завдання боротьби за власну незалежну державу. РУП поклала початок створенню партійно-політичної системи українського суспільства на Наддніпрянщині. В 1905 р. РУП була перейменована в Українську соціал-демократичну робітничу партію, намагалася поєднати національну ідею і марксизм (лідери - В.Винниченко, С.Петлюра, М.Шаповал та ін.).
1900 р.	на чолі Греко-Католицької церкви став митрополит Андрей Шептицький	відіграв особливо значну роль у національно-визвольних змаганнях, об'єднав зусилля греко-католицьких священників і світської інтелігенції у досягненні спільної мети - національного визволення українців. Завдяки його старанням церква стала виступати в новій ролі - як духовний і моральний авторитет українського суспільства.
1900 р. травень	утворення першої української молодіжної організації "Січ" у с.Зоваллі Снятинського повіту (організатор - радикал К.Трильовський)	спортивно-пожежне товариство, спонукало українську молодь до фізичного загартування і зміцнення, утвердження патріотизму. Дало поштовх до січового руху в Галичині, що став основою формування під час Першої світової війни легіону Українських Січових Стрільців.
1902 р.	заснування Української народної партії (програма - твір М.Міхновського "Десять заповідей УНП")	створена найрадикальнішими прихильниками політичної самостійності України, що залишили РУП, протестуючи проти переходу її на позиції федералізму. Партія обстоювала гасло національно-державної незалежності українського народу.

1904 р.	формування Української соціал-демократичної спілки, яка на правах регіональної організації вийшла до Російської соціал-демократичної робітничої партії (меншовиків)	заснована групою діячів під проводом М.Меленевського й О.Скоропис-Йолтуховського, що вийшли з РУП, відмовившись від автономістської національної програми та обстоюючи засади інтернаціонального марксизму.
1904 р.	створення Української демократичної партії (УДП), незабаром частина діячів вийшла з неї і заснувала Українську радикальну партію. Обидві партії в 1905 р. об'єдналися в Українську демократично-радикальну партію (УДРП)	ухвала була прийнята на конференції Загальної української організації, програма УДП будувалася за зразком галицької НДП. Демократична і радикальна партії відстоювали центристські, ліберально-демократичні погляди (встановлення конституційного правління, проведення земельної та робітничої реформи тощо), в національному питанні - політичну автономію України. Лідери УДРП - Є.Чикаленко, Б.Грінченко, С.Сфремов та ін.
1903-1906 рр.	перше видання українського перекладу Біблії (заходами лондонського Всесвітнього Біблійного товариства)	переклад здійснили письменник, народознавець П.Куліш (православний з Лівобережної України) та вчений-богослов, фізик-електротехнік І.Пуллой (греко-католик з Галичини). Слово Боже, надруковане рідною, українською мовою стало вагомим внеском у морально-духовний та загальнокультурний розвиток української нації і, особливо, в її консолідацію.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ У ХІХ СТОЛІТТІ

Наддніпрянська, або Східна Україна перебувала під владою Російської імперії, що становило близько 85 % усіх українських земель. Серед них можна було виділити такі великі регіони:

- *Лівобережжя і Слобожанщина* (Чернігівська, Полтавська, Харківська губернії);
- *Правобережжя* (Київська, Подільська, Волинська губернії);
- *Південна (Степова) Україна* (Катеринославська, Херсонська, Таврійська губернії).

Частина суцільно заселених українцями земель опинилася за межами дев'яти українських губерній. Так, багато українців проживало на Кубані, на території Війська Донського, Вороніжчини, Курської, Гродненської, Могилівської губерній і частини Бессарабії.

Західноукраїнські землі (*Східна Галичина, Північна Буковина і Закарпаття*) увійшли до складу Австрійської монархії. Східна, історична Галичина (колишнє Руське воєводство), населена, в основному, українцями, та Буковина були штучно об'єднані із Західною Галичиною, більшість населення якої становили поляки, в окремий коронний край – “Королівство Галичини і Лодомерії” з центром у Львові. Адміністративно воно поділялося на 18 округів (дистриктів), дванадцять з яких належало до української частини краю – Східної Галичини. Це продовжувалося до середини ХІХ ст., коли закріпився (з 60-х рр., коли Австрія стала конституційною Австро-Угорською монархією) поділ Галичини на 74 повіти, який майже не мінявся до 1918 р. 50 повітів становили Східну Галичину. Буковина входила до цього “королівства” на правах окремого (19-го) округу, після 1848 р. отримала статус самостійної провінції (краю). Характерно, що північна частина Буковини вирізнялася переважаючим українським населенням, а південна – румунським. Закарпаття перебувало у складі

Угорського королівства, що вважалося невід'ємною частиною Австрії, було включено до складу Пожонського (Братиславського) намісництва, становлячи його чотири комітати (жупи).

Отже, адміністративно-територіальний поділ українських земель під російською та австрійською владою не враховував географію національного розселення.

В обох частинах України, поневолених Російською та Австрійською (з 1867 р. – Австро-Угорською) імперіями, панував монархічний режим влади. У Наддніпрянській Україні під владою Росії правила династія Романових:

1762 – 1796 рр. – Катерина II.

1796 – 1801 рр. – Павло I.

1801 – 1825 рр. – Олександр I.

1825 – 1855 рр. – Микола I.

1855 – 1881 рр. – Олександр II.

1881 – 1894 рр. – Олександр III.

1894 – 1917 рр. – Микола II.

На західноукраїнських землях у складі Австрії (Австро-Угорщини) необмежену владу мала династія Габсбургів:

1740 – 1780 рр. – Марія-Тереза.

1780 – 1790 рр. – Йосиф II.

1790 – 1792 рр. – Леопольд II.

1792 – 1835 рр. – Франц II.

1835 – 1848 рр. – Фердинанд I.

1848 – 1916 рр. – Франц-Йосиф I.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абсолютизм - необмежена самодержавна влада, форма правління, за якої верховна влада необмежено належить одній особі - монарху (царю, імператору, королю).

Автономія - самоуправління, право населення тієї чи іншої території самостійно вирішувати справи внутрішнього управління.

Авторитаризм - державний лад, що характеризується відсутністю або фіктивністю демократичних інституцій, зосередженням у руках однієї особи (або невеликої групи осіб) необмеженої влади, яка спирається на військово-каральний апарат.

Адміністративно-територіальний устрій - система територіальної організації держави, на основі якої утворюються і діють органи державної влади та управління.

Анархізм - суспільно-політична течія, прихильники якої заперечують будь-яку політичну владу; невизнання авторитету, стихійність, неорганізованість.

Антагонізм - непримиренна суперечність.

Асиміляторська політика - шовіністична політика, спрямована на знищення національних особливостей пригнічених народів шляхом примусового нав'язування їм мови, культури, релігії пануючої нації.

Атеїзм - система поглядів, що відкидає всю сукупність релігійних уявлень про світ.

Бюрократизація (насадження бюрократизму) - посилення ролі чиновників, за допомогою яких імперські уряди в XIX ст. управляли населенням, позбавляючи його будь-яких елементів самоврядування.

Гегемонія - керівна, домінуюча роль певної партії, соціальної групи чи особи по відношенню до решти партій, груп чи осіб.

Гуманізм - світогляд, що ґрунтується на принципах

рівності, справедливості, людяності відносин у суспільстві, проникнутий любов'ю до людей, повагою до людської гідності.

Деградація - рух назад, поступове погіршення, занепад, втрата якихось властивостей.

Декларація - заява від імені парламенту, уряду, партії, урочисте проголошення положень чи принципів.

Демагогія - використання необгрунтованих обіцянок, свідомого спотворення фактів, лестощів для залучення мас на свій бік, для створення популярності.

Демографічний вибух (бум) - надзвичайно швидке зростання чисельності населення.

Демократія - форма політичної системи суспільства, побудована на визнанні (формальному або фактичному) народу джерелом влади; закріплені в законах свободи і рівноправність громадян.

Денаціоналізація - позбавлення національних ознак якогось народу чи етнічної групи.

Диктатура - нічим не обмежена влада особи, групи, класу.

Дискримінація - обмеження або позбавлення прав певної категорії громадян за расовою чи національною належністю, політичними і релігійними переконаннями тощо. В міжнародних відносинах - обмеження прав однієї держави, її організацій і громадян порівняно з правами іншої держави (організацій, громадян).

Діаспора - перебування значної кількості народу (етнічної спільності) поза межами країни його походження. Виникає в результаті еміграції.

Дідичі - поміщики.

Догматизм - метод мислення, що спирається на догми - положення, які сприймаються як незаперечні і незмінні без їх доведення і врахування мінливості обставин.

Еволюція - процес поступового, безперервного розвитку без різких якісних, стрибкоподібних змін, катастроф.

Екстремізм - схильність до крайніх поглядів і дій (як правило, в політиці).

Еміграція - переселення з батьківщини в іншу країну на постійне проживання чи на тривалий строк з різних причин (економічні, політичні, релігійні).

Етнічний склад населення - склад населення за національністю.

Єпархія - церковно-адміністративна територіальна одиниця в православних церквах на чолі з архієреєм (єпископом).

Єпископ - вище духовне звання в християнській церкві.

Ідентичність - тотожність, однаковість.

Імперія - монархічна держава на чолі з імператором; багатонаціональна держава, побудована на засадах колоніального панування однієї нації над іншими.

Інвестиція - довгострокове вкладання капіталу у підприємства (промислові, сільськогосподарські, транспортні та ін.) з метою отримання прибутку.

Інкorporація - включення до свого складу, приєднання.

Колонія - країна (чи територія), що перебуває під владою іноземної держави-метрополії, позбавлена політичної та економічної незалежності.

Комітат - адміністративно-територіальна одиниця в Угорщині XIX ст.

Консерватизм - політично-ідеологічна течія, яка прагне поєднати зміни в суспільстві із збереженням традиційних, перевірених досвідом минулого традицій і форм життя.

Конституція - основний закон (чи сукупність найважливіших законів) держави, який закріплює основи її політичної, економічної і правової системи.

Конфронтація - протиборство, протистояння, сутички, конфлікт.

Кооперація - форма об'єднання людей, які на пайових засадах спільно займаються певним видом господарської

діяльності.

Космополітизм - ідеологія, що проповідує байдуже ставлення до історії батьківщини, свого народу, національної культури. Заперечує право націй на самовизначення і вимагає встановлення "світової держави", "світового громадянства" та відмови від боротьби за національно-державну незалежність.

Кредит - продаж товарів із відстрочкою платежу або передача на певний термін грошей чи матеріальних цінностей з умовою їх повернення. За користування кредитом сплачується певний відсоток від його вартості.

Легальний - законний, такий, що відбувається в рамках існуючих правил, розпоряджень і законів.

Лібералізм - політична й ідеологічна течія, істотною ознакою якої є обстоювання мирного, реформістського шляху здійснення соціальних перетворень. Захищає свободу підприємництва, парламентський лад, демократичні права і свободи особи.

Лояльність - прихильність, відданість.

Маніфест - акт верховної влади, політичних партій, громадських організацій тощо у формі урочистого письмового звернення до народу у зв'язку з певною політичною подією.

Метрополія - пануюча держава, якій належить залежна країна.

Міграція - переселення, переміщення населення.

Модернізація - оновлення, осучаснення, приведення до передових зразків.

Монархія - форма правління, за якої найвища державна влада цілком або частково зосереджена в руках одноособового глави держави- монарха.

Націоналізація - перехід з приватної власності у власність держави чи суспільства землі, промислових підприємств, банків, транспорту тощо.

Нація - історична спільність людей на основі спільності

території, яку вони населяють, мови, особливостей культури і характеру, економічних зв'язків.

Недоїмки - борг селян перед державою. Не сплачені своєчасно в повному обсязі податки, інші обов'язкові платежі.

Опозиція - група осіб всередині певного суспільства, організації, партії, колективу, яка веде політику протидії, опору по відношенню до більшості.

Опортунізм - пристосовництво, угодовство по відношенню до когось.

Оренда - найм певною особою чи організацією в іншій особі чи організації землі, житлових чи інших приміщень тощо у тимчасове користування на певний термін і за певну плату.

Парафія - нижча церковно-адміністративна організація, що об'єднує віруючих (парафіян), яких обслуговують церковнослужителі одного храму.

Парафіяльні школи - початкові школи при церковних парафіях.

Партикуляризм - прагнення до замкненості, відособленості.

Партія політична - найбільш активна й організована частина тієї чи іншої соціальної групи населення, яка виражає і захищає її інтереси.

Патріархат - найбільша територіально-адміністративна одиниця в православній церкві.

Промисловий переворот - якісні зміни в промисловості, пов'язані з переходом від ручного виробництва до машинного.

Протекціонізм (сприяння, створення найбільш сприятливих умов) - економічна політика держави, спрямована на захист національної промисловості й сільського господарства від іноземної конкуренції, а також на завоювання зовнішніх ринків.

Радикалізм - 1) застосування корінних, рішучих дій і заходів при розв'язанні якихось питань, насамперед політичних;

2) політична течія в ХІХ ст., прихильники якої вимагали рішучого проведення демократичних реформ. Для їх здійснення вони готові були вдаватися до сили у боротьбі з владою.

Ревізії - періодичні переписи населення, яке повинно було платити подушний податок і відбувати військову службу. Всі особи, в процесі ревізії внесені до списків, називалися "ревізькими душами".

Регіон - область, район, частина країни, що відрізняється від інших певними природними, економічними чи іншими особливостями.

Рентабельність - прибутковість виробництва, його доходність. Визначається розміром прибутку, одержаним на одиницю капіталовкладень.

Репресії - каральні заходи, покарання, вжиті державними органами.

Ринський - грошова одиниця в Австрійській імперії.

Сепаратизм - прагнення до відокремлення, відособлення, до самостійних дій і виступів (наприклад, прагнення національних меншин у багатонаціональних державах до відокремлення і створення власної держави чи автономної області).

Сервітуту - звичаєве чи законом встановлене право користуватися (частково або спільно) чужою власністю, головним чином землею. На правах сервітуту в Україні селяни користувалися спільно з поміщиками лісами, пасовищами, луками та ін.

Статус - становище, правовий стан.

Суверенітет - політична незалежність держави, що полягає в її праві самостійно розв'язувати свої внутрішні й зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої держави.

Суспільно-політичний рух - рух, учасники якого висувують ідеї тих чи інших змін в організації життя суспільства і спрямовують свою діяльність на досягнення цих змін.

Товарне виробництво - форма виробництва, при якій

продукти виробляються для продажу.

Толерантність - терпимість до чужих думок і вірувань.

Унітаризм - державний устрій, який характеризується централізованим керівництвом адміністративно-територіальними одиницями і відсутністю самоврядних засад.

Уніфікація (зведення чогось до єдиної форми, системи) - зведення різноманітних проявів життя в різних національних районах держави до єдиних, затверджених імперською владою зразків.

Урбанізація - процес зосередження населення, економічного і культурного життя в містах.

Федерація - 1) союзна держава, яка складається з державних утворень (республік, штатів, земель тощо), які мають певну політичну самостійність; 2) союз, об'єднання громадських організацій.

Цензура - нагляд за друкованими виданнями з метою недопущення публікації небажаної, з точки зору даної держави, інформації.

Централізм - система управління, за якої центральні органи підпорядковують собі місцеві, не враховуючи особливостей та інтересів регіонів і областей.

Шовінізм - проповідь національної виключності, розпалювання ворожнечі й ненависті між народами.

ЗМІСТ

Вступ	3
Частина перша. Україна в першій половині XIX ст.	
1. Інкорпорація українських земель до складу Російської та Австрійської імперії наприкінці XVIII – на початку XIX ст.....	11
2. Національно-культурне відродження українського народу в кінці XVIII – першій половині XIX ст.....	17
3. Україна у війні Росії з наполеонівською Францією 1812-1814 рр.....	25
4. Громадська опозиція російському царизму в Україні.....	30
5. Соціально-економічний розвиток України. Криза кріпосництва.....	37
6. Кирило-Мефодіївське товариство – перша українська таємна політична організація.....	44
7. Революції 1848-1849 рр. у Європі та українські землі.....	50
8. Кримська війна і Україна.....	58
9. Розвиток культури в Україні у першій половині XIX ст.....	60
Частина друга. Україна в другій половині XIX ст.	
1. Скасування кріпацтва та ліберальні реформи 60-70-х років XIX ст. в підросійській Україні.....	64
2. Соціально-економічний розвиток України.....	67
3. Український національний рух у 1850-1880-х роках.....	74
4. Політизація українського національно-визвольного руху на рубежі XIX – XX ст.....	84
5. Загальноросійський і польський визвольні рухи в Наддніпрянській Україні.....	91
6. Розвиток культури в Україні у другій половині XIX ст.....	97
Додаток А. 100 визначних дат з історії України XIX століття	102
Додаток Б. Адміністративно-територіальний устрій українських земель у XIX столітті	127
Термінологічний словник	129

Райківська КМД
Ініціатор: Д.І. Дорошенко
«Мрія» проєкт
М.Р.Р.Р.
Як урядів. Ано.Р.Р.

Історія України ХІХ століття. Практикум. Частина 1:
*Плани семінарських занять та методичні рекомендації для студентів
історичного факультету / Уклав І.Я. Райківський. – Івано-Франківськ,
2002. – 136 с.*

*У другій частині практикуму вміщено документальні матеріали,
призначені для опрацювання на семінарських заняттях.*

*Літературне та технічне редагування
Райківський І. Я.*

*На обкладинці використано зображення з книжки Д.І. Дорошенка
“Нарис історії України” (Львів: Світ, 1991).*

Віддруковано: ТзОВ «Місто НВ»,
м. Івано-Франківськ, вул. Незалежності, 53,
тел. (0342) 55-94-93